

S A D R Ź A J

Drama		
FEĐA ŠEHOVIĆ	Svi smo mi Frano	1
Prijevod		
NIKICA TALAN	Egzistencijalizam i eros	56
URBANO TAVARES RODRIGUES	Lažni istražitelj (preveo Nikica Talan)	60
Poezija		
ŽELJKO ŠTENGER	Mrtva priroda	69
TOMISLAV RIBIĆ	Zapisci anđela	86
Eseji, studije, rasprave		
AMEDEO DI FRANCESCO — ARIANNA QUARANTOTTO	Svećenici i čarobnjaci: Illei, Hagymási, Brezovački i Garabanciás — Grabancijaš ugarsko-hrvatske školske drame (prevela Suzana Glavaš)	104
ZVONIMIR MRKONJIĆ	Poetika otočnosti	140
IVANA KURTOVIĆ	Svetkujemo li 8. prosinca bezgrješno ili bezgrješno začeće BMD?	148
Prikazi, osvrti		
ZORAN KRAVAR	Vladimir Nazor u komparatističkoj vizuri	153
TOMISLAV RAUKAR	Govor na predavljanju knjige Vinka Foretića <i>Studije i rasprave iz hrvatske povijesti</i>	156
IVANA KUSIĆ	<i>Duga nad maslinama</i> , panorama suvremenoga čakavskog pjesništva zadarskog kraja	160
In memoriam		
JOSIP DANOLIĆ	Ode Laušić preko rijeke: Jozo Laušić (1936-2002)	162

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split —
p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 342-226, 360-102 — E-mail: knjizevni-krug-split@st.tel.hr —
Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati
— Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća
protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn.
U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-678-12274 — Devizni račun
kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn:
Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split
— Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

SVI SMO MI FRANO

Komedija u 11 slika

Feđa Šehović

L i c a :

LUKO

NIKO, brat Lukov

NIKŠA, sin Lukov

PAVE, Nikšina žena

LUKŠA, Nikšin i Pavin sin

FRANO, Lukov prijatelj

TONKO, šef policije

MILKA, glumica

IVAN

MLAĐI NIKŠINI SINOVI

Događa se u jednom primorskom gradu

Prva slika

SCENA: KANCELARIJA ŠEFA POLICIJE.

LUKO: Ja sam tu došo pomoć svom narodu. Četrdeset godišta sam ovo čeko!

TONKO: Gospodine Luko, svi mi to znamo i upravo zato želimo da pođete gore u Zagreb!

LUKO: Meni je mjesto ođe, u ovom gradu!

TONKO: Ali gore u ministarstvu mnogo ćete više doprinijeti svojim iskustvom!

LUKO: I svojim znanjem! Mladiću, ne zaboravi, koju sam ja onda dužnost obnašo u policiji.

TONKO: Znam gospodine Luko. Sve znamo!

LUKO: Ništa vi ne znate! Državu valja sačuvati. Da smo mi ono četrdeset i pete...

TONKO: Oni gore žele čuti vaše mišljenje.

LUKO: Više ću učiniti s našom udrugom što smo je ođe u Gradu osnovali. TELEFON.

TONKO: UZIMA SLUŠALICU. Gospodine Luko, služite se, tajnica ima vezu.

LUKO ODLAZI. NA DRUGA VRATA UŠULJA SE NIKŠA.

NIKŠA: Jedva sam dobio tog Bepa.

TONKO: On će ga sigurno uvjeriti!

NIKŠA: ODAHNUVŠI SJEDNE. Ajme, samo da pođe gore. Među tim iz dijaspore ima i normalne čeljadi. Može bit ga i smire. Što je s dundom Nikom?

TONKO: Ušao je u zgradu! TELEFON. UZIMA SLUŠALICU. Da... Da, znam... O.K., tu je. NIKŠI. Nikša, traži te onaj!

NIKŠA: Za preimenovanje ulica? Kimak! Nema me! Dosta mi ga je. Čini mi se da me u stopu prati.

TONKO: U TELEFON: Gradonačelnik je na važnom sastanku. Da... SPUSTI SLUŠALICU. DOLAZI NIKO. Evo ga!

NIKO: ZAVJERENIČKI TIHO. Gdje je?

TONKO: Tu.

NIKŠA: Govori s tim njegovim Bepom!

NIKO: GLEDA NA SAT. Nema puno do polijetanja!

NIKŠA: Što ako opet odustane?

TONKO: Sve je moguće.

NIKO: Ljudi, on danas mora letiti.

NIKŠA: Bojim se da će. VRAĆA SE LUKO.

NIKO: Luko, još malo i avijon uzlijeće.

LUKO: Koja preša? Ima vremena!

NIKO: Nema... GLEDA NA SAT. Još ura i po!

NIKŠA: Ben, ima vremena. Čaće, kako si osto s gospodinom Bepom?

LUKO: Njegov otac je bio onda šef UNS-a. Reko sam mu da je najbolje ako ja ostanem tu. I on se složio sa mnom.

NIKO: Luko, bolje će tebi bit gore, ja ti govorim. I zbog Grada. KRADOMICE NAMIGIVA NIKŠI. Je li tako Nikša?

NIKŠA: Ne bi mu ni ovdje bilo loše, ma gore će više pridonijet, u tom je stvar!

TONKO: Apsolutno. Gospodin Luko ima veliko iskustvo. SNAŽNA EKSPLOZIJA. Oprostite, ova je negdje blizu. HITRO ODLAZI.

LUKO: Što je ovo? NIKŠI. Je li moj sine? Anarkija. Teror! Toga nema u Zagrebu, ma ođe ima.

NIKŠA: Čaće, naći ćemo mi načina da to iskorijenimo!

NIKO: Ne brini, brate moj, sredili smo veću silu od njih. ULAZI TONKO.

TONKO: Minirali su auto od onoga Župljanina, što su mu prošli tjedan raznijeli garažu.

LUKO: Sve to čine njihove komunjare, da nam sruše državu.

NIKŠA: Ne čine to komunjare, nego naši lupeži.

LUKO: Kao što je moj prijatelj Frano? To hoćeš reći?

NIKO: I to ćemo ti dokazati. Bit će sve crno na bijelo zbog čega je on pobjego tebi gore u Argentinu.

LUKO: Ne mogu se ja sporazumjet s rođenim sinom i bratom. Što je to?

NIKŠA: Sigurno ćeš se bolje sporazumjet s onima gore! SIRENA AUTOMOBILA.

NIKO: Luko, zovu nas!

NIKŠA: Čaće, vrijeme je!

LUKO: Dobro, pošto bi malo gore, najviše zbog Bepa, ma zašto danas? Ima vremena.

NIKO: Luko, jedva smo dobili mjesto u avijonu! U zrakoplovu.

TONKO: Ljeto je i gužva! I mi iz policije teško dobivamo mjesta!

NIKŠA: Čaće, najbolje da ti s dundom Nikom kreneš na aerodrom, a ako ti što bude trebat, sve ćemo ti mi učinit. Samo nam se javi!

NIKO: Idemo polako! AUTO SIRENA. UZIMA GA POD RUKU.

LUKO: Koliko ono treba zrakoplovu do Zagreba?

TONKO: Niti ura!

NIKŠA: Pedeset minuta! Nepunih! Za čas! Što je sad, opet?

TONKO: Imate neke probleme?

LUKO: Ne volim ić zrakoplovom pa to vam je!

NIKŠA: Čaće, a s čim si došo iz Argentine?

TONKO: Zrakoplovom, nego kako!

LUKO: Brodom! Samo dva put sam išo zrakoplovom gore u Argentinu.

NIKO: Nema ti odavle do Zagreba ni po ure!

NIKŠA: Što bi reko — britva, a već piloti govore da se pripremiš za slijetanje.

LUKO: Ja bi radije sutra, ili koji drugi dan, autobusom. Prugom, kako sam nekad u mladosti išo! AUTO SIRENA.

NIKŠA: NAMIGNE DISKRETNOSTI NIKU. Čaće, prekosutra gospodin Bepo putuje neđe u Bosnu! Reko mi je da se neće vratit prije dva mjeseca. A htjeo se svakako vidjet s tobom.

NIKO: I meni je to reko!

LUKO: Što će sad u Bosni? A da nije zbog izbora tamo?

NIKŠA: Ko bi znao što ti veliki čine po Bosni!

NIKO: Jesi li ti doma spremio stvari?

LUKO: Spremit ćemo, ima vremena. A koja je sad ura? GLEDA NA SAT. U bogareti, valja mi požurit! POLAZI. SVI SE USTANU.

NIKŠA: Čaće, da se cmoknemo! ZAGRLE GA, LUKO SE OTRGNE. I bon viaggio! Asta la vista!

TONKO: POZDRAVLJA SE. Doviđenja, gospodine Luko! I sretno!

NIKO: UHVATI LUKA POD RUKU. Adijo! Adijo! Bok! TONKO I NIKŠA IH ISPRATE DO IZLAZA I VRATE SE NA SVOJA MJESTA. UMORNO KLONU.

NIKŠA: Konačno!

TONKO: Ko zna. Možda se opet predomisli?

NIKŠA: Ti to bez šale?

TONKO: Šalim se. Mislim da će danas konačno odletit.

NIKŠA: Taj gospodin Bepo mi je garantiro da će ga gore zadržat. Daj, bogati, vrijedi ovo da nešto popijemo! Pao mi je ovalikački kamen sa srca. Dragi šefe policije, obavili smo značajan posao!

TONKO: Dragi gradonačelnice, tek nas čeka pravi posao. I neka znaš, ostajem pri svom.

NIKŠA: Da je glavni u toj udruzi gospodin Frano, a ne moj otac.

TONKO: Taj stari lupež manipulira s njim.

NIKŠA: Udruga neće dobiti dozvolu za rad. Sigurno, hoćeš li da ti rečem s kojim sam glavonjama gore prije tri dana telefonom govorio?

TONKO: Hoćeš li ti da ja tebi rečem što sam jutros od glavnog glavonje u policiji dobio ekspresnom poštom? Tiče se udruge. UZME PAPIR I PRUŽI MU.

NIKŠA: PROCITA. ZATEČEN. Karamba? Za njih je to legalna domoljubna udruga?!

TONKO: S kojom mi trebamo 'korektno' surađivati! I da ih u tom smislu službeno obavještavamo. O suradnji. KUCANJE. ULAZI IVAN.

IVAN: Nikša, htio sam nešto s tobom...

NIKŠA: Samo trenutak! Idem ja tu kod tajnice telefonirat! ODLAZI.

TONKO: Profesore, izvolite sjesti.

IVAN: Iskreno da rečem, ne osjećam se ugodno u ovoj ustanovi.

TONKO: Za vrijeme rata često smo se tu sastajali?

IVAN: Rat je prošao. Reklo bi se davno. Oprosti, takav sam. Nikad nisam volio policiju!

TONKO: Čujem da pripremate u teatru neki novi komad!

IVAN: Bojim se da je više teatra izvan naše kazališne kuće. Eno i maloprije smo imali na sceni u Gradu jedan od naših narodnih igrokaza s pjevanjem i pucanjem. Poglavitio, s pucanjem.

TONKO: Gospodin Luko upravo napušta naš Grad!

IVAN: A koliko još tu ima Luka i Frana! Opet ti govorim, ti Frani su kamen okolo vrata našoj mladahnoj državici. Mnogo veći negoli Luko. ULAZI ZAJAPURENI NIKO.

NIKO: Zamislite, dolje ga je čekao oni Frano i pošao s njime.

TONKO: Na aerodrom. VRAĆA SE NIKŠA.

NIKO: Ma ke, da će poč u Zagreb kad se gospodin Bepo vrati iz Bosne. Govori: tako i tako nije mu ni na kraj pameti da ostaje u Zagrebu. Da je njemu mjesto tu. Taj kreten Frano ga je totalno izludio.

NIKŠA: Frano ga je izludio na jedan način, a naša slavna glumica Milka na drugi. Lukavo mu se upucava i stari izgleda potajno zagrizo. Potajno, ali solidno.

NIKO: PODSMJEŠLJIVO. Ma što, ne bi on to...

NIKŠA: Koliko ja znam, ona bi. A, profesore?

IVAN: Tvrdim da tako nešto ne čini prvi put u svojoj dugogodišnjoj glumačkoj karijeri.

TONKO: Moji momci su me obavijestili da je po želji gospodina Luka pristupila Udruzi i da obnaša dužnost tajnice Udruge. Navodno da se gospodinu Luku ne sviđa sadašnji prostor koji ste mu vi dali za sjedište udruge i da će domalo preselit stožer u tvoju kuću!

NIKŠA: Pola kuće je njegovo, a pola moje. Nek čini što hoće. Bit će to zbog nje.

NIKO: Kad si znao za tu vezu, mogli smo se s njom nekako dogovoriti da zajedno pođu gore u Zagreb? Bar si ti s njom udobre. A tu je i Ivan.

IVAN: Oprosti zete Niko, ja sam s njom bio vazda samo službeno. Ničevo!

NIKŠA: Zbog nje on nije pošao u Zagreb. Ma, reći ću ja njoj, samo neka je vidim! UPITNO GA GLEDAJU. Da se makne od oca ili...?

NIKO: Što?

NIKŠA: Ili ću joj pokvariti posao! Dovoljno je spomenuti starom onoga druga majora iz Beograda. Popizdio bi. KUCANJE NA VRATIMA.

TONKO: Izvolite, naprijed! ULAZI GLUMICA MILKA. O, naprijed, služite se, upravo spominjemo...

MILKA: Mene. Znam, znam, imamo mi dosta svojih ljudi i u ovoj ustanovi. Odmah nas obavijeste. Oprostite, gospodine Tonko, šalim se. Tražim gospodina gradonačelnika. (POKAZUJE NA NIKŠU) Naravno, kao tajnica udruge. Nešto se moramo dogovoriti.

NIKŠA: Tiče se vaše udruge? Ili možda...

MILKA: Da, gospodine gradonačelniče, tiče se tvog oca. Nadam se, znaš da je u utorak njegov rođendan, a to je i dan kada se obilježava bleiburška tragedija. Bit će to više obiteljska festa. Zamolio me tvoj otac da vas sve, ovdje pozovem na tu festu.

NIKŠA: Vrlo rado ćemo se odazvat cijenjenom pozivu. A gdje će se festa prirediti? Valjda ne tamo gdje smo vam smjestili udugu.

MILKA: Hoćeš li imat nešto protiv da to bude u velikoj saloči tvoje kuće?

NIKŠA: Sinjorina Milka, to je kuća u vlasništvu mojega oca i mene. Fifti-fifti. Naravno da ne mogu imat ništa protiv, ako to on želi.

MILKA: Nadam se da nemaš ništa protiv toga što govore po Gradu da se upucavam tvom ocu? Neka znaš da sve to nije istina, ma neka znaš i to da mi je jako žao što nije istina. LUKAVO SE SMJEŠKA. Znaš onu: tiha voda brege valja. IVANU. Je li tako profesore. O.K., vidimo se na festi, u utorak! Za točan sat obavijestit ću vas blagovremeno. Bok, mladići! POZDRAVI USTAŠKI. Spremni! SVI ZA NJOM ODMAHUJU GLAVOM I SMJEHULJE SE.

NIKŠA: Olala!

Z a t a m n j e n j e

Druga slika

U NIKŠINOJ I LUKOVOJ KUĆI. PROSLAVA LUKOVA 75. ROĐENDANA, APLAUZ NAZOČNIH MILKI KOJA SE KLANJA PUBLICI. TONKO SE USTAJE, ZA NJIM I NIKŠIN OSAMNAESTOGODIŠNJI SIN LUKŠA.

TONKO: PRUŽA LUKU KOMAD PAPIRA. Gospodine Luko, ovaj dopis iz Ministarstva je naš dar za vaš 75. rođendan.

LUKO: GLEDA SPIS. Bolje nek bude za obljetnicu Bleiburga! Bravo, hvala!

TONKO: Želim dalji uspjeh u radu Udruge i vjerujem da ćemo u mnogočemu dobro surađivati.

LUKO: Mladiću, mi ćemo kao i dosad sve učiniti za naš tisućugodišnji san, a vi otvorite oči, jer morate znati s kime imate posla.

LUKŠA: Nono, ne brini, gospodin Tonko je iskusni drot! ZAGRLI LUKA I POLJUBI.

LUKO: BRANI SE. OZBILJAN, KAO LJUT. Ben, ben.

LUKŠA: Nono, imam spoj s malom. Idemo u kino! POGLEDA NA SAT. Bok i dobro se zabavite. UZE POD RUKU TONKA I HITRO GA »ODVUČE« SA SCENE.

NIKO: LUKU. Što ti se čini od našeg šefa policije?

NIKŠA: Tonko je car, kako u mene Lukša reče.

FRANO: A čača mu je odvezda bio komunjara.

LUKO: Ma i pošten, koliko ja znam. Neka još čujemo sinjorinu. MILKI. Lijepo recitavate. Meraviljozo!

NIKŠA: Oooo, stari!

LUKO: Mali, prestani s ludostuima. Sinjorita, nemojte vi slušati ove...

MILKA: POČNE PJEVATI, OSTALI PRIHVATE. »Lijepo ime Luko, Luko, Bog ga živio...« Gospodine Luko, da nazdravimo!

LUKO: Živi i zdravi bili, sinjorina. KUCNU ČAŠAMA I ISPIJU. APLAUZ.

MILKA: Žao mi je što sad moram ići, ali ima vremena, još ćemo mi ovako festižati.

NIKŠA: Gospođice Milka, ostanite još s nama. Stari to sigurno želi.

LUKO: Želim i bilo bi mi milo, ma sinjorina mora poći do bolnice, posjetiti bolesnu rođicu.

MILKA: Doista bih rado ostala, ali moram poći! Bok, svima...

ODLAZI.

FRANO: USTAJE. NAZDRAVLJA. Za onih četiri stotine tisuća što su s nama, prije 47 godina, na ovi dan, činili »križni put« na Bleiburgu.

LUKO: Frano, kojih četristo tisuća? Oštija, ti kreni ko oni tamo iza brda!

FRANO: To je dokazano. Bilo nas je četiri stotine tisuća na Križnom putu!

LUKO: Opet on. Basta, molim te.

NIKŠA: USKAČE. Za sve koji su patili, a i danas pate. NAZDRAVLJA.

PAVE: S VRATA. Sinjorina Milka! Telefon!

NIKŠA: Sad je pošla! PAVE ODLAZI.

NIKO: Ivane, ova tvoja glumica nije još za bacit.

LUKO: Kako to njegova?

NIKO: Htjeo sam reći da je iz teatra.

LUKO: Šprdate se s njome!

NIKŠA: Čaće, šalimo se.

LUKO: A što sinjorini manjka? Prava je, ide u crkvu...

NIKŠA: Nije bila u partiji, je li tako Ivane?

IVAN: Milka je velika glumica i sjajna cura. Ponekad zna biti teška, ali...

LUKO: Treba li žalit što nije laka?

NIKŠA: Borami, stari kao da je zagrizo!

LUKO: LJUTITO. NIKŠI. Nikša, fermaj s ludostima. STANKA.

NIKO: Brate Luko, nešto mi s tobom nije jasno.

NIKŠA: Glede starog sve mi je jasno, samo jedno nije: zašto se, stavimo, za tih pustih godišta u Argentini, nije opet oženio?

LUKO: OZBILJNO. Da sam intro pravu, bi. Eto ti, na.

NIKO: Opla, burazeru!

NIKŠA: Što je s onom... Kako se zvala? Ona dugonoga Španjolka? Bila je tvoja susjeda kad sam ti dolazio u posjetu. Koja ljepotica!

LUKO: Reko sam: basta.

NIKŠA: Gospodine Frano, je li se ovo čaće ljuti?

FRANO: Tvoj čaće je vazda bio katolik, pravi katolik.

NIKŠA: Kao što smo svi bili? Je li tako gospodine Frano?

FRANO: Što se mene tiče... Hoću reći glede mene...

LUKO: INTERVENIRA. Mladiću, nebeskom pastijeru su najmilije one ovce koje su bile zalutale.

NIKO: Dosta o seksu. NIKŠI. Da nazdravimo tvome čaći, to jest mojemu najstarijem bratu! KUCA SE. NAMIGUJE NIKŠI. Živjeli! Za pravo reć, ovi naš gradonačelnik mogo bi bit mrvicu ozbiljniji.

LUKO: Altroke bi. Četrdeset i sedam mu je godišta, a obnaša visoku dužnost u ovom gradu, ečetera, ečetera.

IVAN: I vrlo učinkovito.

LUKO: OBRECNE SE. IVANU. Što hoćete s tijem reć?

IVAN: Pa to što sam rekao.

FRANO: Luko hoće reći da se šprdate?

IVAN: Ni govora.

NIKŠA: Čaće, festa je, ne valja se jedit.

FRANO: NIKŠI. Gospodine gradonačelniče, moraš razumjet svojega oca.

NIKŠA: Ne samo da ga razumijem, ja njega volim više negoli ikoga na ovemu svijetu.

LUKO: Voli ti svoju djecu!

NIKŠA: Niko? Ivane? Da ja ne volim svoju djecu?

LUKO: Može bit od ona dva mlađa nešto i bude.

NIKAŠA: Čaće, viđet ćeš što će izać od Luka juniora! Mog Lukše!

NIKO: Upljunuti nono.

LUKO: Druga je to rasa, nije naša.

NIKŠA: Čaće, takva je današnja mladež.

LUKO: Zato, što je vi takom činite.

FRANO: Kakva nam je mladež, takva će bit i budućnost ove zemlje.

LUKO: Evo vidiš, nema ga ođe s nama?

NIKŠA: Čaće, mi smo njima dosadni.

IVAN: Sve oni dobro čitaju. Bolje od nas staraca!

LUKO: Što to oni čitaju?

IVAN: Sve, gospodine Luko i latinicu, i ćirilicu, a bogaremi kuže i glagoljicu.

NIKŠA: SMIJE SE. Profesore, ova ti je dobra.

IVAN: Znam ja i bolje izmisliti.

LUKO: Znam i ja meštre od teatra.

IVAN: Gospodine Luko, s tim bi me ugodno iznenadili. Duhovitost je prije svega osobina ćeljadi od tolerance.

NIKŠA: IVU. Profesore, još ti nisi skužijo mog starog. Iznenadit ćeš se, kažem ti.

LUKO: I hoće, altroke iznenadit. On i njemu slični. E, baš tako.

NIKO: Luko, koji ti je vrag, samo režiš?

LUKO: Bolje ti je mući...

NIKO: Zašto da mućim?

LUKO: Sve se zna.

NIKO: Što se to zna?

NIKŠA: Stari, dundo Niko, molim, nećemo na kraju pokvarit ovu festu od ćaćina rođendana!

LUKO: Ovo je festa od ćetredeset i sedme godišnjice traćedije na Bleiburgu.

FRANO: Rođendan se slučajno poklopio s ovim danom.

LUKO: NIKŠI. Znaš li zašto ti je sin pošo ća? Reko mi je: »Tvoj rođendan me zanima, a ostalo ne!« Da »ostalo«?! Tako je reko.

NIKŠA: Em smo Hrvati, kaj bi rekel pokojni Matoš! Što vam se ćini gospodine Frano? Moj ćaće je pravi! U to ime... PODIŽE ĆAŠU.

FRANO: Pravijem je vazda bilo teško.

NIKO: Svakako, lakše u Argentini, negoli ovdje.

LUKO: Nama bilo lakše? FRANU.

FRANO: Vazda s Udbom za petama.

NIKO: Ma nisu vas slali da robijate u Zenici, kao mene! Ili, u Gradiški. LUKU. Kao tvog sina Nikšu.

FRANO: I ja sam bio sedam mjeseci u zatvoru, nakon što su nas u Mariboru Englezi predali partizanima. S VRATA PAVE GESTOM POZIVA NIKŠU.

NIKŠA: DAJE JOJ GESTOM ZNAK DA ĆE BRZO DOĆI. PAVE ODLAZI.

NIKO: Nikša je imao samo godinu dana kada mu je majka umrla. Još joj je bio na prsima. A tek što je u dvadesetijem proživio! IVANU. Je li tako profesore?

IVAN: Da, bilo je grubo. Onda...

LUKO: PREKIDA GA. Kome je to bilo grubo?
 NIKO: Svima, Luko. Naročito tvojemu sinu.
 LUKO: Ma, zaludu je patio kao i ti.
 NIKO: Vidi bogareti?
 LUKO: Sve ste zaboravili.
 NIKO: Ne sviđaju ti se neke stvari?
 LUKO: Ništa mi se ne sviđa što se tu radi.
 NIKO: Je li ti možda smeta i što je profesor Ivan ovdje?
 NIKŠA: Dundo Niko, koje pitanje?
 NIKO: Hoću, neka reče. Stalno nešto frkće na njega.
 LUKO: Nisam ga pozvo na ovu festu, jerbo znam što o Bleiburgu misli.
 NIKŠA: Čaće, ke nova? Ivane...
 IVAN: SMIJE SE. Znam, čaće se šali.
 LUKO: Ja se ne šalim.
 IVAN: E, to je već nešto, što bi se moglo nazvat, stavimo, manjkom nečesa. Ma uopće nisam zatečen. Naprotiv. DIŽE SE.
 NIKO: Ivane, sjedi, Luko se šali. Malo više potego ovog dingača.
 LUKO: Niti sam pijan, niti se šalim. Valja popu reć da je pop, a bobu da je bob.
 IVAN: SA SMIJEŠKOM. Gospodine Luko, sve se na ovemu svijetu može reći, samo treba znat kako. To vaš sin Nikša naziva kulturom dijaloga. POLAZI.
 NIKO: Ivane, čekaj pa ćemo zajedno.
 IVAN: Žao mi je. GLEDA NA SAT. Već sam morao bit na probi u teatru. Gospodine Luko, oprostite, bilo je lijepo. I nešto sam malo više naučio o Bleiburgu.
 LUKO: Naučit ćete vi svi o tome mnogo više.
 IVAN: Samo ga vi nastavite slaviti!
 LUKO: I hoćemo, a zna se ko neće.
 IVAN: Ja neću.
 LUKO: A zašto nećete? Recite!
 FRANO: Pa zna se zašto.
 IVAN: Ja nikako ne želimo bit sličan onima koji slave svoje velike poraze.
 NIKŠA: Profesore, čekaj, samo da još jednom zapjevamo. ZAPJEVA S
 PODIGNUTOM ČAŠOM. Happy birth day to you...
 IVAN: Oprostite gospodine Luko, ako sam smetao. Živjeli. ODLAZI.
 LUKO: ZA NJIM. GLASNIJE, LJUTITO. Zbogom! Zbogom!
 NIKO: Luko, što činiš?
 LUKO: Čekam ovo otkad sam došo iz Arđentine. Da mu u facu rečem.
 FRANO: Neka mu se nađe.
 NIKO: Luko, nije Ivan to što ti misliš. Voli tako malo...
 LUKO: Šprdat se, znam. Imo sam ja s takvijem posla, onda u Nezavisnoj. Nisam ja neki buzdo. Neće on činit komediju od našijeh svetinja. Ne! UPOZORAVAJUĆE
 PODIGNE PRIJETEĆI PRST DESNE RUKE.
 NIKŠA: OPET POKUŠAVA SMIRITI. Čaće, hoćeš li mi nešto pravo reć?

LUKO: Je li opet o ženskim?

NIKŠA: Dundo Niko, čini li se i tebi da se ćaće malo ingvazdo?

LUKO: Misliš li da sam ja neka stara inkrepita tubašina i da ću pasti pod sto od jedne boce vina?

NIKŠA: Ni na kraj pameti, ćaće.

NIKO: NALIJEVA LUKU. Tek smo počeli.

LUKO: Samo ti ulij. NIKŠI. Mladiću, što si ono htjeo pitat?

NIKŠA: Što? Ne znam, vrag me odnio ako i ja nisam medzonave.

NIKO: PODIGNE ČAŠU I ZAPJEVA. Zato braćo, pime ga, dok ne pukne zora...OSTALI PRIHVATE. OPET PAVE DOLAZI I GESTOM POZIVA NIKŠU, ZBOG TELEFONA. IZA NJE POJAVLJUJE SE VINCENCO, ZVANI KIMAK.

NIKŠA: Gospodine Krešimire, tražite opet mene?

KIMAK: Oprostite, ja sam Vincenco, znate. Tražio sam vas cijeli tjedan.

NIKŠA: Zbog preimenovanja ulica? Oprostite, imamo obiteljsku festu! Nećete se jedit!

LUKO: Nikša, ja sam pozvo gospodina! I drago mi je što ste došli. Služite se!

KIMAK: Ne, ne, fala, samo sam došo čestitat. Imam puno posla! Doviđenja gospodine Luko! ODLAZI.

NIKŠA: ZAPJEVA. Zato braćo, pime ga. PRIHVATE OSTALI, OSIM LUKA, KOJEMU SE PRIDRUŽUJE FRANO.

LUKO: NAGLO I SILOVITO IH PREKIDA. Basta!

NIKŠA: Ćaće, što je sad?

NIKO: Bit će zbog Kimka!

LUKO: Nije on nikakav kimak, nego pravi domoljub.

NIKŠA: I aktivni član Udruge »Tisućgodišnji san«. Ćaće, pravi je, ja sam ga u skupštini imenovao pročelnikom Komisije za preimenovanje ulica!

NIKO: Luko, za mjesec–dva u gradu će sve ulice imati imena kao prije 1945.

LUKO: Tako i treba. A kome je krivo...

FRANO: Gradonačelnice, naš puk jedva čeka da to bude što prije.

NIKŠA: Ne samo naš puk! Cijela Europa, zajedno s Amerikom, raduje se tome, a poglavito Židovi širom svijeta.

LUKO: Opet se ti šprdaš?

FRANO: Luko, gradonačelnik se šali!

NIKŠA: Ćaće, šalim se! ULIJEVA VINO. Malo me ovaj dingač uhvatio! Dobar je. PODIGNE ČAŠU. Zato braćo pime ga, dok ne puk... ne... zora...

Z a t a m n j e n j e

Treća slika

SCENA: ISTA. ISTOG DANA, SAT POSLIJE. SLAVLJENICI SU OČITO »PRIPITI«. PAVE IM DIJELI KAVU.

LUKO: LJUTITO. Frano, nije tako!

FRANO: Tamo u Sloveniji iskopali su ih više od četiri stotine tisuća. Najviše domobrana. Bilo je i na našem Saboru.

LUKO: Frano, ko Kristuša te molim, ludosti govoriš. Kao oni tamo...

NIKŠA: USKAČE, SJEDAJUĆI ZA STOL. Mogla bi moja Pave donijet još dvije boce!

LUKO: Basta, neka nas ova kafa rastravenja.

FRANO: Tako je. Gospođa Pave, ja ću još jednu.

NIKO: PAVI KOJA ODLAZI. Nevjesta, kafa ti je pet. Ovo što si se sjetila donijet mi uz nju čokolade... Bravo!

LUKO: Ma vidite ovog mog ludog brata? Uzima s kafom čokolatu. Kao da je Pujiz? I tebi smeta što onaj u Saboru kopa tamo po Sloveniji?

NIKO: Brate moj, bojim se da previše prekapamo po kostima.

FRANO: A što je četiri stotine tisuća naših vojaka ostavilo tamo kosti, nikom ništa.

LUKO: Frano, prestani s tih četiri stotine tisuća. Ko boga te molim.

FRANO: Dobro, možebit griješim, ali treba suditi svima koji su to zlo učinili!

LUKO: To je jedna od glavnih zadaća naše udruge. Sve ćemo mi njih nač i suditi im.

FRANO: Ima ih još kod nas, ko žala. Ako je vjerovat nekima u gradu, do maloprije smo zajedno s jednim od tih sjedali! Neka mi gospodin Niko ne zamjeri, ali davno sam ja to čuo o dotičnom.

NIKO: Gospodine Frano, ne pizdi!

NIKŠA: Niko, bolje bi bilo reć da se gospodin proserava!

LUKO: Koje su to riječi? Nijesam vas zvao na festu da vrijeđate moje prijatelje. NIKŠI. A što se tiče tog profesora, brata od žene ti, i ja sam čuo tako o njemu govorit. Ma, Frano i tebi moram reć da se nikoga ne može nazvati krivcem dok mu se krivica ne dokaže. Kapiši?

NIKO: Ivan se u partizanima otpočetka bavio kazalištem. Ničim drugim. Znam ja i sigurno postoje za to dokazi.

FRANO: Ima ih što govore da su ga vidjeli u Bleiburgu, na konju i s činovima od komesara.

LUKO: Sve će se doznat.

FRANO: I svaka stvar doć na svoje mjesto. Glavno da je naša Udruga konačno registrirana.

NIKŠA: »Tisućljetni san«?! Ne, ćaće, ne šprdam se.

FRANO: Neprijatelji šire o nama ćakule po gradu.

LUKO: Ili se šprdaju. Kao profesor. Meštar od komedija i teatra!

NIKŠA: Ćaće, Ivan je naš veliki meštar od komedija. Prvi poslije dum Marina.

NIKO: Da nije bilo njega, to jest brata od moje žene, ja sada ne bih bio među živima. Ako me i ne bi pojela noć, onda bi sigurno lipso na robiji. Isto tako, da ga nije bilo, tvoj sin Nikša ne bi robijao dvije, već devet godina, koliko su mu bili okačili.

FRANO: Nisu takvi micali prstom ni za svoju rođenu braću.

LUKO: Takvi su najviše krivi za našu trađediju na Bleiburgu. Ti učeni boljševici. Ubijali su rođenu braću i roditelje.

FRANO: I naša vlast ih sada mazi?

LUKO: Komu se daju glavna mjesta i ovdje u našem gradu? Zar nema naše čeljadi?

FRANO: Dobro, neka je brat od tvoje žene u teatru. Neka ga tamo, ali ga ima svuđe. U važnim odborima. Među pukom svašta se govori, a ni meni nije jasno zašto toliko držite do njega.

LUKO: Zašto mu toliko dajete?

NIKŠA: Zato, jer je on mnogo dao ne samo našem Gradu.

LUKO: Olala?

FRANO: Ja se ne bi mogo s tobom složiti.

NIKŠA: Dundo Niko, neka ja rečem. On je bio tu u Gradu sve vrijeme rata. Ne u rupama od skloništa, već zajedno sa mnom i s njim (NIKOM) u zapovjedništvu obrane i svaki dan bio na bojišnici.

LUKO: Ma gdje je on bio? Što vi znate?!

NIKO: Znamo, kao što znam gdje ste i vas dvojica bili.

LUKO: Mi smo gore u Zagrebu skupljali pomoć za Grad. I slali smo tu puste kamione.

FRANO: A koje pare smo dali? Nije nam žao.

NIKO: Ma kad je zagustilo, ostali ste gore, niste ovamo došli?

LUKO: A što bi mi tu, ja sedamdeset i pet, a Frano i dvije?

FRANO: I tri.

NIKŠA: I profesoru su šezdeset i šest. Nije morao ostat u Gradu.

LUKO: Ko zna zašto je on osto?

FRANO: Da ih dočeka, kažu?

NIKO: FRANU. A zašto tvoj Miho nije došao u Grad? Ja sam mu napisao poziv za mobilizaciju i poslao preporučeno u Zagreb? I to sam još jednom ponovio.

FRANO: Odazvo bi se, ma je bio slab. A rekli su mu neki iz vrhovništva da mu je bolje poč vanka iskat pomoć od naših.

NIKŠA: Pripovijedaj ti to kome hoćeš, a ne nama. Tvojega sina si lijepo otpremio avionom u Argentinu. A trebao je doći tu, da se bori za domovinu koju si, kako često voliš reći, »desetljećima snijevo«.

LUKO: Mali Franov je jedinac.

NIKO: I tvoj Nikša je jedinac.

FRANO: Luko zna koliko sam ja dao.

NIKŠA: Koliko? Milijun maraka? Petsto tisuća? Stotinu tisuća?

LUKO: Dao je dosta.

NIKŠA: A znate li koliko je njegov kunjado profesor Ivan dao? Sina jedinca! U jednoj od glavnih bitaka za ovaj Grad.

LUKO: Može bit, može bit. Ma crvenim se ne smije vjerovat.

FRANO: Nikad, a najmanje sad.

LUKO: Će se god okreneš, samo oni. Svuđe. Ako se ovako nastavi, sve ćemo izgubit.

FRANO: Pogledaj samo što pišu po novinama? Peta kolona.

LUKO: Dosta ti je vidjet one u Kafetariji. Ja bi ih sve...

NIKŠA: U konclogor! Arbeit macht frei!

FRANO: Luko, zna se na što ti sin puca?

LUKO: Malo što sam četrdeset godišta slušo laži o tome po svijetu, pa sad mi valja slušati i od vas. Od rođenoga brata i sina.

NIKO: Brate moj, to se mora reći.

NIKŠA: Mora ćaće! I zbog Bleiburga, ako hoćeš.

LUKO: Nije mi ovo prvi put da to čujem od vas otkad sam se vratio u domovinu. Može bit mi se to i ne čini tako strašnim, ali, UPIRE PRSTOM U NIKŠU, moj najstariji unuk vas slijedi. To me boli.

NIKO: USTAJE. Dobro, i meni je kasno. Lijepo smo festižali i ostanite mi zdravo!

FRANO: Mogo si nam još nešto reći o onom Konavljaninu?

NIKO: Ima vremena, drugom zgodom.

LUKO: On ne može bit na tako odgovornom mjestu u našoj vojsci!

FRANO: Ni govora.

NIKŠA: Pokazao se kao mudar, hrabar i sposoban časnik.

LUKO: Govore da je bio veliki komunjara.

FRANO: Komunjara, dragi moj.

NIKO: Lujo je veliki stručnjak.

LUKO: Bio je u partiji.

FRANO: I u raznim komitetima.

NIKŠA: Nije važno!

FRANO: Taj je tebi sudio i počero te na robiju.

NIKO: Znam ja ko me je tamo potjerao.

LUKO: Takve, ako ima dokaza, valja maknut, naročito iz vojske i policije. Dat im i dobru pensiju, ako su je zaslužili u ratu, ali daleko im kuća.

NIKO: Moglo bi se reći da ovdje imamo izvrsne ljude u vlasti.

FRANO: Hoćeš reći da nam vlast valja?

LUKO: Kao da ne znate što puk o vama misli.

FRANO: Vlast valja, a puk ne valja! Tako oni misle.

NIKŠA: Kolikogod se to vama činilo nečuvenim, gospodine Frano, ja doista, osobno, mislim da nam taj puk ne valja.

LUKO: Kako ti to misliš da puk ne valja?

NIKŠA: Da valja ne bi dopustio da ga zaluđuju lupeži i razbojnici koji love u mutnom.

NIKO: I da im ispiraju mozak!

FRANO: Znam na što ciljate. Da je po vašem, zabranili biste vi i našu udrugu! Sve se zna. Mali je ovaj naš grad.

LUKO: Bi, bi.

NIKŠA: Bi ćaće, jer protuzakonito hoćete ovdje stvorit neku svoju vlast. Recimo. bavite se onim čime se treba baviti i na što ima pravo samo naša državna policija.

LUKO: Ako vrhovništvo nama odobrava djelovanje udruge, to znači...

NIKŠA: Da i s vrhovništvom nešto nije u redu! I dosta! Ova festa se pretvorila u neugodan iskreni razgovor. Vrijeme je da idemo svak na svoju stranu. Dundo Niko, hoćemo li?

FRANO: Dobro je što smo ovako rekli jedni drugima.

LUKO: Nije dobro! Nije kad su između nas tolike razlike.

NIKO: Bolje bi bilo da si pošao gore u Zagreb! Tamo bi te, u vrhovništvu razumjeli.

LUKO: Htjeli ste me uklonit odavle? Znao sam ja to. Da vam ne smetam?!

NIKŠA: Ćaće, možda se i pokaješ što nas nisi poslušao.

NIKO: Idemo, razlaz. POLAZI.

NIKŠA: ZA NIKOM: Ćekaj, zajedno ćemo.

NIKO: Adijo brate!

LUKO: OTPOZDRAVLJA S PODIGNUTOM RUKOM. Spremni.

NIKO: PRIHVATI, NASMIJE SE I OTPOZDRAVI VOJNIČKI. Za dom. NIKO ODLAZI. ZA NJIM KRENE I NIKŠA.

LUKO: Šprdaju se našim pozdravom. NIKŠI. Ćekaj, neka ti rečem. NE MOŽE SE SJETIT. GLEDA U FRANA.

FRANO: Da sa sinom dogovoriš glede preseljenja Stožera udruge.

NIKŠA: Hoćeš preselit stožer ovdje u tvoj dio kuće! Znam, tvoja roba tvoj dućan, kako puk reče. O.K.

LUKO: Nikša, ja sam to, zbog onih velikih skala... Visoko mi je tamo.

NIKŠA: Ćaće, govorim ti, sve je O.K. Slažem se.

LUKO: Mislim da ovđe bude ured, POKAZUJE NA SALON, a tamo ćemo...

NIKŠA: Ćaće, O.K.

LUKO: Ćekaj, neka ti rečem. Ova vrata što idu k tebi, zatvorit ćemo.

FRANO: Zbog sigurnosti i vas i nas, moramo imati jedan ulaz.

NIKŠA: Imajte što hoćete. LUKU. ali bi dobro bilo da zbog tvojih unuka ne unosite u kuću eksplozivne naprave i slične opasne predmete.

LUKO: O čemu ti to? FRANU. Što to on govori?

FRANO: Bit će se gradonačelnik opet šali. On voli tako...

NIKŠA: Šalim se ćaće, šalim se. Adijo!

LUKO: OTPOZDRAVI S PODIGNUTOM RUKOM. Spremni!

NIKŠA: ZASTANE I UZVRATI S ŠAKOM NA SLJEPOOČNICI. Smrt fašizmu! NASMIJE SE. Ćaće, bok! ODLAZI.

LUKO: LJUT, GLEDA ZA NJIM. Je li ti vidiš ovo?

FRANO: Zajebavaju se s nama. Pusti Luko, kaže se: ko se zadnji smije najslađe se smije. Dobili smo ozgor zeleno svjetlo, a ovi tu neka pričaju što hoće. Jači smo od njih

Luko. Jači, govorim ti. RAZGLEDA VELIKI SALON. Ovo je pravo mjesto za naš stožer. Reko sam momcima da prekosutra počnu selit otuda i tu uređivat. ČUJU SE DJECA. KUCANJE NA VRATIMA. Čuješ li ih. Oni su naša nada!

LUKO: ODUŠEVLJENO. Moji mali unuci. VIČE. Naprijed, naprijed. ULAZE DVA NIKŠINA MLAĐA SINA, VOJNIČKI, STROJEVIM KORAKOM. PJEVAJU »EVO ZORE, EVO DANA, EVO JURE I BOBANA«. KAD OTPJEVAJU, LUKO KAO DA ČINI SMOTRU. PODIGNE RUKU NA POZDRAV. Za dom!

DJECA: SNAŽNO. Spremni!

LUKO: LJUBI IH I DAJE IM NOVAC. DJECA VESELA. Ovo je moja krv. DJECA ZAHVALJUJU POLJUPCIMA I GRLJENJEM.

LUKO: Hajte, hajte zbogom vitezovi moji! PRATI IH K IZLAZU. DJECA BUČNO ODLAZE.

LUKO: Frano, dosta je bilo slavljenja, valja nam na posao. USTAJE. MALO ZATETURA OD PIĆA I UMORA.

Z a t a m n j e n j e

Četvrta slika

SCENA: ISTA, ALI SALOČA TEMELJITO PREOBRAŽENA U SJEDIŠTE UDRUGE »TISUĆGODIŠNJI SAN«. PO ZIDOVIMA SLIKE I AMBLEMI KOJI PODSJEČAJU NA »NDH«.

LUKO: NA TELEFONU. Za dom! SPUSTI SLUŠALICU. ODUŠEVLJEN. Ovi je pravi.

FRANO: Drugo su ti gore. Što je rijeka dalje od izvora, sve je mutnija.

LUKO: MAMURAN. HVATA SE ZA GLAVU. Pretjerali smo na festi.

FRANO: MRŠTI SE. Luko, nisu više za nas feste. Finuli su Mare bali.

LUKO: Muči! Meni će ovo proći. ULAZI KIMAK.

KIMAK: Gospodine Luko, provjerio sam za onu dvojicu. Izvor je sto na sto pouzdan. Htjeo sam još samo pitat glede preimenovanja ulica u Gradu?

FRANO: Gospodine Krešimire, Luko i ja imamo sad rješavati neke važne probleme glede naše udruge...

KIMAK: Gospodine Frano, samo da gospodinu Luku rečem koji se u gradu najviše protive preimenovanju ulica.

LUKO: Ako možete, navratite ovdje iza podne.

KIMAK: Bolje tako! Bok, eto me iza podne. ODLAZI.

FRANO: Ne zovu ga zaludu Kimak, što će reć stjenica!

LUKO: Kad neko ima dobre namjere, valja s njim bit strpljiv! GLEDA NA SAT. Će je taj mali? KUCANJE. ULAZI PAVE.

PAVE: Oprostite, pošla sam ući preko tarace, ali je zaključano.

LUKO: Nije daleko ni okolo.

FRANO: Zbog sigurnosti, gospođa Pave.

PAVE: Lukša je rekao da će doć k vama čim završi nešto na kompjuteru. S PRIMJETLJIVIM ČUĐENJEM GLEDA IZMIJENJENI IZGLED PROSTORIJE.

LUKO: Nešto ti nije jasno?

PAVE: Lijepo ste učinili.

LUKO: Još nismo.

FRANO: Nećemo vam mi smetat, sigurno.

PAVE: Gospodin Luko je u svojoj kući.

LUKO: Nevjesta, može bit ti nije pravo, ma ovo je u višem interesu.

PAVE: Samo se vi služite. Htjela sam napomenuti vam da ona Mara što nam je do sada čistila kuću seli u Split, a ja sam uzela drugu.

LUKO: Je li znaš sve o toj drugoj?

PAVE: Pa tako, znam je, iz grada, sirota. Radila je kao čistačica i na našoj školi.

FRANO: Luko, ja ću to provjerit, ne brini.

LUKO: Govoriš da će mali doć?

PAVE: Hoće.

LUKO: Koji je ono što je sinoć tu s njim bio?

PAVE: Idu zajedno u isti razred.

LUKO: Čiji je? Ne sviđa mi se njegova čunka.

PAVE: Zajedno su išli u pučku školu i sad zajedno završavaju gimnaziju.

LUKO: Čiji je i kako se zove? Je li naš? Koje je vjere?

PAVE: Znam da stoji tamo negdje u Gružu. Ime mu je Dino. Ne znam kako se preziva.

LUKO: Reko bi da nije naše čeljade!

PAVE: Mladić je jako skladan.

LUKO: Bilo bi bolje da se našijeh drži.

PAVE: Ja se ne prtim u njegovo društvo.

LUKO: Nevjesta, ti moraš znat koga ti sin ima za prijatelja.

PAVE: Poznam toga dobro, jako je drag.

LUKO: A ćaću mu i mater?

PAVE: Pet-šest godina susretali smo se na roditeljskim sastancima u školi.

LUKO: A kako su se sad ti u ratu držali? Jesu li ostali u Gradu, ili pobjegli?

PAVE: Ne znam. Njegovi su roditelji puno stariji od nas.

LUKO: FRANU. Ne zna!?

FRANO: Gospođa Pave, danas to moramo znati.

LUKO: UZIMA BILJEŽNICU DA ZAPIŠE. Kako ono govoriš da mu se otac zove?

PAVE: Ne znam njegovo ime, ali prezime je Begović.

FRANO: A mali?

LUKO: E, kako se mladić zove?

PAVE: Dino!

LUKO: ZAPISUJE. Dobro, viđet ću ja.

PAVE: Gospodine Luko, što ćete vidjet?

LUKO: To su moji posli.

FRANO: Pave, zna Luko što mu je činit.

LUKO: I, ko ti je ona što je jutros tu dohodila?

PAVE: Koja?

LUKO: Ona mlađa gospođa, bjonda?

PAVE: SJETI SE. A, moja kolegica s posla. Tonka, iz Mokošice.

LUKO: Kako se zove?

PAVE: Za što vam to služi?

FRANO: Ti mu samo reci.

LUKO: Nije ona odavle iz grada?

PAVE: Njeni su došli odnekud iz Vojvodine.

LUKO: FRANU. Jesam li ti odmah reko. PAVI. Kako se zove?

PAVE: Tonka Marković.

LUKO: PROVJERAVA U BILJEŽNICI. Marković?... E, tu je. Što ti o njoj znaš? O toj gospođi Marković, majci ćerke koja, čini mi se, hoda s mojim unukom?

PAVE: Pa, gospodine Luko, mislim da je ona...

LUKO: Dobro i čestito čeljade? GLEDA U BILJEŽNICU. Jedan stric joj bio časnik, oficir JNA, drugi član komiteta, a otac joj direktor robne kuće. Naročito se zauzimao za podizanje partizanskog spomenika u gradu. Komunjara, nevjesta!

PAVE: Otkud vi to sve znate?

LUKO: A znaš li da je dotična gospođa, žena direktorova, bila tri puta predlagana da je prime u partiju?

PAVE: Nemam pojma.

FRANO: Pave, morala si vodit računa o tome. UZIMA ČEKIĆ I ČAVO. NA ZIDU POVIŠE CENTRALNOG STOLA POKUŠAVA ZABITI ČAVO ZA SLIKU.

LUKO: Nisu oni zaludu nju htjeli u partiju.

PAVE: Pa i mene su predlagali...

LUKO: I tebe?

PAVE: Oni su svu mladu čeljad htjeli tamo upisat, pa su možebit htjeli i gospođu, i mene...

FRANO: Jes, tu ima pravo.

LUKO: GLEDA U BILJEŽNICU. A ona gospođa Danka, što je jučer dohodila...

PAVE: Gospodine Luko, molim vas...

FRANO: Pave, ti moraš znat što si i tko si. Glede...

PAVE: Oprostite, ma sve mi to izgleda ...

LUKO: Čudno? Ili možebit ludo?

PAVE: Ne znam što bi rekla...

LUKO: Ja ću ti reć. GLEDA U BILJEŽNICU. Ođe stoji da ta Danka uopće ne ide u crkvu! Po cijeli dan sjedi u Gradskoj kafani sa sumnjivim gospođama i priča neprijateljske viceve. Protiv naše države, njenog vrhovnika, naše slavne prošlosti, ečetera, ečetera. A to što nikada, pa ni danas, ne ide u crkvu i previše kazuje. STANKA. Hoćeš reći da te to ne zanima?

PAVE: Njen bussines!

LUKO: I ti pođeš na misu jednom u mjesecu.

PAVE: Pođem kad me volja i kad mogu.

FRANO: Pave, naša čeljad bi danas morala, glede duhovne obnove, bit za primjer. NE USPIJEVA ZABITI ČAVO. S vragom! UZIMA NOVI ČAVO I NASTAVLJA S UKUCAVANJEM.

LUKO: Moja majka i moja pokojnica išle su svaki dan u crkvu.

PAVE: Hoćete li da vam skuham kafu?

FRANO: Kavu! Reče se: kavu!

PAVE: Ne prema. KUCANJE. ULAZI LUKŠA.

LUKŠA: Oprostite, mamu zove ćaće. PAVE ODLAZI. ZA NJOM. Mama, reci starom da ću brzo, neka mi ne prčka po kompjuteru. LUKU. Nono, evo me na dispoziciji! PRIMJEĆUJE PROMJENU PROSTORA. Asti miša, izgleda kao nekad ured gospodina poglavnika!

FRANO: Još nismo završili. Glede toga... UDARI SE ČEKIĆOM PO PRSTU. S vragom.

LUKŠA: Gospodine Frano, je li to za sliku od našeg vrhovnika?

FRANO: Borami sam se dobro udario. ČUĆA PRST.

LUKO: LUKŠI. Mladiću, sjedi. FRANU. A ti... GLEDA NA SAT. Mogli bi večeras svršiti s onijem.

FRANO: GLEDA NA SAT. Za deset minuta sam nazad. ODLAZI.

LUKO: KRAĆA STANKA. MOTRI UNUKA. Ti si u osmom gimnazije?

LUKŠA: Danas se kaže u četvrtom.

LUKO: Ben, isto.

LUKŠA: Nije isto. Promijenilo se.

LUKO: Što se to promijenilo?

LUKŠA: Školski sustav, društvo, zapravo svijet.

LUKO: Je li to razlog što se ti i ja ne razumijemo?

LUKŠA: Ne jedini i mislim ne glavni. Nije važno toliko koliko se svijet okolo nas mijenja, nego koliko se mi sami u tom svijetu mijenjamo.

LUKO: Bravo, filozofe. Jučer mi reče da ti na Bleiburg drukčije gledaš od mene?

LUKŠA: I od tebe, i od moga ćaće! Od mnogih!

LUKO: I od onoga profesura, meštra od teatra, kojega fališ?

LUKŠA: I od njega.

LUKO: Ti bi moro razumjet što za nas znači Bleiburg?

LUKŠA: Ja to razumijem, samo što o svemu drukčije mislim.

LUKO: Kako ti to drukčije misliš?

LUKŠA: Pa, stavimo, sinoć sam s malom gledao »Šindlerovu listu«.

LUKO: Film o Židovima?

LUKŠA: Ja bih prije reko: o zločinima nacizma i fašizma.

LUKO: Bilo je toga tamo po Njemačkoj, Austriji, Poljskoj... ma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj...

LUKŠA: Nažalost, bilo je i kod nas u Nezavisnoj. Nono, molim te, nemojmo o ovom.

LUKO: Što su ti o meni govorili?

LUKŠA: Sve najljepše i najbolje, naravno tvoj brat i moj otac. Čaće me naučio dijeliti tvoju osobu od svega onoga čemu si ti pripadao i čemu si služio.

LUKO: Misliš li da je loše to čemu sam ja pripadao?

LUKŠA: Ja to vidim kao tragičnu zabludu. Upravo sam završio maturalni rad o antičkoj drami.

LUKO: Je li ti profesor filozofije onaj meštar od teatra?

LUKŠA: Famosan je kao predavač.

LUKO: Famosan?! HTJEDE NEŠTO REĆI, ALI ODUSTANE. MALA STANKA. Prošli put si reko da me voliš?

LUKŠA: Volim. Naročito od onda kada se čaće vratio iz Argentine, kada te posjetio.

LUKO: Ali, kao i otac ti, odjeljuješ od moje osobe ono do čega više držim negoli do života.

LUKŠA: To do čega je tebi osobito stalo, čaće naziva zabludom.

LUKO: Zabludom?

LUKŠA: Nono, molim te završimo. Ne želim se s tobom opet svadit.

LUKO: A ja ne mogu dopustit da moj unuk tako misli.

LUKŠA: Ako me uvjeriš da nisam u pravu, priznat ću da sam i sam u zabludi.

LUKO: Ima načina da ja tebe izvedem na pravi put.

LUKŠA: Nono, takvi neki načini primjenjivali su se gotovo pola stoljeća u ovoj zemlji. Nisam ni onijem dopustio da mi peru mozak

LUKO: Moji načini nisu boljševički, ne daj bože.

LUKŠA: Ako su to ti što si ih ovih dana primjenjivo na mom prijatelju iz Gruža, onda, nono dragi, previše podsjećaju na moju blisku prošlost.

LUKO: Taj ne smije bit tvoje društvo! Ti dobro znaš i zašto.

LUKŠA: Nono, molim te, ne prti se u moje prijatelje.

LUKO: Ja imam pravo na to.

LUKŠA: Ako ti misliš da na to imaš pravo, ja neću moći bit tako blagonaklon spram tvojih zabluda.

LUKO: Mladiću, ti si zaveden. Valja da shvatiš tko si i što si.

LUKŠA: Ne želim tuđu ludost isključivosti, zamijeniti »našom« i prihvaćati je samo zato što je naša. Naša, ili njihova, ludost ostaje ludost.

LUKO: Mladiću, ti si pametan, inteligentan, meni je to milo, ma...

LUKŠA: Kad su me izbacili iz osmog razreda osnovne škole, tako isto su mi govorili drug direktor i školski pedagog. Da sam inteligentan, pametan, ečetera, ečetera.

LUKO: Ma to nije isto. To što mi...

LUKŠA: To što vi hoćete i ono što su oni htjeli, za mene je apsolutno isto. USTAJE.

LUKO: Čekaj još malo.

LUKŠA: Nono, bolje da pođem. ULAZI FRANO. Bok.

LUKO: Govorit ću ti ja s čaćom. Najozbiljnije.

LUKŠA: Adijo! ODLAZI. PAUZA. ČUJU SE UDARCI SA ZVONIKA. LUKO UMORNO SJEDE.

FRANO: Mali je pametan i sve, ali glede nekih pitanja... PRIĐE MU.

LUKO: Daj mi taj spisak! FRANO VADI SPISAK IZ TORBE. DAJE MU. ON GLEDA SPISAK, RUKU MU SE TRESU. Karamba. POKUŠAVA ZAUSTAVIT TREŠNJU RUKU I BRZO SMOTA SPISAK. DOLAZI NIKŠA.

NIKŠA: E, ćaće! Je li te unuk opet naljutio?

LUKO: Moramo o njemu ozbiljno govorit.

NIKŠA: Ćaće, ostavimo to za sutra. Domalo ću morati na jedan važan sastanak.

LUKO: DAJE MU SPISAK. Ovo ovdje je sigurno mnogo važnije.

NIKŠA: Što je ovo?

LUKO: Spisak.

FRANO: E, spisak.

NIKŠA: GLEDA PAPIRE. Možete li mi samo reć čija su ovo imena?

LUKO: Neprijatelja!

FRANO: Naših neprijatelja.

NIKŠA: U bogati, koliko ih je.

LUKO: Bit će ih još.

FRANO: To je samo za početak, glede naše akcije.

NIKŠA: O.K. Ovo je stvar policije. VRAĆA SPISKOVE. Dajte to šefu policije, neka provjeri. On će mene upoznat s tim. Ćaće bok. ZAGRLLI GA DA GA POLJUBI, LUKO SE BRANI.

LUKO: Dobro, hajde s poslom.

NIKŠA: Najprvo zagrlji svoga sina. Onako kao što si me zagrljo kad sam došao u Argentinu prvi put vidjeti svoga oca! Idemo. Ćekam.

FRANO: Hajde bogati Luko. LUKO GA ZAGRLLI. OČITO MU TAJ ZAGRLLAJ PRIJA.

NIKŠA: VJEŠTO SE I PAŽLJIVO OSLOBODI OČEVA ZAGRLLAJA. ODLAZEĆI HITRO DOBACI S VRATA. Bok stari! Vidimo se i ćujemo. LUKO OSTAJE ZBUNJEN, SKRIVAJUĆI SVOJ SENTIMENT.

LUKO: Isti je pokojna mu mater.

Z a t a m n j e n j e

P e t a s l i k a

SCENA: U UREDU ŠEFA POLICIJE. OKO PODNE.

TONKO: DRŽI U RUCI SPISKOVE. Dakle, imate dokaze o ovima?

FRANO: Ja bi još samo da rečem gospodinu glede ...

LUKO: Frano, gospodin zapovjednik policije dosta je bio s nama. Ubuduće, održavat ćemo s vama stalnu vezu preko naše tajnice.

TONKO: USTAJE. Vjerujem da će naša suradnja bit korisna.

LUKO: POZDRAVLJA. Za dom!

TONKO: ZBUNJENO. Spremni, spremni! Oprostite!

LUKO: Neka, neka, učite se pravo pozdravljat!

TONKO: Lako ćemo mi to naučit. OTPRATI IH K IZLAZU. ODLAZI DO DRUGIH VRATA I POZIVA GOSTA. ULAZI NIKŠA.

NIKŠA: Što ti se čini?

TONKO: POKAZUJE SPISKOVE. ČITA. »Vrlo tajno«. Tri spiska. Sto trideset i dva imena neprijatelja.

NIKŠA: Sve mi to miriše na neku vrstu paranoje!

TONKO: Kako i sam znaš, oni gore ne misle tako. Stalno mi preporučuju suradnju s Udrugom.

NIKŠA: Birokracija se ne mijenja! Zazvat ću ih opet i pokušat razgovarat. Kazin! Cirkus! NEMOĆNO UZDAHNE I PROTRLJA OČI. Što misliš o mom ocu? Osim prava diplomirao si i psihologiju? Hajde, štreberu!

TONKO: Tvoj stari izgleda sasvim normalan. I pamćenje mu je jako dobro.

NIKŠA: Govoriš li tako zbog preporuke iz ministarstva?

TONKO: Kao psiholog rekao bih da je samo radikaln u svojoj ideologiji, ništa više. Takvih u Gradu sad imamo napretek.

NIKŠA: A taj Frano?

TONKO: Reko sam ti što o njemu mislim.

NIKŠA: Da zna manipulirat ljudima?

TONKO: Veliki je maher.

NIKŠA: Što misliš, zašto konačno o njemu ne progovori kapetan, brat profesura Ivana? Zajedno su radili u brodarskoj kompaniji.

TONKO: Ne znam zašto šuti. Čini mi se, riječ je o poštenom čovjeku. Uostalom, imamo o Franu dovoljno dokaza, podebeo dosje. Dundo Niko ga je pokušavao dati starom na uvid, ali nije uspio za to ga zainteresirati. Čaće ti gospodinu Franu vjeruje, kao i većina djelatnika u policiji i vojsci.

NIKŠA: Većina?

TONKO: Ogromna.

NIKŠA: Imam osjećaj da se moj stari ponekad ponaša iracionalno. A taj »Tisućljetni san«? Koliko ih već ima u udruzi?

TONKO: Po mojim informacijama, oko stotinjak Otkad su je oni gore amenovali, svaki dan se povećava članstvo. Divota! TELEFON. UZME SLUŠALICU.

NIKŠA: Nije to nimalo šaljivo.

TONKO: Tebe zovu s porte.

NIKŠA: Da nije oni ljudi Kimak?

TONKO: SMIJE SE I KIMA GLAVOM.

NIKŠA: Neka ga puste!

TONKO: Pustite ga. SPUSTI SLUŠALICU. Lud je stoposto.

NIKŠA: Ne čini li ti se da i u njegovu ludila ima nekog sistema? Ja ga se jednostavno ne mogu riješiti.

TONKO: Možebit nisi bio dovoljno uvjerljiv.

NIKŠA: U gradskoj skupštini dali su mu mjesto pročelnika Komisije za preimenovanja ulica.

TONKO: Znaš da je prije radio tu, kod nas, u policiji. Dolje, kao portir, cijelih trideset godina. Onaj prije mene ga je poslao u mirovinu. KUCANJE NA VRATIMA. ULAZI KIMAK.

KIMAK: Oprostite, kao pročelnik komisije u poglavarstvu za preimenovanje ulica, želio bih vam samo kratko reći

NIKŠA: Kako ono vi predlažete ?

KIMAK: Da sve bude kako je bilo do tisuću devetsto četrdeset i pete! Do Bleiburga, kako se kaže.

NIKŠA: Interesira me kojom ulicom hoćete počastit pokonjeg poglavnika?

KIMAK: Zna se, glavnom i najvećom, kako i zaslužuje.

NIKŠA: Jeste li se i u tom konzultirali s mojim ocem?

KIMAK: Hoću da ga iznenadim. Bit će mu drago.

NIKŠA: Neće!

KIMAK: Vaš otac, kao i moj, bio je na Bleiburgu! Mi, koji to pantimo...

NIKŠA: Niste vi trebali ići u mirovinu!

KIMAK: Morao sam. Svaka čast gospodinu Tonku, ali onaj prije njega bio je prava komunjara. Nakon trideset godina što sam čamio dolje na porti, nota bene: zbog nepodobnosti, znate, ja sam bio i vjernik, redovito išao na nedjeljne mise, dakle nakon svega toga, mislio sam da ću s našom vlasti dočekati toliko očekivanu pravdu!

NIKŠA: Ko će kome, ko svoj svome!

KIMAK: Baš tako, ali zahvaljujući našem nacionalnom bloku, što ga je na izborima ovdje vodio vaš otac i gospodin Frano, ja sam izabran u gradsku skupštinu i eto već su mi dali mjesto pročelnika u Skupštini. Otkada sam stupio u Udrugu »Tisućljetni san« već su me gospoda iz vlade dva puta zvali gore u Zagreb.

NIKŠA: Gospodine...Gospodine... Oprostite, uvijek zaboravim vaše ime...?

KIMAK: Vincenzo, gospodine Nikša.

NIKŠA: Gospodine Vincenzo, slažem se... Kako rekoste ono za preimenovanje?

KIMAK: Vratiti sve kako je bilo do 1945. godine.

NIKŠA: Naravno, sve vratiti. Do kraja i temeljito. Gospodine... U vraćanju je naš spas! O.K. PODIGNE RUKU. Za dom!

KIMAK: ŽUSTRO ODGOVORI. Spremni! ODLAZI.

NIKŠA: GLEDA ZA KIMKOM. SMJEHLJI SE. Tonko, što ovaj Kimak zapravo radi?

TONKO: Gospodin ministar mi ga bar tri puta tjedno uporno preporučuje, da ga se vrati u policiju, s napomenom: »ali ne na portu«.

NIKŠA: Što bi očekivao drugo od onakvog ministra? KUCANJE. ULAZI PAVE.

PAVE: Tonko, možeš li nas momenat ostaviti same?

NIKŠA: Tonko je domaće čeljade.

TONKO: O.K. Samo se služite. ODLAZI.

PAVE: Išla sam malom Goranu tu, u školu, ali sam te morala naći.

NIKŠA: Opet nešto sa starim?

PAVE: Najprvo, došla mi se jutros Danka žaliti kako su je cijelu uru ispitivali i gnjavili, a maloprije se opet uhvatio s Lukšom.

NIKŠA: Rekao sam malom da pokuša bit strpljiviji s njim.

PAVE: Sin ti je sav drhtao. Govori da će ić iz Grada čim maturira.

NIKŠA: A ti?

PAVE: I meni je puna pipa tih ludosti. Dovle!

NIKŠA: Karamba, ne misliš me ostavit?

PAVE: Najbolje da selimo. Gdje bilo... U sve nam se prti, a tamo dan i noć dolaze i odlaze neki nepoznati ljudi. Strah me da jednu noć i mi ne odemo u zrak. To je neka mafija. Goran ima pravo. Molim te, selimo nekud. U jednosobni stan, samo da više ne strahujem i gubim nerve.

NIKŠA: Da ostavimo palaču i selimo u jednosobni stan. Pave, stari jest dao svoje dolare, ali ti znaš koliko sam ja dao svojih radnih sati i svega drugog.

PAVE: Tebi je do šale!

NIKŠA: A tebi puna pipa svekra?

PAVE: Njegovih ludosti!

NIKŠA: Bože, kakva si!

PAVE: NAROGUŠENO. Molim?

NIKŠA: SNAŽNO JE ZAGRLLI. Kad se moja mačka nakostriješi, sve joj se oči svijetle. Kao u prave mačke.

PAVE: OTIMA SE. Pusti me. ON JE LJUBI. BLAŽE SE OTIMA. Ludove, nisi doma?

NIKŠA: Pave, Pave, Paušice moja! LJUBI JE. TELEFON. RAZDVOJE SE.

PAVE: Svi ste vi Konavljani...

TONKO: S VRATA. Nikša, samo mi prebaci telefon.

PAVE: Tonko, idem ja.

TONKO: Ostani da popijemo kafu.

PAVE: Fala, moram mlađeg sina povest u zubara.

NIKŠA: Boji se da je ne silujem.

TONKO: Olala!

PAVE: Što je to izvalio?

NIKŠA: Pravi se da nije čula. A ja to ozbiljno mislim. To, da bi te sad mogao silovati.

PAVE: NAJPRIJE SE NASMIJE, PA UOZBILJI. Mrš, mulac nijedan! Tonko, doviđenja. ODLAZI LJULJAJUĆI BOKOVIMA.

NIKŠA: ZVIŽDI ZA NJOM. Bok, mala. SMIJE SE.

TONKO: Žene su teneroza bića.

NIKŠA: Odviše poznam svoju ženu da bih omalovažio njeno ogorčenje. NAGLO. Je li istina to s našim susjedom, poštarom?

TONKO: Ispitali su ga četiri sata.

NIKŠA: U udruzi »Tisućljetni san«? A Ivan? TELEFON.

TONKO: UZIMA SLUŠALICU. Neka dođe. SPUSTI SLUŠALICU. Lupus in fabula. Profesur Ivan! NIKŠA POLAZI. Pričekaj ga! I glumica Milka je s njime.

NIKŠA: Sinjorina Milka? Kažeš da ti je već dolazila kao tajnica udruge?

TONKO: Saživjela se s ulogom, ali je očito da to radi više zbog tvog čaće. ULAZI MILKA.

MILKA: Oprostite, nisam ni pokucala. Vrata su bila širom otvorena.

NIKŠA: Sinjorina Milka, što mi imamo vama opraštat. Služite se! Hodite sjesti s nama.

MILKA: Hvala, nemam kad, toliko još imam posla u stožeru. Htjela sam samo nešto s vama gospodine gradonačelnice! Jako je važno.

NIKŠA: Intimno? Da pođemo u moj ured?

MILKA: Bilo bi najbolje ovdje. Iz mnogih razloga.

TONKO: Hoćete biti sami?

MILKA: Volila bi da i vi čujete. SJEDNE.

TONKO: Jeste li za koje piće?

NIKŠA: Sinjorina Milka i ja kad se nađemo ovako, pijemo samo konjačić!

TONKO: O.K. Sad ćemo naručiti. TELEFONOM NARUČI. Dva konjaka i meni mirindu. VRAĆA SE U DRUŠTVO.

NIKŠA: Sinjorina Milka, nikad bolje u životu niste izgledali. Ni onda kad ste igrali Petrunjelu! Kad je ono bilo?

MILKA: Nikša, pusti to »na vi«, molim te. Hoću reći da mi se ne sviđa što se tamo u Udruzi čini. Ozbiljno. Onaj Frano vrti ti oca oko prsta. A čaće ti je puno naivan. Sve Franu vjeruje. Tamo se sastaje čudna čeljad, svi u civilu, a naoružani do zuba. Možebit vi o tome znate više od mene. Neprestano nešto šapure...

TONKO: O čemu?

MILKA: Kad god to čine, mene pošlju vanka s nekim poslom. Sad me gospodin Frano poslao da hitno pošaljem poštom neki važan paketić u Zagreb. Uvijek mi kaže: glede povjerenja, vi ste tu sinjorina Milka na prvom mjestu. Njegovo glede, znaš fala Bogu.

NIKŠA: Jesi li pokušala o tom nešto s mojim ocem?

MILKA: Jesam, ali me je, istina, vrlo korektno i ljubazno zamolio da to više ne ponovim. Taj ga je Frano potpuno zamađijo. Hokus-pokus...

NIKŠA: Bio sam uvjeren da ćeš ga ti omađijati. I jako sam se zbog toga veselio.

MILKA: Lažeš koliko si težak.

NIKŠA: Kako samo izgledaš, zavela bi i svetog oca papu, a kamoli ne mojeg oca!

MILKA: Gospodine gradonačelnice, zahvaljujem na komplimentima, ma ja znam dobro na čemu sam. Imam doma tri velika venecijanska zrcala!

NIKŠA: A ja vrlo dobro znam da ti mnoge zavide. I ne samo one, da rečem, kasnije, srednje dobi. Prerano si napustila daske koje život znače i pošla u mirovinu. Šteta, mogla si još glumiti.

MILKA: U teatru, više ni mrtva! Valjda je vrijeme da se i ja, konačno, udam? SMIJE SE. Šalim se.

NIKŠA: Tko zna! Možebit mi postaneš mamica! Ozbiljno, još uvijek čeznem za majkom. Imao sam samo godinu dana kad je umrla. Riječ je o frustraciji. Zašto ti meni, svom dragom prijatelju i budućem pastorku, ne priznaš da se upucavaš mom starom? TELEFON. TONKO DIŽE SLUŠALICU.

MILKA: NASTAVLJA IGRU. Mnogo više od toga. Zaljubila sam se u njega kao nikad ni u koga do sada! Ne vjeruješ?

NIKŠA: Zašto ne? Sasvim normalno za ženu u šezdesetoj godini!

MILKA: Mulac pokvareni, starija sam od tebe samo četiri godine.

NIKŠA: Punih sedam.

MILKA: Stvarno si pokvaren. I nikakav jantlaman!

NIKŠA: GRLI JE. Milka, šalim se.

MILKA: LJUTI SE NA NJEGA. HOĆE IĆI. Pusti me, idem...

NIKŠA: Stvarno sam za to da se starom maksimalno upucavaš. Tvrdim, evo ti tu Tonka, da ga samo ti možeš izvući iz te jazbine. Časna riječ. Mogu li sinovski poljubiti svoju buduću, dragu maćehu? TELEFON. TONKO UZIMA SLUŠALICU.

MILKA: SMJEŠKA SE. Briga me je li to govoriš iskreno ili lažeš, kao što to lako čini cijeli muški rod! Upamti što govorim: ja ću se upucat tvom ćaći.

NIKŠA: Bravo, sad si prava! SMIJU SE. TONKO PRUŽA NIKŠI SLUŠALICU. Halo... Tajnice, stižem odmah... Da, zamalo zaboravih... VRATI SLUŠALICU TONKU I USTANE. Žao mi je, ali moram ići. U uredu me već čeka neka strana delegacija! S VRATA. Spremni. SMIJEH. NIKŠA ODLAZI. POSLUŽITELJ DONOSI PIĆE.

TONKO: Služite se, sinjorina Milka.

MILKA: SMIJE SE. Nikako mi nije jasno kada se ovaj naš gradonačelnik šali, a kad je ozbiljan.

TONKO: Uvjeren sam da vi, kao i mi ostali, lako to kod njega podnosimo?

MILKA: SMIJE SE. Gospodine Tonko, za pravo reći, ja sam se stvarno zaljubila. Smijte mi se i vi, nije važno, ali tako je.

TONKO: I uživajte u tome. Zašto ne! Sasvim prirodno! DOLAZI IVAN.

MILKA: USTAJE. Neću vam smetat!

IVAN: Milka, samo čas, imao bih nešto s tobom...

MILKA: Rekla sam ti: teatar me više ne zanima. K'o lanjski snijeg!

IVAN: Da mi upadneš u onu rolu, pa više nikad!

MILKA: Doviđenja, dragi profesore. Što sam upadala, upadala! Našla sam bolju zanimaciju! VRAGOLASTO. Svoju životnu rolu! Adijo! Bok! ODLAZI.

IVAN: Olala!

TONKO: Čujem da ste dobili poziv od udruge?

IVAN: I odazvat ću se. Valjda se neće usudit mrcvariti mene kao onog jadnog poštara!

TONKO: Kako idu probe »Paranoje« u teatru?

IVAN: Sve me neki vrag podjaruje da promijenim naslov u, recimo, »Udruga za spas tisućljetnog sna«. Da budemo još konkretniji!

TONKO: Sjedite čas. Služite se. UZIMA PIĆE. Jedan domaći »štok«. ULIJEVA. Ne znate najnoviju?

IVAN: Kako ide suradnja s Udrugom? Zar ja to davno nisam predvidio u komediji? Vlast i paravlast, policija i parapolicija... Možemo i dalje: narod i paranarod. Strašno me zanima funkcionira li ta stvarna parapolicija kao ona u mojoj komediji.

TONKO: Je li to razlog što ste se odlučili dragovoljno poći u stožer Udruge na informativni razgovor?

IVAN: Kad je riječ o mojim farsama, posebno ovoj posljednjoj, »Paranoji«, volio bih da na publiku djeluje dokumentaristički uvjerljivo. Da moja »Paranoja« u teatru bude snažnija od stvarne paranoje, možemo li reći, naših raznih udruuga. SMIJE SE.

TONKO: KUCNE SE. PIJU. Ne znam što da više u vas cijenim: hrabrost ili duhovitost!

IVAN: Prije nego se odlučite, dobro provjerite da niste u zabludi! To, što se mene tiče! PODIGNE ČAŠU. Živjeli! KUCNU SE I PIJU.

Z a t a m n j e n j e.

Šesta slika

SCENA: URED UDRUGE »TISUĆLJETNI SNI«. UPRAVO FRANO KRAJ KVATERNIKA I RADIĆA STAVLJA NA ZID PAVELIĆEVU SLIKU.

LUKO: Baci ga dolje!

FRANO: Luko, ja mislio da se šališ?

LUKO: Nosi ga sebi doma, neću ga tu. Daj ovamo. FRANO SIĐE SA STOLICE I DAJE MU SLIKU — PAPIRNATI POSTER. LUKO JE ZGUŽVA I BACI. FRANO JE UZME S PODA. Smeće. Najprvo je poklonio Talijanima cijelu Dalmaciju i Istru, pa se ulizivo Švabama, a onda pobjego i ostavio nas na Bleiburgu.

FRANO: GLAČAJUĆI MALO ZGUŽVANU SLIKU. Luko, znaš ko je to izmislio!

LUKO: Svi pravi su ga se davno odrekli. I basta. ULAZI NAJPRIJE JEDAN MLAĐI, SNAŽAN ČOVJEK, OBRIJANE GLAVE, A ONDA ISTI TAKAV DRUGI, S IVANOM. ZA NJIMA MILKA S TEKOM ISPOD RUKE.

LUKO: Gospojice Milka, gospodin Frano će pisat zapisnik.

FRANO: Neka gospojica prepíše oni zapisnik s poštarom!

MILKA: Htjela sam samo nešto reći glede gospodina profesura...

LUKO: Gospodična Milka, učinite mi uslugu i skuhaite kavu.

MILKA: Vi govorite da vam gospođa Pave najbolje učini.

LUKO: Kad sam vam ja to reko?

MILKA: OSMJEHNE SE I POĐE, PA ZASTANE. Hoćete li još nešto?

LUKO: Da poslije ovoga informativnog razgovora donesete ovdje kafu i zajedno popijemo. Nećemo ovo dugo.

MILKA: Doviđenja... Oprostite...Spremni. Spremni! NESPRETNO POZDRAVI I ODLAZI.

LUKO: IVANU. Oprostite, zaboravio sam reći da sjedete.

IVAN: Dobar dan.

LUKO: VOJNIČKI. Spremni. Izvolite sjest. Frano, na svoje mjesto. MLADIĆIMA DAJE ZNAK DA SE POVUKU. Gospodine Ivane, zvali smo vas na jednu, kako da rečem...

IVAN: Prijateljsku čakulu.

LUKO: Ni prijateljsku, ni čakulu.

IVAN: To se reče : na informativni razgovor.

LUKO: Upravo tako. Raskomodite se.

IVAN: SJEDA. Sviđa mi se kako ste uredili stožer .

LUKO: Glavno je ovo što mi tu radimo. Frano, provjeri podatke!

FRANO: IZVADI KARTON. Ivan Božidarević, sin Stjepa, rođen. PROMRMLJA NERAZUMLJIVO. U Dubrovniku 16. ožujka 1924. Po zanimanju profesor književnosti, pisac i kazališni režiser. Majka rođena... IVANU. Ako nešto nije točno, vi recite... Rođena u Đurinićima, Konavle... Otac Ivan, također u Konavlima. Oženjeni ste. Jedno dijete, muško. 1941. mobiliziran kao pričuvni časnik u domobranske formacije NDH... 1942. godine dezertirao iz hrvatske vojske i prešao komunistima u partizane. Do kraja rata, navodno, radio u partizanskom kazalištu. Od '45. do '47. godine nema potvrda gdje je bio. Bio član komunističke partije od '943. sve do 1971.godine.

LUKO: IVANU. Je li navedeno točno?

IVAN: Jest.

LUKO: A, gdje ste bili i što ste činili između '45. i '47. godine?

IVAN: Bio sam u Prištini. Na jugu Srbije. Koja strašna vukojebina!

FRANO: Imate li vi za to neke dokumente?

LUKO: Ili svjedoke?

IVO: U pozivu ste mi napisali da dođem zbog neke ankete koju vaša Udruga vodi, a ipak je to mislim pravi policijski informativni razgovor!

FRANO: Luko, hoćeš li ti odgovoriti gospodinu glede ovoga pitanja?

LUKO: Dragovoljno ste se odazvali našem pozivu?

IVAN: Jesam, ali i posumnjao da se radi o nekim anketama.

LUKO: Osobno štujem vašu žrtvu i sve drugo što ste učinili za domovinu. Ako držite ovo prisilom s naše strane, možete odmah poći svojim poslom.

IVAN: Samo izvolite, služite se, ja to onako. Vjerojatno su vam rekli da se volim šalit. Vaš sin i ja smo po tome poznati ovdje u Gradu. Samo nastavite.

LUKO: Frano, nastavi.

FRANO: Valja imat svjedoka, za ono što ste bili u Makedoniji?

IVAN: LUKU. Pa, vaš brat Niko. Kad sam se vratio odonud, odmah sam ga posjetio u zatvoru.

FRANO: Dotični je s vama familijarno vezan.

LUKO: Imate li nekog drugog svjedoka?

IVAN: Tamo sam osnovao teatar. Valjda je ostao još koji plakat od tolikih mojih predstava.

LUKO: Stvari moraju bit jasne...

IVAN: Neke baš i nije moguće razjasniti.

LUKO: Kako to mislite?

IVAN: Jer su jednostavno nerazjašnjive. Najčešće apsurdne.

FRANO: Može bit gospodin misli...

LUKO: Da je ovo što mi činimo teatar! Komedija? Kako ste ono rekli mom sinu?

IVAN: Farsa! Farsa, gospodine.

FRANO: Bit će nešto gore od komedije.

IVAN: Ja bih rekao bolje: suvremenije i primjerenije, a borami i učinkovitije. Ono što sad radim u teatru, farsa je, ali ne tako uvjerljiva. Upravo zato sam ovdje.

LUKO: Gospodine profesure, mi se ne šalimo i ne činimo teatar. Pametan ste čovjek, i ufam se da ćete sve brzo razumjet.

IVAN: Sve mi je savršeno jasno gospodine Luko.

LUKO: Volio bih da je tako. Ne smatram vas strancem, kako, čini mi se, mislite. Vaša sestra je udana za mojega brata. Vi ste, kako sam izviješćen, svojim osobnim držanjem, prije i za vrijeme rata, zadužili naš narod, ma...

IVAN: Smeta vam moja »daleka« prošlost?

LUKO: Ne, nego to kako se danas odnosite prema onome za što ste se i sami žrtvovali. Kako se ono zove vaš komad u teatru što ga mislite prikazat?

IVAN: Paranoja!

LUKO: Moj sin to hvali. On je učio književnost i možda zna više od mene, ali ja se s njim ne slažem.

IVAN: Znam, vaša Udruga se protivi. Mislim da su zbog toga iz županijske vlasti me zamolili da odgodim premijeru.

FRANO: Puk u Gradu glede vas misli da se niste odrekli nekadašnjih komunističkih ideja.

LUKO: Frano, ne prekidaj nas. Vi ste 1971. javno priznavali da ste bili u zabludi? Da su vas boljševici kao mlada indoktrinirali?

IVAN: Jesam.

FRANO: I odreko se prošlosti, poput mnogih.

IVAN: Ne svega iz te prošlosti, za koju sad i oni što su je gradili govore da je bila sve sami crni mrak.

LUKO: Čega se niste odrekli?

IVAN: Recimo, antifašizma.

FRANO: Eto, to je to.

LUKO: Frano! UŠUTKAVA GA. I taj antifašizam bila je velika zabluda!

IVAN: Nije, gospodine.

LUKO: Tako danas misle i govore gotovo svi visoki predstavnici od bivšeg režima koji su stali na našu stranu.

FRANO: I generali, nekadašnji maršalovi mezimci!

LUKO: To su po vama...

IVAN: Konvertiti. Obični konvertiti. Ja ih prezirem. Nikad se i ni zbog čega ne bih odreko onega što držim nerazlučnim dijelom samoga sebe.

FRANO: Zato ne dolazite ni u crkvu?

IVAN: Vrlo moguće.

LUKO: To sam vas htjeo pitati?

IVAN: Nikada nisam bio ateist, ali ni neki vjernik.

LUKO: A kako se mislite duhovno obnoviti?

IVAN: Ja redovito obnavljam svoj duh, ali na svoj način. Zanima li još što vašu cijenjenu Udrugu? Kako gospodin Frano voli reći g l e d e moje malenkosti?

FRANO: Profesore, morat ćete... Hoću reći...

IVAN: Drukčije mislit? Drukčije, ili nikako?

LUKO: Htjeo je reći da su drukčija vremena!

IVAN: Dum Marin Držić kaže: »Valja se akomodavat zlu bremenu.« Odavno tako činim.

LUKO: NIJE RAZUMIO, OBRAĆA SE FRANU.

FRANO: To ti je nešto iz teatra.

IVAN: FRANU. Bravo, vi to zaista znate.

FRANO: Znam ja puno glede toga, što vi ne biste htjeli čuti.

IVAN: I na to sam jako ponosan. Na to što vi nećete reći.

LUKO: Imate pravo, malo se razumijem u teatar. Oprostite, još ćemo mi razgovarat. Možete ići.

IVAN: Živi bili, gospodo! POLAZI.

LUKO: Spremni! POZDRAVLJA. GLEDAJUĆI ZA IVANOM. Ti reče da ćemo imat s njim velikih problema?

FRANO: Vidiš da se s nama šprda? Zajebava. Drži nas buzdima.

LUKO: Takvi su ti komedijaši... Intelektualci. Umjetnici.

FRANO: A ja dajem glavu ako ovi nije bio na Bleiburgu. Kao komesar.

LUKO: Dobijemo li potvrde za ono što govori, bit će red da mu se ispričaš.

FRANO: Da se ja njemu ispričavam?

LUKO: Sin mu je položio život na oltar domovine, a i on se tu borio. Daj sljedećeg.

FRANO: Bit će opet oni Kimak.

LUKO: Upamti, taj ne dolazi tu samo zbog preimenovanja ulica.

FRANO: Jasno mi je glede... ali mi se čini da gore više drže do njega negoli do nas dvojice. Već je dva put išo na poziv vlade. FRANO ODLAZI. ČUJE SE GALAMA. ULETI NIKO U UNIFORMI.

NIKO: NAGLO ZASTANE. GLEDA OKOLO. Luko, što je ovo? I koji su ti oni tamo na ulazu?

LUKO: Niko, ja sam u svojoj kući.

NIKO: Pitam što se ovdje, u tvojoj kući, događa?

LUKO: Svak radi svoj poso.

NIKO: Interesira me koji vi to poso ovdje obavljate?

LUKO: Zna se.

FRANO: E, zna se.

NIKO: IRONIČNO. Zna se?

FRANO: Držimo se Statuta naše udruge, koji je potvrdio naš sud i Ministarstvo policije.

NIKO: Privodite čeljad i ispitujete ih. Maltretirate ih.

LUKO: Brate, želimo pomoć' našoj mladoj državi koju smo toliko čekali.

NIKO: Pa izigravate neku tajnu parapoliciju?

FRANO: Moramo znat što naša čeljad u Gradu misli i čini glede naše države.

NIKO: Imamo za to legalne ustanove.

LUKO: Činimo svoj poso.

NIKO: Tko vas je ovlastio?

LUKO: Naša savjest!

FRANO: I ministarstvo. Znaš.

LUKO: Što se tiče brata tvoje žene, a ovo sve činiš zbog njega, sam je tu došao.

NIKO: Znam, njemu je još uvijek do burla i komedija. Za sve ozbiljne i pametne ljude u Gradu ovo što vi činite je cirkus, ali onaj opasni. LUKU. Ti si pravnik i trebao bi znat što je zakonito, a što nije.

LUKO: Sve što koristi domovini, ne može bit nezakonito.

FRANO: Mi znamo tko su naši neprijatelji.

LUKO: I hoćemo ih samo registrirat.

NIKO: Jeste li registrirali i onog jadnog poštara? Ili brata moje žene?

LUKO: Mnoge su indicije da dotični nisu u redu.

FRANO: Glede dokaza, možemo reći da ih imamo napretek.

NIKO: Isuse Bože!

LUKO: Ne brini Niko, mi ćemo sve provjerit.

NIKO: I po statutu? Luko, čuj me! Ako si pošandrcu pa zbog toga činiš ove monade, može bit ćeš bolje proč.

LUKO: Ti brate, meni prijetiš?

FRANO: Niko, nismo djeca.

NIKO: Ako niste popizdili, onda ste sigurno krenuli glavom. POLAZI.

LUKO: Pođi u policiju, oni će ti sve reći. SMIJE SE.

NIKO: I idem, iz ovih stopa. HITRO ODLAZI. LUKO I FRANO GA ISPRATE S PODSMIJEHOM. ULAZI MILKA S KAVOM.

MILKA: Evo, kafica je gotova.

LUKO: Bravo gospodična. UZIMA KAVU. MIRIŠE. MILKI. Koji lijepi vonji? POGLED MU SE ZADRŽI NA NJENU LICU. PRIMIJETI DA JE OTPUSTILA KOSU. Izgledate mi druga.

MILKA: SMJEŠKA SE! ULIJEVA KAVU. PIJU. LUKU. Ne kažete da mi ova kosa bolje paše.

Z a t a m n j e n j e

S e d m a s l i k a

SCENA: KOD ŠEFA POLICIJE. SAT-DVA POSLIJE PRETHODNE SLIKE.

NIKO: Paranoja! Užas! Fengaju neku parapoliciju. Teroriziraju i ponižavaju čeljad. Uzeli su zakon u svoje ruke.

TONKO: Znam. Sve znam.

NIKO: Zanima me što činiš?

TONKO: Morao sam odustati.

NIKO: Naredili ti ozgor?

TONKO: Moglo bi se tako reći. TELEFON. Neka uđe! SPUSTI SLUŠALICU. Sinjorina Milka!

NIKO: Bojim se da će ona što pomoć.

TONKO: Jedina je koja to može. KUCANJE. ULAZI MILKA.

MILKA: Oprostite, još nema gospodina gradonačelnika?

NIKO: I Pave ga je opet ovdje tražila.

MILKA: Ljuti se na njegova oca, ali stvarno nije u pravu, jer on ludo voli unuke! Ozbiljno. Možebit bi se i ja na njenu mjestu jedila zbog nekih stvari, ma on to sve čini s dobrim namjerama!

NIKO: Govoru da je i pakao popločan dobrijem namjerama!

MILKA: Znam, hodala sam po njemu. SMIJE SE, USTANE.

TONKO: Sjedite sinjorina Milka, gradonačelnik će brzo doći.

NIKO: Kako u drugu?

MILKA: Odlučila sam je napustiti. Još danas.

TONKO: Sinjorina Milka, vi to ozbiljno?

MILKA: Gotovo, htjela sam zbog nečega vidjeti gradonačelnika. Recite mu da ću ga čekati u »Lori«, kod Rudija. ODLAZI.

TONKO: Pukla lopta, raspo se tim!

NIKO: Moglo se ovo i očekivat.

TONKO: I što sad?

NIKO: Ja ću mu ovo, POKAZUJE VEĆU OMOTNICU, danas podastrijet. USTAJE. Još ću malo razmislit. Adijo, čut ćemo se. POLAZI. SUSREĆE SE S NIKŠOM I MILKOM. Bok, dečki! ODLAZI.

NIKŠA: Što je ovo dundo Niko objesio mrke brke? A sinjorina primadona jedva prista da se sa mnom vrati. Sinjorina ukaži nam čast i sjedi!

MILKA: Samo da ti još ovo rečem »glede« tvoje gospođe Pave.

NIKŠA: VRAĆA JOJ LOPTICU. Sjedi i neka čujem »glede«... BLAGO JE PRISILI DA SJEDE. Bravo, tako. I SAM SJEDNE. Tonko, Možeš li nas poslužiti s dva konjačića?

TONKO: ODLAZI K TAJNICI.

MILKA: ZA TONKOM. Tonko, neću ti ja.

NIKŠA: Gospodična Milka, molim vas. Mislim da vas moj ćaće tako oslovljava: gospodična?

MILKA: Da ti dovršim to o tvojoj gospođi Pavi!

NIKŠA: Razumio sam: ženska ima nešto protiv tebe?

MILKA: Ne smetaju mi ćakule po Gradu, ali Pave mi je jutros sasvim otvoreno dala do znanja da joj nije milo što se »upucavam« tvom ćaći.

NIKŠA: Ludosti, možebit se nešto s tobom šalila. A baš nema puno smisla za humor. Čula od mene da se upucavaš i ono, znaš, vidjela žaba gdje se konji potkivaju pa i ona...nećemo dalje.

MILKA: Momenat. DOĐE MU BLIŽE I POKAZUJE NOVU FRIZURU. Što ti se čini? Ovako opuštenu? Reci!

NIKŠA: Fantastična je! Kao u one francuske glumice... Pomozi mi reći...?

MILKA: Simone Signoret?

NIKŠA: Ne nego Michel Morgan. Bravo, sjetio sam se. ULAZI TONKO. DONOSI PIĆE.

TONKO: DISKRETNO. Nikša, tu je Pave. S mojom tajnicom.

MILKA: DISKRETNJE. Nije to prvi put da mi gospođa Pave »spušta«, onako kao da neće. Ne, dragi moj, svega mi je dovle. Basta.

NIKŠA: Prekidaš s ćaćom?

MILKA: Bolje mi je to učinit na vrijeme. Znam iz iskustva. UPADA PAVE. Toliko! Adijo!

NIKŠA: Milka, čekaj, neka ti nešto rečem.

MILKA: Zbogom! Bok, dečki! ODLAZI.

NIKŠA: TONKU. Je li tebi ovo jasno? Tek lipanj, a užeglo kao u kolovozu. Ovakve vrućine, u ovo doba, nije bilo ni u doba komunizma.

PAVE: Samo se ti i dalje šali.

NIKŠA: Htio sam reći da nije ni čudo što ženska odustaje. Na ovoj vrućini! PAVI. Jesi li se svadila s našom primadonom?

PAVE: Zašto? Nemam ja ništa protiv nje.

NIKŠA: Pave, trebalo nam je puno tega učinit, da ljubavna idila krene, a ti...

PAVE: Što ja? Uobrazila primadona da je mrzim. Veze nema. Samo sam joj rekla da tvoj ćaće više voli njenu kosu kako je bila prije. Ništa više. Nek ide s vragom. Nije ona nikakav problem meni, nego on!

NIKŠA: Opet on?

TONKO: Pave, sjedi, akomodaj se. Neko piće?

PAVE: Fala, najrađe bi otrova.

NIKŠA: Koje teške riječi! Zar je već dotle došlo?

PAVE: Dovle! Nikša, svega mi je dovle! Meni više nitko ne ulazi u kuću. Dođu čeljad, a on ih tamo zove i ispituje ko su i što su. Gospođi Danki je jutros gotovo zabranio da dolazi k nama. Molim te? On nije pri svojoj!

NIKŠA: Smiri se, mišu moj. ZAGRLI JE.

PAVE: BLAGO SE OTIMA. Ti si kao i profesor Ivan. Sve je to vama teatar. Ma meni je to svakidašnji život. Tortura.

NIKŠA: Bože, ti više nisi za prepoznat!

PAVE: Nervi su mi pošli.

NIKŠA: Dobro, ovaj put obećavam da ću najozbiljnije sa starim govoriti.

PAVE: Zadnji put te upozoravam. Lukša se opet...

NIKŠA: Uhvatio se s njim?

PAVE: I danas ga je zvao tamo u njega...

NIKŠA: Zašto?

PAVE: Ne znam. Eno ti sina u njegovoj sobi i pitaj. A onu dvojicu mlađih posvema je izludio. Nije me ni pitao, već jednostavno uzeo djecu za ruku i odveo ih na neku proslavu. Izludio ih je! KUCANJE NA VRATIMA. ULAZI LUKŠA.

LUKŠA: Oprostite. PAVI. Mama je falila, umjesto svojih ključa od kuće uzela je moje.

PAVE: PRPA PO DŽEPOVIMA I IZVADI KLJUČEVE. Kad sam snervana. Evo ti! DAJE LUKŠI NJEGOVE KLJUČEVE I UZIMA SVOJE. Nikša, govori s njim, žurim na posao. Doviđenja! ODLAZI.

LUKŠA: NAMIGUJUĆI NIKŠI. Ćaće, nije li rano da mama čini ovakve gafove? Oprostite. POLAZI.

NIKŠA: Čekaj mali! Što je to bilo danas?

LUKŠA: Kao obično. Gužve s nonom.

NIKŠA: Sine moj, ti bi morao znati da osim tvojega svijeta postoji...

LUKŠA: Ćaće, mene njegov svijet uopće ne zanima.

NIKŠA: Ma on ti je djed, nono. Postoji mnogo blažih načina da izraziš svoje neslaganje s njim. Sine, siamo Ragusei!

LUKŠA: Mogu ti reći da sam sve do danas jako pazio kako mu i što govorim.

NIKŠA: Zašto danas nisi?

LUKŠA: Dobro ćaće, u stanju sam razumjet sve te njegove nastranosti...

NIKŠA: Koje nastranosti?

LUKŠA: Shvati, hoću biti blag i obazriv prema njemu.

NIKŠA: Često mi znaš reći da ne voliš stvari gledat crno-bijelo?

LUKŠA: I u ovom slučaju upravo tako gledam.

NIKŠA: Strah me da griješiš, kao i mnogi tvoji vršnjaci.

LUKŠA: Bar ti dobro znaš da ni boljševička promidžba na mene nije mogla utjecat. Uostalom, i sam se nerijetko voliš pohvalit tom mojom dosljednošću...

NIKŠA: Utoliko me više čudi tvoj odnos spram nona?

LUKŠA: Nisam ja jutros na njega vikao, niti bih to ikada učinio, nego on na mene. Zato što sam mu rekao da me uopće ne zanima rad te...kako se zove ... udruge.

NIKŠA: Drago mi je da se ti i ja u mnogočemu slažemo, ali u ovom slučaju malo se trudiš da razumiješ svog starog nona.

LUKŠA: Čaće, pravo da ti rečem, na temelju onoga što si mi ti govorio i što sam čitao u knjigama, davno sam stvorio sud o nonovim političkim i inim idejama. Apsolutno drukčiji od onoga kako sam morao učiti u ondašnjim školskim udžbenicima. Iskreno ću ti reći sada, da nije nono tu došao i da ga nisam upoznao, vjerojatno bi još bio u zabludi.

NIKŠA: Da su pisci udžbenika bili u pravu?

LUKŠA: Uglavnom nisu, ali me čudi koliko toga ipak nisu lagali.

NIKŠA: Naprimjer?

LUKŠA: Recimo: isključivost! Zaista fanatična isključivost.

NIKŠA: Lukša, to s nonom sada posljedica je njegove pođmakle dobi, a može bit i bolesti.

LUKŠA: Čaće, jednom davno si rekao da su paranoidne ideje gore i opasnije od svakog ludila.

NIKŠA: To se odnosilo na druge prilike i ljude.

LUKŠA: A ako se to sad događa nama i ako smo i mi paranoici...?

NIKŠA: Muči. STANKA. Oprosti. Često zažalim što si tako pametan! ZAGRLI GA.

LUKŠA: Svak mi govori da sam kao ti u mojim godinama.

NIKŠA: Ne, ti si upljunuti tvoj nono.

LUKŠA: Može bit, dosta sam prgav.

NIKŠA: Nono te voli!

LUKŠA: Unatoč svemu, znam.

NIKŠA: Pa što mu malo ne popustiš? Ljudi su veliki i po tome jer su u stanju razumjeti tuđe zablude.

LUKŠA: Čaće, i ja nona volim. Ali u lošem je društvu i pretjeruje.

NIKŠA: Što ti se čini od gospođice glumice? Napada li ga još?

LUKŠA: Vrlo sustavno.

NIKŠA: Znaš li nešto konkretno?

LUKŠA: Zar ne vidiš da svaki dan mijenja haljine? Eno sad i friz!

NIKŠA: Borami, imo si pravo, ženska ga faćka! SMIJU SE OBOJICA I ZAGRLE SE. Tonko, čuješ li ovo?

TONKO: Zaboravljaš što je primadona maloprije tu izjavila?

NIKŠA: NAGLO. Misliš da je ono ozbiljno mislila?

TONKO: Tako mi se čini! UPADA NIKO.

NIKO: POKAZUJE VEĆU OMOTNICU. Tonko, svaka ti čast, ako ovo moj brat htjedne pogledat, morat će se otrijezniti! Bit će mu jasno ko je taj Frano.

TONKO: Jedino ga na to može nagovoriti naša primadona koja se, nažalost, povukla iz igre.

NIKŠA: Tonko, moram ti reći, dobar si pravnik i policajac, ali slab psiholog. Nemaš pojma što će reći kad se zatreska stara usidjelica! NIKU. Dundo Niko, dat ćeš to meni da mu poneseš. Tebi je jednom odbio. Meni, neće. Tonko, zazovi štovanu tajnicu udruge i ako je čaće tamo, najavi moj službeni posjet. Hajde, što si se ukopećio. Zavrti! Reci joj, eto me za po ure tamo.

TONKO: Sumnjam da je mogla doć u stožer!

NIKŠA: USTANE. Dundo Niko, daj mi to. UZME OMOTNICU OD NIKA. Gospodo, držite mi fige! USTAJE. Valja mi se pripremiti za taj suret. Bit će ovo teži od onoga '91. kad smo išli pregovarati u Cavtat, s društvom iz Boke! Čao društvo! ODLAZI.

Z a t a m n j e n j e

O s m a s l i k a

SCENA: U STOŽERU UDRUGE. MILKA PRATI NIKŠU KOJI RAZGLEDA AMBIJENT, SA SLIKAMA, ZNAMENJEM, GRBOVIMA (ŠAHOVNICAMA) BEZ ONOG GORNJEG DODATKA, USTAŠKIM SIMBOLIMA. OČITO MU SE AMBIJENT DOIMA ČUDESNI.

NIKŠA: NAGLO POČNE. Gospođa Milka, vi ste...

MILKA: Ti opet »na persi«?

NIKŠA: Oprosti, hoćeš li priznati da si sasvim krivo »uhvatila« moju Pavu?

MILKA: O.K. nećemo više o tome.

NIKŠA: DISKRETNO. Dobro, sad mi nastavi o ćaći.

MILKA: TIHO. Jednom riječju, rekla sam mu da su ga lupeži zamađijali.

NIKŠA: A on ne trza?

MILKA: Trza, samo ne znam kako bi s njime... Ozbiljno! Možebit da pođemo nekamo...

NIKŠA: Neko mi reče da su vas i jučer vidjeli u Gradskoj kafani?

MILKA: Tamo je vazda krcato gospođa kundurica, pravih alapača, ne možeš ništa ozbiljno s njim govoriti. Bezočno piždre u nas! Ovako! POKAZUJE. Samo šutimo!

NIKŠA: Povedi ga na pizzu! Lud je za pizzom! A u Rudija vazda možete dobiti jedan slobodni separe. Pozovi se na me i uglavi s Rudijem.

MILKA: Ne šališ se?

NIKŠA: Kad ti govorim.

MILKA: Vraže nijedan, ti sve znaš!

NIKŠA: Osim onoga što sam te pitao, pa ću evo još jednom ponoviti: gdje je to ćaće odveo moju djecu?

MILKA: Na misu u crkvu. Sutra je dan, ne znam čega... ZASTANE. Eto ga! DJECA BUČNO ULAZE. PRITRČE K NIKŠI. S NJIMA ULAZE LUKO I FRANO.

LUKO: Hajte, kažite ćaći kako ste recitali.

NIKŠA: Nek idu doma, čeka ih objed. Idite, mama je tamo. DJECA JURNU NA ZAKLJUČANA VRATA PREMA NIKŠINU STANU. Ne tamo, okolo, okolo. OTPRATI DJECU DO IZLAZA. LUKU. Ćaće, kad brdo neće Muhamedu, evo Muhameda k brdu!

LUKO: GLEDA NA SAT. Neka si došo. Učinili smo prijedlog o onome... Kako se ono reče...FRANU.

FRANO: Pretvorbi poduzeća. Dobro bi bilo da čuješ kako mi o tomu mislimo.

NIKŠA: Svakako, to će me zanimati, ali drugom prilikom. Sad bi htjeo s ćaćom! (FRANU) Oprostite, volio bi u četiri oka... Tiče se obiteljskih problema.

FRANO: Izvolite, služite se. ODLAZI.

NIKŠA: NASTAVI GLEDATI OKOLO. NAKON DULJE PAUZE. Ćaće, što je ovo?

LUKO: GLEDA NA SAT. Nikša, nemam puno vremena.

NIKŠA: Ćaće, mi moramo razgovarat.

LUKO: Ima za to vremena.

NIKŠA: Nema.

LUKO: Zbog tvoje žene?

NIKŠA: I , kako bi rekao tvoj prijatelj Frano, g l e d e djece ćaće.

LUKO: Nikša, tvoja žena nije uredi.

NIKŠA: Samo zbog toga što se u nekim stvarima ne slaže s tobom, ili...?

LUKO: Njeni su bili mačekovci. I tvoj najstariji sin je njihov.

NIKŠA: Ćaće, Lukši je tek osamnaesta.

LUKO: Ja sam imo šesnest, kad su me prvi put žandari uhitili.

NIKŠA: U čemu je stvar? To, s mojim Lukšom?

LUKO: Zvao sam ga da, zajedno sa svoja dva mlađa brata, pođe s nama na misu zadušnicu, a on se smije.

NIKŠA: Kud bi on s djecom?

LUKO: Nije kako treba. Ko ga je učinio takvim? Došo je tu i govori mi: »Kakva je to maškarata?« Za njega su sva ova znamenja, maškarata! Govori, to nije naš hrvatski grb! Da smo mi bili obične Hitlerove sluge? Da je naša Nezavisna država, kako ono reče... Valja ti nešto učiniti s njim!

NIKŠA: Čini mi se da je mladić odgajan kako treba. Odličan je đak, inteligentan, načitan... Jedina mu je mana što je sve od tebe naslijedio pa se malo teže s njim nositi.

LUKO: Od mene naslijedio?

NIKŠA: Drži do svojih stavova, ne da nikome da mu soli pamet, i tako dalje. Neki profesori su s njim imali velikih problema. Osobno mislim da je mulac u svemu dobar.

LUKO: Inteligentan jest, ma krivo odgojen. Nisi vodio računa o tome. Dao si ga njoj.

NIKŠA: Ćaće, Pave i ja se oduvijek slažemo, iako o mnogo čemu ne mislimo čak ni slično. To nas je, izgleda, prije dvadeset godina zauvijek vezalo. Što se tiče, ili ako hoćeš,

g l e d e odgoja naše djece, Pave je uglavnom to meni prepustila. Ona se vrlo malo u to prti, ili jednostavno slijedi mene.

LUKO: Hoćeš reći da si ga ti tako odgojio?

NIKŠA: Jesam.

LUKO: I učio si ga da je njegov nono bio razbojnik?

NIKŠA: Ćaće, što ti pada na pamet?

LUKO: Znaš li što mi je rekao? Da je »naša država bila fašistička, rasistička...« i što ti ja sve znam, kako su komunisti govorili. Da smo bili ubojice... tisuća i tisuća! Jesi li ga ti tako učio?

NIKŠA: Nisam, ali sam mu morao objasniti neke stvari.

LUKO: Da smo bili koljači?

NIKŠA: Ćaće, bilo je, nažalost, puno takvih. Ali i časnih iznimaka kakav si ti. Tako sam mu objašnjavao.

LUKO: Sve su to bili časni sinovi i ponos našeg naroda.

NIKŠA: Nisu ćaće i ne smijemo se s njima ponositi, kao ni s državom koju je cijeli svijet osudio i još uvijek osuđuje.

LUKO: Zna se ko je nju osudio i ko je još uvijek osuđuje. Naši neprijatelji. A tvoj sin i ti ne možete je i ne smijete osuđivati.

NIKŠA: Kakva je to naša država koja je pristala ostati bez tolikih svojih gradova duž Jadrana? Bez Konavala, ćaće, naše pradjedovine?

LUKO: Zna se ko je za to kriv. Onaj isti što je kriv za našu tragediju četrdeset pete. Sve bi drugačije bilo da nije bilo toga glupana. Država bi ostala, Amerikanci i Europa bi nas priznali, da nismo imali mahnilo i sebično čelništvo. Lupeže i kukavice.

NIKŠA: Ćaće, niko takvu državu ne bi priznao.

LUKO: Nije istina. Počela je kao prava država.

NIKŠA: Koja je u svojem ustavu prihvatila rasističke zakone!

LUKO: To je bila samo taktika da se udovolji Reichu koji je za nas onda mnogo učinio.

NIKŠA: Ćaće, ima nepobitnih dokaza da se taj zakon kod nas provodio.

LUKO: To je komunistička promidžba izmišljala.

NIKŠA: To je istina.

LUKO: Slušo sam te pripovjesti o logorima u kojima smo ubijali nedužnu čeljad! Na tisuće, na stotine tisuća... Sve maljevima i noževima!

NIKŠA: Nisu to samo pripovijesti.

LUKO: Zar misliš da bi ja mogao klati djecu i paliti ljude u crkvama?

NIKŠA: Uvjeren sam da ti to ne bi mogao, ali neki su mogli.

LUKO: Tako moj sin misli i zato nećeš nikakve feste na desetog travnja! I ono... Kako si reko o Bleiburgu?

NIKŠA: Ni mitove o Bleiburzima.

LUKO: Ni preimenovanje ulica u Gradu?

NIKŠA: Ne treba ni u tom pretjerivati.

LUKO: Nek ostane Ulica žrtava fašizma?

NIKŠA: Ostat će.

LUKO: A žrtava komunizma, nije bilo?

NIKŠA: Ako pri tom misliš na moje neslaganje da se u Gradu jednoj ulici da ime čovjeku koji je bio sasvim prosječan pisac i još prosječniji političar, onda nisi u pravu.

LUKO: Po tvome on je i nikakav pisac?

NIKŠA: Marginalan!

LUKO: Ti si profesor književnosti i u to se bolje razumiješ od mene, ali što se tiče njegovih političkih ideja...

NIKŠA: Rekao sam: u svemu prosječan. De mortuis nihil nisi bene. Je li tako? PLJESNE RUKAMA. Da nastavimo o nama! Da raščistimo neke stvari među nama? Imam pravo to tražiti od tebe. Otac si mi. Da čujem? Reci!

LUKO: Reći ću ti. Jesi li ti u gradskom vijeću predložio proslavu »Dana pobjede«? Govoriš po novinama da je to naša velika mudrost, a da je bleiburška golgota plod naše velike zablude?

NIKŠA: Čaće, slaviti ćemo plodove naše mudrosti i žaliti zbog nesreća što su nam donijele naše zablude.

LUKO: Koje to mudrosti? I čije?

NIKŠA: Naše, čaće.

LUKO: Je li ti to zbog tega što tako misliš, ili zbog svijeta? Hoću reći zbog dodvoravanja svjetskim masonima?

NIKŠA: Tako mislim, a što se tiče svijeta, čaće, moramo biti s njim, a ne protiv njega. Vidiš što nam se događa? Sezona počela, a nijednog turista.

LUKO: Ne pitaš se kud će nas taj tvoj svijet odvesti?

NIKŠA: Na neki novi Bleiburg sigurno neće. I to nije malo. Čaće, moramo otvoreno razgovarati.

LUKO: Dobro je da sam sve ovo čuo od tebe.

NIKŠA: I ne prvi put.

LUKO: Ne, ne prvi put. Ma te ne razumijem, niti ću te ikad razumjeti. Tebe, ni nažalost mnoge naše učene glave. Kako je moguće da ste takvi? Što vas je učinilo takvim?

NIKŠA: Vrijeme, čaće. Za tebe, još uvijek, kao da ne postoji tih četrdeset i pet godina koje smo mi ovdje u domovini živjeli. Kao da ne znaš...

LUKO: PREKIDA GA. Znam za godine tvog robovanja, za tvoje muke i ponižavanja.

NIKŠA: Nije samo to bilo. Za 45 godišta, gotovo pola stoljeća, može se u svijesti ljudi mnogo štošta promijeniti. I to se dogodilo svima nama. Ali smo uspjeli sačuvati svoju dušu, ostati ono što smo oduvijek bili. Ti, kao i većina tebi sličnih, ponašao se kao da si odlaskom na Bleiburg mađijom uspavao svoju državicu, i sad devedeset i neke vratio si se tu da je istom mađijom probudiš, potpuno uvjeren u to da je to moguće i da svi mi moramo zajedno s tobom nastaviti tamo gdje su vas zaustavili 1945. godine.

LUKO: Mislio sam da si robijao za moje ideale.

NIKŠA: Robijao sam samo zato što si mi ti bio otac! Da sam vjerovo u tvoje ideale, možda bi mi na robiji bilo mnogo lakše, kao tamo nekima.

LUKO: A zašto nijesi vjerovo?

NIKŠA: Dosta rano sam shvatio da su tvoji ideali bili kobna zabluda!

LUKO: Podlegao si njihovim lažima.

NIKŠA: Nisam ćaće, a da jesam pustili bi me ranije s robije kao mnoge druge i ne bi mjesecima provodio u samici.

LUKO: Hrvojev sin je osto vjeran očevim idealima.

NIKŠA: Hrvoje je učio vodoinstalaterski zanat, a ja sam studirao filozofiju i književnost!

LUKO: I marksizam!

NIKŠA: I marksizam, ne samo zato što sam morao, ali prije svega etiku.

LUKO: CINIČNO. Bio si vođa Titove omladine na sveučilištu?

NIKŠA: To je bilo 1971. Prvi takav koji nije bio član partije.

LUKO: Svejedno su te držali četiri godine u Lepoglavi! Zašto, kad si se odreko svojih ideala?

NIKŠA: Nisam se trebo odricat tvojih ideala, jer ih nikad nisam prihvatio.

LUKO: Pa zbog čega si ti robijao?

NIKŠA: Zbog toga što se nisam htio odreći oca. Oca kojega nikada nisam ni video.

LUKO: Čini mi se da te sve manje razumijem.

NIKŠA: Ćaće, moramo se razumjeti. Rat je završio i valja mislit o budućnosti.

LUKO: Ako tako, kao ti, misli većina naših učenih glava, a izgleda da je tako, onda zna se kakva će nam bit budućnost. Ma, neće bit tako.

NIKŠA: Da ipak privedemo kraju ovaj naš razgovor. Najprvo, molio bih te da uvažavaš neke razlike u mišljenju između tebe i unuka Lukše.

LUKO: Je li ti to gospođa naredila?

NIKŠA: Ma, ćaće, zašto bi mi ona naređivala? Umnogome ste slični, ti i unuk, ne bih volio da se ozbiljno svadite. Drugo, kao domoljub molim te da raskrstiš s ovom »udrugom«. Stari, moramo se držati vlastitih zakona.

LUKO: Mi ništa protuzakonito ne činimo.

NIKŠA: Ćaće, sve nam je poznato.

LUKO: Mi smo jedna zakonita rodoljubna i državotvorna udruga, ništa više.

NIKŠA: Bavite se protuzakonito policijskim, sudskim i još nekim poslovima, kojima se mogu baviti samo legalni predstavnici vlasti i pravosuđa.

LUKO: Mi kao patriotska udruga pomažemo našoj državi.

NIKŠA: Ćaće, vi ste i dosta dobro naoružani!

LUKO: To nije istina, ma ako uredba, a sigurno će trebat, svi ćemo mi bit vojaci.

NIKŠA: Držim da osim tebe ima tu još nekoliko doista časne i poštene čeljadi, ma je daleko više onih što preko tebe i tebi sličnih žele postić neke svoje osobne ciljeve, na štetu naše države i naroda.

LUKO: Takih u našoj udruzi nema. Ja sam zato da naša čeljad dobiju ta poduzeća, a ne neprijatelji.

NIKŠA: Ćaće, ta pretvorba je ogavna pljačka tvog i mog naroda. Kako ne vidiš neke očite stvari? TIŠE. Taj Frano nije otjeran iz »Brodarske kompanije« i zato morao otić k tebi u Argentinu, iz razloga koje ti je on rekao i koje stalno govori. On je pobjego k tebi

jer mu je prijetila robija zbog pronevjere u poduzeću. Ne, ne, nisu to njemu podmetnuli komunisti! To je laž! Onda se i meni činilo da nije kriminal tu državu i krast pa ga kao i mnoge nisam osobito osuđivao, mada sam tu rabotu shvaćao ipak lopovlukom. A on tim lupeškim soldima nije pomogo nijednom našem uzniku ni tamo, ni ovamo u domovini. I to znam.

LUKO: Što mi s tim hoćeš reći?

NIKŠA: Da je ovo društvo oko tebe mutno i da pomoću tebe skriva svoje lupeške namjere. Čaće, ti ne znaš, ali se zna da se ovdje, u tvojoj kući i siguran sam, tebi iza leđa, odlučuje čija će se kuća minirati, ili uništiti auto.

LUKO: Jesi li mi za to, da dokažeš, donio dokumente od vaših udbaša?

NIKŠA: Jesam, ako svojega brata Nika držiš udbašem. DAJE MU PAPIRE. To će ti siguro pomoći. Bratu si odbio i da ih primiš. Nadam se da ćeš ih iz svojih ruku uzet?

LUKO: STANKA. UZIMA PAPIRE. A kakvi su ti okolo tebe?

NIKŠA: Nastojali smo da bude među nama što manje loših.

LUKO: Što više! To ste nastojali i ovaj narod ne može u takve imat povjerenja.

NIKŠA: Kakvi smo da smo, ma ovi narod nas je izabro.

LUKO: Na nama je da smeće očistimo.

NIKŠA: Čaće, ozbiljno ti govorim, ako je i smeće, po zakonu ove države zna se tko to treba pomesti. Osobno sam protiv toga da bilo tko uzima bespravno zakon u svoje ruke.

LUKO: Sine, ti meni prijetiš?

NIKŠA: Samo upozoravam. Ako treba dat ćemo vam u obnovljenoj palači Ranjina prostorije za Udrugu. Zašto to mora biti tu, u tvom privatnom stanu?

LUKO: Hvala. Ako mi nemaš još što zaprijetit, ja bih pošao za poslom.

NIKŠA: Imam jednu želju: PRIĐE MU SASVIM BLIZU. Da te dokumente ozbiljno pogledaš. HTJEDE GA ZAGRLITI, ALI LUKO TO IZBJEGNE I PRVI POĐE K IZLAZU DA OTVORI VRATA, NA KOJIMA SE POJAVLJUJE ZBUNJENI KIMAK. NIKŠA, KRAĆE STOJI, ZATIM NAGLO ODLAZI, DOK MILKA I FRANO ULAZE.

Z a t a m n j e n j e

DRUGI DIO

Deveta slika

SCENA: ISTA. ODBIJAJU KASNE URE NA GRADSKOM ZVONIKU.

LUKO: DRŽI U RUKAMA PAPIRE KOJE MU JE U PRETHODNOJ SCENI DAO NIKŠA. PAŽLJIVO U NJIH ZAGLEDAN. GOTOVO NEČUJNO ULAZI MILKA.

MILKA: S TERMOSICOM U RUCI. Znala sam da ćete ostati dokasno pa sam učinila kafu.

LUKO: Koliko je ono tuklo?

MILKA: Ponoć. STAVLJA PREDU NJI TERMOSICU S KAVOM. Još je topla. UZIMA KAVENE ŠALICE. ULIJEVA I DONOSI PREDU NJI. PIJU.

LUKO: Što bi ja bez vas?

MILKA: Molim?

LUKO: Izvrsna vam je.

MILKA: Naučila me kuhat jedna susjeda, Bosanka.

LUKO: GLEDA U PAPIRE. Jeste li vi znali da je naš Frano bio u partiji?

MILKA: Čula sam nešto o tome.

LUKO: Nema ništa gore na ovom svijetu od saznanja da smo htjeli nešto dobro učiniti s krivom čeljadi. Ne prepoznajem ovaj grad.

MILKA: Dugo niste ovdje bili. Toliko puta sam zaželjela poći iz njega, kud bilo.

LUKO: I ja bih sad najrađe pošao. STANKA. Zapravo, već sam čvrsto odlučio.

MILKA: U Zagreb?

LUKO: U Argentinu. Sad je tamo jesen, kad su pampe najljepše. Još je tamo moja kuća. Tri puta veća od ove.

MILKA: Bilo bi mi jako žao da odete.

LUKO: Vama je tu drukčije, imate svoje društvo.

MILKA: Nikoga ja tu nemam do koga mi je osobito stalo. Osim nekoliko prijatelja, vašeg Nikšu, Nika, Tonka i... Ne znam kojega bih mogla još spomenuti.

LUKO: A meštar od teatra?

MILKA: I njega, svakako. Uvijek sam ga poštovala kao kolegu i velikog stručnjaka. Bio je fer prema meni. Kao pisac i režiser u teatru! Ništa više.

LUKO: Oprostite, čuo sam o vama i njemu...

MILKA: Čakule, gospodine Luko. ULIJEVA MU KAVU. Rekli ste da vam se sviđa moja kafa?

LUKO: NAKON STANKE. I ne samo kafa.

MILKA: Zna li, što ja volim? Pizzu!

LUKO: I ja je volim. Govore da tu ima neka nova pizzerija...

MILKA: U gospodina Rudija na Prijekom. Mogli bi poč sutra... Zapravo danas, već je prošla ponoć.

LUKO: Prije negoli otputujem.

MILKA: Vi to ozbiljno? Umorni ste, trebali biste počiti na spavanje.

LUKO: Čekam da se oglase, ma eto ponoć je prošla.

MILKA: Dogovorili su iza ponoći. Dobro sam čula.

LUKO: Volio bih da vam se nešto pričinilo, ili da ste možebit krivo čuli.

MILKA: Gospodine Luko, čula sam. Bili su slučajno neoprezni.

LUKO: Bože, prosvijetli pamet ovom narodu! KLONE ČELOM NA STOL.

MILKA: KRAĆA STANKA. PRILAZI MU SASVIM BLIZU.

LUKO: ČASAK PODIGNE GLAVU. Teško mi je. OPET SPUSTI GLAVU. ONA BOJAŽLJIVO PRUŽA DLAN PREMA NJEGOVOJ KOSI, KAO DA ĆE JE POGLADITI, ALI ODUSTAJE. IZNENADNO, SNAŽNA EKSPLOZIJA. STANKA. LUKO GLEDA KROZ OTVOREN PROZOR. STANKA. NAGLO. Jeste li vi sigurni da je u onom paketu, tamo pod stepenicama, bio eksploziv?

MILKA: Šapnuo mi je to onaj mladić iz Konavala.

LUKO: A moj zamjenik Frano ti reko da ja o tom ne trebam znat? Da je to njegov posao? Tako?

MILKA: Upravo tako.

LUKO: Toga lupeža valja odmah uhititi. Daj nazovite zapovjednika policije! Gospodina Tonka!

MILKA: Kasno je!

LUKO: Samo ga vi zazovite na kućni. Treba mu reći za taj eksploziv pod stepenicama... MILKA OKREĆE BROJ NA TELEFONU I ČEKA GLAS S DRUGE STRANE. Neka zvoni sve dok ga ne probudi. Bilo bi dobro da ga do jutra uhite!

L a g a n o
z a t a m n j e n j e

Deseta slika

SCENA: ISTA. SUTRADAN PRIJEPODNE.

FRANO: DAJE IVANU ZGUŽVANI PAVELIĆEV POSTER. Ne smeta što je malo zgužvan?

IVAN: GLEDA PORTRET. ZADOVOLJNO. Pravi je, gospodine Frano.

FRANO: Ma s tim neću nikakvu šprdnju? ODLAZI.

MILKA: DISKRETNO. Da zna da ti je za farsu... Ja sam mu rekla da ti to hoćeš za svoga punca.

IVAN: Bratu po Bleiburgu. Imaš ti još dovoljno mašte. Zašto nećeš onu rolu.

MILKA: Dogovorili smo se o tome, više nema diskusije.

IVAN: O.K. Hvala ti za ovo. GLEDA POSTER. Zamolit ću meštra Serđa da učini lijepi okvir. ZAMOTAVA POSTER. Učinila si nam veliku uslugu.

MILKA: Zaslužuješ ti i više.

IVAN: Oprosti, izgledaš mi nekako...

MILKA: SMIJEŠEĆI SE. Zaljubljena?

IVAN: Ozbiljno?

MILKA: Najozbiljnije! VRAĆA SE FRANO. Adijo maestro, sve će se čut! ODLAZI.

FRANO: DISKRETNO. Svaki dan mijenja haljine i frizuru! Svaki dan! SMJEŠKAJU SE OBOJICA. POJAVLJUJE SE KIMAK. Luko je reko da dođeš prekosutra.

KIMAK: POVEDE GA U STRANU. DISKRETNO, DA IVAN NE ČUJE. Nisam došao tražiti njega, nego tebe. IVAN PETLJA OKO ZAMOTAVANJA I PAKIRANJA POSTERA.

FRANO: ZATEČEN KIMKOVIM PONAŠANJEM. Profesore, podite tamo u sobu od dežurnih, neka vam daju selotejpa.

IVAN: Dobro će doć, fala. ODLAZI.

FRANO: Reci!

KIMAK: MALO GLASNIJE. Imam pouzdano izvješće da se spremaju tebe uhititi.

FRANO: Znamo sve!

KIMAK: I da su potegli oni slučaj glede tvoje bivše »Plovidbe«. Zasad toliko, čut ćemo se. VRAĆA SE IVAN SA SELOTEJPOM I NASTAVLJA PAKIRATI POSTER. KIMAK ODLAZI, NE OBAZIRUĆI SE NA NAZOČNOG IVANA.

FRANO: USILJENO SE SMJEŠKA. Profesore, poznajete li vi ovoga?

IVAN: Kako ne! Do demokratskih promjena, kako sad volimo reći, radio je za Udbu, a sad »dejsstvuje« u SIS-u ili UNS-u.

FRANO: Šalite se? Gradonačelnik je za njega rekao da je zaosto u razvoju!

IVAN: Upravo takvi najbolje služu u tim poslovima. Vi biste to morali bolje od mene znati.

FRANO: Profesore, vi niste od onih koji vjeruju ćakulama. Zanima me kad će ta vaša komedija u teataru? Čujem da je dobra i volio bi je vidjet.

IVAN: Polovicom sljedećeg mjeseca, ako nam ovi što miniraju ne raznesu teatar, ili nam županijska vlast opet predloži da odgodimo premijeru ! Neka sam vam preporučem zbog toga i fala vam na usluzi! POLAZI.

FRANO: Gospodine profesore, možete li samo čas ostati? Sjedite! ODLAZI I ZATVORI VRATA. Služite se pićem. Ne mislim sad ono: usluga za uslugu! Ne! Poznajemo se mi pusta godišta. Nas dvojica nismo imali nikad i nikakvih, da tako rečem, konflikata. Ni s vašim bratom, zar ne? Jeste li za cigaretu?

IVAN: Mrzim svako pušenje. ISPRAVLJA SE. Osim jednog! NASMIJE SE.

FRANO: Milo mi je što smo se konačno ovako našli. Dugo sam to htjeo...

IVAN: Gospodine Frano, žuri mi se, domalo imam tehničku provu u teataru.

FRANO: Ne mislim dugo. Ma volio bi ih to s vama osobno...

IVAN: Interesira me što vi to 'osobno' imate sa mnom?

FRANO: Oprostite... Da pređemo na stvar. Dakle, vaš brat je zajedno sa mnom radio u našoj Prekooceanskoj plovidbi!

IVAN: I?

FRANO: Vi ste pametan, sigurno ste nešto čuli i možete pogoditi što ja hoću...

IVAN: Nije mi jasno.

FRANO: Glede mene i poduzeća gdje smo vaš brat i ja dugo zajedno radili.

IVAN: O d.d. Plovidbi? E, sad već naslućujem u čemu je vic. Ili kako vi kažete: glede čega je.

FRANO: Gospodine profesure, ovo je nešto ozbiljno. Nije za komediju.

IVAN: I u komediji se često događaju vrlo ozbiljne stvari.

FRANO: Ja sam vas uvijek cijenio. Ne samo kao velikoga artistu. Istina, rijetko smo se sastajali, ali oduvijek sam vas štovao kao čeljade s kojim se, kako da rečem...

IVAN: Može govorit!

FRANO: Bravo! Mislim, svi mi koji smo rođeni u ovom gradu imamo u sebi nešto...

IVAN: Što nas čini sretnim. NASMIJE SE. Oprostite: čini sličnim... Za razliku od moga brata koji je nešto sasvim drugo?

FRANO: Bravo o tome sam htjeo s vama...

IVAN: Nažalost, ne mogu vam pomoći. Ja jesam uvrnut, ma ponekad znam i popustit, ali taj moj brat je nemoguć. Od djetinjstva je takav. Nekompatibilan!

FRANO: Mislim da se sve to i vas tiče. Htjeo sam reći da bi njegovo inzistiranje na vama sigurno znanoj stvari moglo i vama naškodit. Ja ne mašem nikakvim dokazima o njemu, ali ih imamo.

IVAN: Zar mi i neki dan niste rekli da je moj brat »pravi«? Nije bio u partizanima kao ja, nije bio u Partiji, optuživan je od starog režima, išao na mise, suđen i zatvaran zbog nacionalizma, ečetera, ečetera.

FRANO: Mi mu to ne poričemo, ali on sve više pada pod utjecaj nekih snaga koje ne misle dobro našoj državi.

IVAN: Državi, ili vama?

FRANO: Upozoravam vas glede vrlo delikatnih stvari.

IVAN: Možete li g l e d e tih stvari biti konkretniji?

FRANO: Znam da je predsjedniku naše Udruge, gospodinu Luku, preko gradonačelnika, ili gospodina Nika, dostavio neke arhivske spise iz brodarske kompanije, koji su vrlo sumnjivi samim time što su protivu mene pisani za vrijeme komunističke vlasti. Bar vi dobro znate da se onda radilo o montiranom političkom procesu protiv mene.

IVAN: Nećete dopustit da vas sad naši uhite i sude. A toliko dajete svojoj dugosanjanoj državi!

FRANO: Nadam se da me ne smatrate običnim idiotom? Recite!

IVAN: Ni govora, kad je riječ o vama, bolje reći g l e d e vas, ako ništa ne mogu sa sigurnošću tvrditi, to da niste običan idiot, zaista mogu. S punom odgovornošću, kako naši vrhovnici običavaju reći. DOLAZI LUKO. FRANO JE ZATEČEN IVANOVOM DRSKOŠĆU.

LUKO: Nastavi Frano, nastavi!

FRANO: Završili smo, samo ti izvoli.

LUKO: Ako je tako, ja bih onda da se ispričam gostu. Moram nešto s tobom u četiri oka. IVANU. Oprostite, molim vas.

IVAN: Molim, molim, doviđenja! FRANU Još jednom, hvala na usluzi.

LUKO: Živjeli, gospodine profesore. IVAN. ODLAZI. PAUZA. LUKO NEŠTO GLEDA U LADICI SVOG STOLA.

FRANO: Što je bilo na sastanku?

LUKO: Nije bilo nikakva sastanka. Znao sam da ćeš ovoga pozvati.

FRANO: On je sam došao.

LUKO: Ben, trebao je nešto za teatar, ma ti je dobro došao. U vezi tvog slučaja u Brodarskoj kompaniji? NAKON PAUZE. Frano, nisi trebao premetat po ladicama mog stola. To nije lijepo. Dobro što si zaboravio na bonton, ma nisi nikako smio zaboravit da sam ja bio jedan od najboljih policajaca u državi.

FRANO: Luko, ti i ja bi trebali ozbiljno govoriti?

LUKO: Zar do sada nismo tako razgovarali?

FRANO: Valjalo bi da govorimo o konkretnim stvarima, glede odnosa između nas dvojice.

LUKO: Zar g l e d e toga nismo raspravljali? ULAZI MILKA.

FRANO: Bojim se da ne bude kasno.

MILKA: Gospodine Frano, čeka vas gospodine Stjepo.

FRANO: LUKU. Oprosti! ODLAZI.

MILKA: NAKON ŠTO SE UVJERI DA JE FRANO OTIŠAO. Gospodine Luko, htjela sam samo nešto glede...

LUKO: Eto, i vi to »glede« ! Zanima me ko je izmislio to »glede«. Je li nešto »glede gospodina profesora?

MILKA: Glede pizze, gospodine Luko. NASMIJU SE, DOLAZI NIKO.

LUKO: Niko, jesi li ti bio u toj novoj pizzeriji?

MILKA: Kod Rudija?

NIKO: I prekosinoć, s ženom i zetom. Izvrsne su mu.

LUKO: GLUMICI. Idite rezervirat sto... GLEDA NA SAT. Za tri ure popodne.

MILKA: Samo za dvije osobe, ili...?

LUKO: Možebit nam se pridruže brat i sin.

MILKA: Onda bi mogli u separe! Doviđenja! ODLAZI.

LUKO: UZIMA SA STOLA OMOTNICU SA SPISIMA. Sjedi Niko. NIKO SJEDNE LUKO MU DAJE OMOTNICU. Zašto mi ovo prije nisi pokazao?

NIKO: Nemoj sad reći da ti nisam pokušavao davno pokazati!

LUKO: Kurbin sin. Zašto ga još ne uhitite?

NIKO: Tonko kaže da ti je sve rekao.

LUKO: Mogo si i ti to učinit sa svojom policijom?

NIKO: To bi bilo protuzakonito. A i kada bi to htio, bilo bi kao i kod Tonka. Došli bi k meni u ured reći da su svi oni Frano.

LUKO: Da su svi Frano u policiji, pa eto i u tebe u vojsci! A što su oni gore u ministarstvima?

NIKO: Frani brate, svi Frani!

LUKO: Kakav je ovaj naš narod! Ovo mi se čini gore, negoli ono '45.

NIKO: Nažalost, većina normalnih tako misli.

LUKO: Ko je za ovo kriv?

NIKO: Svi mi koji smo dopustili franima da zafrane cijeli narod! Pitaš ko to po Gradu ruši i minira, a kuća ti pretvorena u magazin od eksploziva.

LUKO: Zbog toga sam te zazvo.

NIKO: Mogao si se obratit našoj policiji. Ako htjednu učiniti.

LUKO: Hoću da ti dogovoriš s nekima koji bi to htjeli.

NIKO: Bojim se da ikoga ima! Sin ti je poručio da ih ne tjeraš iz kuće. Opasno je, ima pravo.

LUKO: To ću najprvo učinit.

NIKO: Minirat će je. Hoće. Bolje nek kuća djeci ostane. Ja se nadam da sve ovo neće moć dugo potrajat.

LUKO: Vjeruješ li u to?

NIKO: Vjerujem, kao i tvoj sin i koliko god mognemo, činit ćemo da ovi opasni cirkusi prestanu. Dobro, vidimo se kod Rudija. Rekao si u tri popodne. DOLAZI MILKA I RUKAMA DAJE ZNAK DA FRANO DOLAZI. Adijo! ODLAZI.

MILKA: Rezervirala sam kod Rudija!

LUKO: NAKON PAUZE. GLEDAJUĆI U ZABILJEŠKE. Frano, je li istina da su Vlaho i Stjepo bili na robiji zbog pronevjere u poduzeću?

FRANO: Zna se, zašto su ih osudili.

LUKO: Imo sam pred sobom sve spise o njihovu slučaju.

FRANO: Luko moj, valjalo je živjet, a to nije bila naša država.

LUKO: Po onomu što su stekli minulih godina, ne bi reći da su krali samo za to da prežive. Izgradili su velike kuće, imaju mercedese, otvorili privatna poduzeća. Kupuju hotele. E, danas kupuju hotele koji koštaju milijune, a jučer nisu imali ni križa božjeg.

FRANO: Luko, možemo i o tome, ali bismo trebali malo više govoriti o našoj udruzi glede njenih zadaća i glede pokušaja nekih da ocrne naše djelovanje. Onda, glede...

LUKO: Najprvo da govorimo glede tih lupeža, pa ćemo onda i glede tebe, pa glede... S vragom ti i to tvoje glede...

FRANO: Znaš li ti Luko što za našu udругu znače Stjepo i Vlaho?

LUKO: Oni su lupeži. PAUZA. Lakomci kao i ti. Spremni na svaku porkariju.

FRANO: Luko, mi smo prijatelji i neprilično je da tako govoriš o meni.

LUKO: Odakle ti pare da kupiš 60% dionica od onog hotela?

FRANO: NE DA SE ZBUNITI. Pa, Luko moj, ako meni manjka para, ne manjka ih mojim prijateljima.

LUKO: Nije riječ o dvije i pol tisuće maraka, nego o dva i pol milijuna?

FRANO: Ja imam moćnih prijatelja i doma i vanka.

LUKO: A kada sam te pito gore u Zagrebu za kupit oružje našoj vojsci, donio si samo tisuću maraka koje ti je »prijatelj izvanka posudio«?

FRANO: Luko moj, tu ipak ima razlike. U ono vrijeme ...

LUKO: Za spas domovine mogo si naći samo tisuću, a za svoju lakomost našao si dva i pol milijuna i to na svom računu u Beču. Hoćeš li da ti rečem i ime banke s koje si podigo pare

FRANO: Oprosti, ma na ovaj način ne možemo razgovarati. ULAZI MILKA.
FRANO POLAZI.

LUKO: Čekaj! Stani! FRANO NASTAVI IĆI. LUKO KRIKNE. Stani.

FRANO: STANE, KAO DA JE LUKO UPERIO PIŠTOLJ U NJEGOVA LEĐA.
OKRENE SE. Izvoli.

LUKO: Jesi li ti nabavio onaj eksploziv?

FRANO: Luko, zaboga, što ti je?

LUKO: Ako vam neće dat da se jeftino bogatite, dizat ćete im kuće u zrak? Lokale?auta? CINIČNO. Gledaj me u oči!

FRANO: HLADNO. Luko, ja te ne prepoznajem.

LUKO: »Chi siete voi uomo da bene«? »Non ti conosco«! Činiš teatar! Što mi nisi reko da si i ti bio u partiji?

FRANO: UPITNO POGLEDA MILKU. Čujete li ovu?

MILKA: Bili ste!

LUKO: ULJUDNO DA GLUMICI ZNAK NEKA SE NE MIJEŠA. Koliko?

FRANO: Samo dvije godine.

LUKO: Da bi ti dali direktorsko mjesto, da bi pokro poduzeće i pobjego k meni u Argentinu? Da mi tamo lažeš o svojim patnjama u komunističkom režimu? Ko bi reći da si tolika mizerija!

FRANO: SASVIM DRUGO LICE. I LUKO TO OTKRIVA. Ni ja nikako nisam mogao povjerovat da si ti ono što su mi i tamo u Argentini govorili.

LUKO: Da sam izdo »našu stvar«?

FRANO: Ja to nisam onda vjerovo.

LUKO: A sad vjeruješ?

FRANO: Ti se svega odričeš. Sve gužvaš i bacaš, kao i onu sliku.

LUKO: Čega sam se ja to odreko?

FRANO: Naših ideala! Naše države i naroda. Kao i sin ti. I brat!

LUKO: A ti si sve lago.

FRANO: I ti lažeš! '41. bio si postavljen za pomoćnika ministra redarstva, a samo četiri mjeseca poslije poslali te u gradsku policiju, da se baviš sitnim kriminalcima i nelojalnim umjetnicima?

LUKO: Dozno si to. A znaš li i zašto sam suspendiran?

FRANO: Zato što si štitio Židove i neke poznate umjetnike — komunjare.

LUKO: Samo sam upro prstom u neke svoje kolege u ministarstvu, kojima je bilo najviše do toga da opljačkaju židovske dućane butige i stanove umjetnika.

FRANO: To je po tvomu...

LUKO: Iz prve ruke. Kukavice i lupeži doveli su nas na Bleiburg. Kao i ovi današnji koje si skupio oko sebe. Basta! Kuću si mi pretvorio u mafijašku jazbinu! MILKI. Zovite mi onu dvojicu! MILKA HITRO ODLAZI.

FRANO: IZAZIVAČKI. Zašto trebaš moje mladiće? Da me uhite i predaju policiji?

LUKO: Upravo tako.

FRANO: Gospodine Luko, to su moji mladići.

LUKO: Nisu oni tvoji.

FRANO: Ti nisi njihov. Oni ti ne opraštaju što gužvaš njihove svetinje, a njih kao čestite domoljube nazivaš i mafijašima. STANKA. MILKA SE VRAĆA. Recite tajnice, što su mu poručili m o j i mladići?

MILKA: POGLEDA NAJPRIJE LUKA PA FRANU. Da samo vaše naloge slušaju.

FRANO: Samo moje. Kao i uvijek.

LUKO: Miči mi se s očiju! KRIKNE. Čuješ li? OSJETI VRTOGLAVICU I ZATETURA PREMA STOLU. PRILETI MU MILKA.

FRANO: CINIČNO SE SMJEŠKA. NAKON KRAĆE STANKE ODLUČNO ODLAZI.

MILKA: Sjedite, Luko. Što je?

LUKO: SMJEŠKA SE USILJENO. Ništa mi nije. OSLONI SE NA NJU I SJEDNE. Reko sam vam: bit će mi ko i Pedru.

MILKA: Niste mi završili pripovijest o njemu. Otkle je on došao tamo u Argentinu?

LUKO: Iz Čilea. Pobjego iz Santijaga. Od vlastita naroda. KRAĆA STANKA. A ja i nakon '45. mislio da je naš narod drukčiji.

MILKA: I što je bilo dalje? S tim Pedrom?

LUKO: Doselio k meni u susjedstvo, upozno neku Peruanku i do smrti nije htjeo ni čut o povratku u Čile. Niti je ikad iko pito za njega, a kamoli ga posjetio.

MILKA: I što je bilo s tom Peruankom? Kako joj je bilo ime?

LUKO: Huanita!

MILKA: Ja sam u teatru trebala igrati neki komad, a profesor Ivan...

LUKO: Profesor Ivan, profesor Ivan! Vazda ti se taj profesor vrti po glavi.

MILKA: Htjela sam reći da sam u tom komadu igrala Huanitu.

LUKO: NAKON KRAĆE STANKE. Rezervirali ste u pizzeriji! Baš mi se jede pizza. NAGLO I GLASNO. Basta! USTANE. MILKA ZATEČENA. LUKO PROŠETA I ZASTANE. SMIJE SE USILJENO. Razbojnici i lupeži! SMIRENIJE. Sjetio sam se nečeg sličnog iz 1945. I ured u Zagrebu mi je bio sličan ovom, i sa mnom je ostao samo moj zamjenik, neki Bosanac, dobro i pošteno čeljade. Govori mi da smo ostali sami, jer su gotovo svi odlučili čekati partizane. Teško je to kada razabereš da si sam.

MILKA: Sad niste sami. Vaši vas vole. I brat i sin. I unuci. Svi vas prihvaćaju.

LUKO: Ali ja njih ne prihvaćam. Pokušavao sam i ne ide. Oni su se promijenili, a ja nisam. Pametno to kaže moj najstariji unuk. Ne mogu se promijeniti. I zato idem otkle sam došo. Tamo u pampama dobro sam podnosio samoću.

MILKA: SMIJEŠEĆI SE. Valjda primjećujete da sam ja već dugo s vama?

LUKO: To isto mi je reko moj zamjenik Bosanac prije četrdeset i sedam godina. On je osto, a ja sam reko mu: idem.

MILKA: Sad je tamo, u tim vašim pampama jesen, zar ne?

LUKO: Tada su najljepše. Biste li vi pošli sa mnom da to vidite! PAUZA. Ozbiljno... Na svijetu je malo tako lijepog.

MILKA: POGNE GLAVU. SMJEŠKA SE.

LUKO: Samo pitam. Žao mi je što ste se našli s ovim lupežima.

MILKA: NAKON STANKE. Učinila sam to zbog vas.

LUKO: Zbog mene?

MILKA: E, zbog vas. Politiku nikada nisam volila.

LUKO: PRIĐE JOJ SASVIM BLIZU. Pitao sam, biste li pošli sa mnom?

MILKA: UŠEPRTLJENA. Gospodine Luko, ja...

LUKO: Imamo od čega tamo živjet! Ako vi mislite da sam previše star i da zaslužujete mlađeg... Oprostite, ja to ovako...

MILKA: Gospodine Luko vi se izvrsno držite. Izgledate kao...

LUKO: Ostavimo se komplimenata. Zaista, niste bili u braku?

MILKA: Nisam... Čekala sam princa iz bajke.

LUKO: Promislite za dan-dva, jer ja sigurno putujem. Vi ste...

MILKA: Možemo li preći »na ti«? Dosta se već znamo.

LUKO: Ja sam to već prije zaželio!

MILKA: Pitao si me hoću li poč s tobom, a ja odgovaram: da, hoću.

LUKO: Pristaješ? PRIĐE JOJ SASVIM BLIZU.

MILKA: Ovo je za mene naj sretniji dan u životu... ZAGNJURI MU LICEM U RAME.

LUKO: Ne glumiš?

MILKA: A ti?

LUKO: ZAGRLI JE ČVRSTO. ULAZI NIKŠA. ZATEKNE IH. MILKA SE HOĆE OSLOBODITI LUKOVA ZAGRLJAJA, ALI ON JOJ NE DOPUŠTA.

NIKŠA: ZADOVOLJNO SE SMJEŠKA. Oprostite, što nisam kucao. HOĆE DA ODE.

LUKO: Čekaj. OSTAVI GLUMICU. Hoću ti nešto reći. PRIĐE MU SASVIM BLIZU. Nikša, ja odoh. I ona će sa mnom.

NIKŠA: U Zagreb?

LUKO: U Argentinu.

NIKŠA: Čaće, tebi je mjesto ovdje.

LUKO: Nije sine. Nemoj mi lagat. Davno si ti želio da ovo učinim. Bilo bi mnogo pametnije da uopće ovamo nisam ni dolazio, jer bi, možebit, još vjerovo u ono u što sam vjerovo svih tih pustih desetljeća.

NIKŠA: Sa snovima je vazda tako. Ali sad ipak ne možeš reći da si kao onda gubitnik. S tobom je sinjorina Milka. Stari, to je čisti dobitak!

MILKA: Kad smo radili Držićeva Dunda, profesor Ivan je rekao...NAGLO ZASTANE KAO DA SE UGRIZLA ZA JEZIK. GLEDA U LUKA, PA U NIKŠU. PRVI SE NASMIJE LUKO, A ONDA OSTALI.

LUKO: E, neka čujemo, što je reko profesor Ivan?

NIKŠA: Sinjorina Milka, reci.

MILKA: Rekao je da svaki san ima svoju goru polovicu.

LUKO: Bravo, lijepo rečeno.

NIKŠA: Čaće, garantiram, za pet godina bit ćemo sasvim normalna država, bez kojekakvih udruga, ali s puno dokaza da postajemo mudri i bogati Europljani.

LUKO: Gradonačelnice, iz tvojih usta u Božje uši. ZAGRLI NIKŠU. Moj sin pa prva glava u Gradu!

NIKŠA: Kad se putuje?

MILKA: Što se mene tiče, mogli bismo još i danas!

LUKO: U Zagreb, pa preko Atlantika. Gdje si me ono neki dan zvao na piće?

NIKŠA: Kod Rudija!

MILKA: To je kafić preko puta od pizzerije.

LUKO: Pa idemo na piće i poslije na pizzu. KRENE. Popodne ćemo reći Franu neka traži novo mjesto za stožer svoje udruge.

NIKŠA: Čaće, ja ću to s njime sredit.

LUKO: Hoću da se koliko i sutra kupe iz naše kuće.

NIKŠA: Čaće, pa da nam je miniraju!

MILKA: Luko, učinili bi to.

LUKO: Dobro, idemo ! UZME NIKŠU I GLUMICU POD RUKU. Ovako, zadespet, neka nas vide te čakulone na Prijekom. POLAZE. POJAVLJUJE SE NA VRATIMA KIMAK.

KIMAK: Oprostite, nema dežurnih, trebao sam gospodina Frana. Ma i s vama bi morao nešto, gospodine gradonačelnice!

NIKŠA: Dobro ste mi došli u ured, kao i uvijek!

KIMAK: Ne dolazim sad glede preimenovanja ulica!

NIKŠA: Znam, opet govore da ćete se vratiti u policiju! Naravno, ne na portu.

KIMAK: I vi ste čuli? Ujutro idem gore u Zagreb. Pozvali su me u vladu! Samo sam došao reći vam da moje mjesto pročelnika u skupštini dodijelite nekom drugom. Toliko. Reći ću gospodinu ministru da ste ga pozdravili. Doviđenja. ODLAZI. GLEDAJU ZA KIMKOM I GLASNO SE NASMIJU. TEK ŠTO KRENU, ČUJE SE MANJA EKSPLOZIJA.

MILKA: Opet minirali nečije auto!

NIKŠA: Čaće, Udruga i bez tebe uspješno obnaša svoje domoljubne zadaće! Nastave li, i ovih desetak domaćih turista pobjeći će iz Grada. Čaće, bilo bi dobro da mog Lukšu povedeš tamo.

MILKA: To bi bilo krasno. I tako mladić tu nema nikakvu perspektivu.

LUKO: Imo bi puno razloga poći s nama, ali neće htjet!

NIKŠA: Čaće, da se kladimo? PRUŽA RUKU.

MILKA: Hajde Luko, pruži ruku, ja ću presjeći!

LUKO: PRUŽI RUKU.

MILKA: PRESIJEČE. Presječeno! Idemo. ZGRABI IH POD RUKU I KRENE.

Z a t a m n j e n j e

Jedanaesta slika

DVA TJEDNA POSLIJE. U UPRAVI POLICIJE. JEDNO VRIJEME I PRIJE PUNOG SVJETLA ČUJE SE SKANDIRANJE MASE: »Svi smo mi Fra-no...Svi smo Fra-no... Svi smo mi Fra-no... Svi smo mi Fra-no. KAD SE OSVIJETLI POZORNICA: NA NJOJ SU TONKO, NIKŠA I NIKO. SLUŠAJU SNIMKU SKANDIRANJA S KAZETOFONA. DOMALO TONKO UGASI KAZETOFON.

TONKO: Kao što ste čuli iz priloženog! STAVI KAZETOFON NA POLICU.

NIKŠA: Nije mi jasno ko to dreči, gdje i kada?

TONKO: Većinom moji policajci i možda ti iz Udruge. A drečali su tu dolje ispod prozora, pa sam mogao lako snimiti.

NIKŠA: Kad smo dolazili ovamo, dolje nikoga nije bilo. Možda dvojica trojica policajaca.

TONKO: Razišli su se prije nepunog sata na svoja radna mjesta, ali su rekli da će se vratiti dolje, kada dođe gradonačelnik. A gospodin ministar i njegov pomoćnik ne prestaju s faksovima i telefonom. »Da se odmah i bez ikakva odlaganja osumnjičenik uhiti«, to jest gospodin Frano.

NIKO: KRAJ PROZORA. GLEDA VANKA. Izgleda, skupljaju se. TELEFON.

TONKO: Sigurno opet gospodin ministar ili njegov zamjenik! NA TELEFONU. Vi ste! Da, da, krasno... Ide nabolje...Da, da...Evo, tu je. ZAČEPI DLANOM SLUŠALICU, ZOVE NIKŠU. VESELO. Stari iz Argentine... TELEFONIRA. Evo, začas, gospodine Luko...

NIKŠA: HITRO SE DOMOGNE SLUŠALICE. VESELO. Čaće, drago nam je da se opet javljaš...Ovamo?...Divno, sve cvjeta...Ne, ne, da si s nama još bolje bi cvjetalo...Da...Moj Nikša? Bravo... Dakle, ne svađaš se s unukom?...Jaše po pampama?... Na studije, svakako... Ali je dobar, pravi naš Konavljjanin... Milo mi je što ga hoćeš razumjeti. Čaće Bog, još jednom, poljubi mi sina i pozdravi dragu gospođu Milku. Bok! SPUSTI SLUŠALICU.

NIKO: Nikako mi ne ide u glavu da se tvoj Lukša tako lako odlučio poći gore s njima.

NIKŠA: Moj Lukša je mnogo pragmatičniji od mene. Govori: nono ima dvije zlatne kartice i ko zna što još, studirat će tamo jezike i literaturu; ako se ne svadi s njim i svide

mu se pampasi, možebit ostane tamo, ako ne, ovamo se vazda može vratiti. I na koncu, znaš što mi kaže: ćaće, ne bi bilo fer da baš sve to ostavi glumici. Koji mudrac, a!

TONKO: Mladoženja cvjeta. ZVONI TELEFON. Ovo zove moj zamjenik, dolje je u portirnici. Neka zove.

NIKO: Tonko, što si ti mene zvao?

TONKO: Da mi pomognete! Vidiš, stalno me zivkaju iz Zagreba da obavimo uhićenje gospodina Frana. OPET TELEFON. Halo, da...ZAČEPI SLUŠALICU. Evo opet! NASTAVI TELEFONOM. Gospodine zamjeniče ministra, meni je sve to jasno, ali ja nemam s kim izvršiti uhićenje... Otkazuju, da, i tu meni ispod prozora priređuju prosvjedni skup... Cijelo jutro skandiraju... Da, »svi smo mi Frano« Manje-više svugdje je to slično... Svakako, pokušat ću... Da, tu je i gradonačelnik... Molim, molim... Hvala. ZALUPI. Kako god znamo, ali ga moramo uhititi.

NIKŠA: Pa što čekaš? Izdaj zapovijest i posao obavljen.

TONKO: Nemam je komu izdat! To sam ti već deset puta rekao. Svi su oni Frano, To ti kao da ne kužiš.

NIKŠA: Dundo Niko, mogli bi to još bolje izvesti tvoji vojni polaicaјci?

TONKO: Govore da je već u Grad stigao neki novi časnik koji će zamijeniti Nika. I kažu da je bliski rođak gospodinu Franu. Navodno mlađi ženin brat.

NIKŠA: Olala, dundo Niko!

NIKO: Od ponedjeljka sam u mirovini.

NIKŠA: A oni gore jedva prije dočekali da te se otarase?

TONKO: NIKŠI. Ne čini li ti se sve ovo apsurdno?

NIKŠA: Odavno!

TONKO: Tebe, izgleda, neće dirat?

NIKŠA: Još nemam namjeru podnijet ostavku! Bit će zato što sam dosta mlađi od dunda Nika. Njemu je više i vrijeme! DOLAZI IVAN.

IVAN: Oprostite što upadam. Vidim da ste u gabuli. Ogromna masa kreće prema ovamo. S njima je i monsinjor biskup sa svojom pratnjom. Ništa novo, zar ne? Gdje se god prosvjeduje tu su oni, zašto ne i ovdje kod nas. TELEFON. Došao sam vam samo reći...

TONKO: DIŽE SLUŠALICU. Da, da, dogovaramo se... Nećemo dugo. SPUSTI SLUŠALICU. S porte moj zamjenik, gospodin Kimak. Kaže da se »prosvjednici« već okupljaju.

NIKŠA: Ne razumijem zašto hoće mene?

IVAN: Da zajedno s njima dvojicom siđeš dolje k okupljenim cajima i u tercet u zapjevate: »Svi smo mi Fra-no, Svi smo mi Fra-no! TONKU. Tvoj zamjenik je s njima. Zamislite, što će reći, sjedi u porti. Govori mi: profesore, valja nam se boriti za naše ljude, bez kojih ne bismo imali ovo što imamo. Zamislite molim vas?

NIKO: TONKU. I da ti toga Kimka stave za zamjenika? Pa to je s onu stranu pameti.

NIKŠA: Faljivaš dundo Niko, faljivaš, je li tako profesore?

IVAN: Moglo bi se reći da je ovo jedan od mudrijih poteza našeg vrhovništva.

NIKO: Komedija, prava komedija!

NIKŠA: Bravo! IVANU. Hvala što si nas došao podsjetiti na večerašnju premijeru.

IVAN: Došao sam vam reći da mi je, malo prije, u Uredu za kulturu uručen pismeni nalog, zapravo »zamolba« o daljem odgađanju predstave »na neodređeno vrijeme«. Oprostite, moram poć u teatar i reći im da opet odgađamo toliko odgađanu našu svećanu praiizvedbu. Bok, dećki! ODLAZI.

NIKO: USTANE. Ivane, čekaj! IVAN ZASTANE. Oprostite, puna mi je pipa svega. Što ću vam ja, star i umoran, a već do koji dan umirovljenik. I da nije tako, sve više vjerujem da vam samo Bog može pomoći.

IVAN: Ako ga ima!

NIKŠA: Nas dvojica ćvrsto vjerujemo.

IVAN: Bravo, možebit vama i pomogne. TELEFON. NIKO I IVAN ODLAZE.

TONKO: Halo, da... ZAĆEPI SLUŠALICU. Opet oni ozgo!... NASTAVI TELEFONIRATI. Halo... Da... Nažalost, ništa novo. Pokušavamo, sve pokušavamo... Možda se to najbolje riješi kao što smo govorili... Da, s jednim helikopterom iz Zagreba, Splita, Šibenika, Zadra, od bilo kud...Da, desetak ljudi, dovoljno...Ja ih nemam... Ne može... Ista stvar je kod nas i s vojnom policijom... I oni su najavili prosvjed zajedno s našima... Da...Pokušat ćemo, svakako... Samo vi zovite. SPUSTI SLUŠALICU. Vidiš li ti što je s ovima? Uhitit, uhitit, po svaku cijenu!?

NIKŠA: Tonko, ozbiljno, da nema nijednog koji ne govori za sebe da je i on Frano.

TONKO: Eto i zamjenik, kojega su mi stavili, »radi jaćanja borbe za pravnu državu«, eto proćitao si na onom faksu, više dolje da je i on Frano. Ima ih malo koji ne viću toliko, i potajno mi se isprićavaju s nekim svojim razlozima. Ostali kao da se istinski i s ponosom osjećaju Franom.

NIKŠA: A ozgor navaljuju li navaljuju. Malo Haag, malo MMF, malo Židovi, pa BiH i tako dalje, nije ni njima gore lako. Pritiskaju ih sa svih strana. Zapad traži od njih djela, a ne rijeći. Strane novine i televizija puni ružnih rijeći o našim prilikama! I mene su zvali, čak i savjetnik vrhovnika da im objasnim zašto su ambasadori iz Europe otkazali posjet Gradu, a domaće i strane novine pišu o Udruginom zazivanju utvara iz prošlosti i sve učestalijim oglašavanjem eksplozivnim napravama.

TONKO: PODSMJEŠLJIVO. Profesor reće kako su gore shvatili našu situaciju i donijeli mudru odluku da mi pomognu.

NIKŠA: PRIHVACĆA IGRU. Što hoćeš više, imenovali su ti Kimka za zamjenika! Pravu osobu, za pravo mjesto.

TONKO: Pomoćnik ministra energićno tvrdi da se u slućaju Kimka, prvi put, nakon proteklih godina, nije išlo po politićkoj podobnosti!

NIKŠA: Nego po sposobnosti, kako to kažu! Za reći pravo, koliko se zna, Kimak je završio samo srednju školu...

TONKO: I trideset godina radio kao portir ovdje u policiji. Nije da se ne razumije u posao, ali...

NIKŠA: TOBOŹE OZBILJNO. Tonko, oprosti, to kao da miriše na ono »gelosia del mestiere«. Kimak ima bogato iskustvo u vaćoj profesiji. Poglavitio u Udbi, Kosu i njima sličnim udrugama. Molim, molim, zar to nije iskustvo koje se gore osobito cijeni!

USTAJE. Basta, s ludostima. ODLAZI K PROZORU. GLEDA. Dolje se već sve plavi od caja. Fala Bogu da i popi nisu s njima.

TONKO: PRIĐE I ON K PROZORU. Izgleda, ovim mojima je došlo pojačanje iz cijele županije. I civila ima dosta. Vidi kako ta masa pred očima raste.

NIKŠA: NAKON ŠTO POGLEDA. I na svim transparentima piše »Svi smo mi Frano«!

TONKO: Nije mi jasno otkud tom Franu tolika moć? Znamo ga dobro, sasvim prosječan.

NIKŠA: Tonko, nije on Frano. Možemo nagađati ko je stvarno on, ali taj kojega ti trebaš uhititi, sigurno nije.

TONKO: Daj bogati, sad i ti počeo mistificirati kao profesor...

NIKŠA: Ne mislim da je vanzemaljac koji je »uzeo tijelo« domaćeg Frana, ali sve više mi se čini da profesor ima pravo. GLEDA. Koja masa! Kao da su svi uprli oči ovamo!

TONKO: NIKŠI. Čekaju da im se ti obratiš! Govore da još samo tebi vjeruju. Hoćeš li?

NIKŠA: VRATI SE DO FOTELJE I NASLONI SE NA NJU. Zašto ne! Bojim se da ću im udovoljiti! Nije mi stalo do njih, ali do tebe i još nekolicine tu u Gradu, jest.

TONKO: Uvijek smo bili zajedno.

NIKŠA: I kad nam je mnogo opasnije gorilo pod nogama! Ustvari toga Frana i to dolje stvorili smo mi svojim neprotivljenjem. Valja im odgovoriti na pravi način. JAČE SE ČUJE GRAJA IZA ZATVORENOG PROZORA. PRIĐE PROZORU.

TONKO: Kako?

NIKŠA: Još ne znam, ali spreman sam ne odustati. Sjećaš li se da smo i ono '91. ostali sami? Nas dvojica!

TONKO: Kad smo rekli da Grad ne smije pasti!

NIKŠA: Možemo li i sada tako?

TONKO: Ne znam, možda... JOŠ JAČE SE ČUJE NERAZUMLJIVO SKANDIRANJE IZVANA. Kliču tebi, baš kao onda, '91. Zovu te. Hoćeš li?

NIKŠA: PRILAZI PROZORU.

TONKO: OTVORI PROZOR KROZ KOJI NAGLO PRODIRE U PROSTORIJU SNAŽAN I DUG APLAUZ.

NIKŠA: Štovani moji sugrađani. Vi ste ti koji se brinu da svi poštujemo naše zakone i da prema onima koji ih krše budete strogi i dosljedni. Od toga umnogom ovisi budućnost naše mlade države, za koju smo toliko žrtvovali. One koji uzimaju zakon u svoje ruke, koji podmeću eksploziv, ruše ljudima kuće, uznemiravaju čeljad i nasiljem se bogate, vaša je dužnost da ih onemogućite, da ih uhitite, ma ko to bio i da... SNAŽNI ZVIŽDUCI I GALAMA GA PREKINU. GALAMA JE SVE JAČA. ON SE OSMJEHNE I SJEDNE U FOTELJU. NADGLASAVAJUĆI GALAMU.

Izgleda razumjeli su me.

TONKO: HOĆE ZATVORITI PROZOR. Preglasno je.

NIKŠA: NADGLASAVAJUĆI. Neka, neka.

ČUJE SE SKANDIRANJE: »SVI SMO MI FRA-NO! SVI SMO MI FRA-NO«. NIKŠA POGNE GLAVU I ČELOM SE OSLONI NA DLANOVE SVOJIH RUKU.

TONKO: NADGLASAVA GALAMU. I što sada?

NIKŠA: JEDVA NADGLASAVAJUĆI PROSVJEDNIKE. Čekat opet demokratske promjene. Možda se i posreći.

TONKO: KRATKO POGLEDA PREMA NIKŠI, A ONDA STANE KRAJ LIJEVE STRANE PROZORA I GLEDA TAMO U MASU KOJA POSTAJE SVE EUFORIČNIJA. SKANDIRAJUĆI: »Svi smo mi Fra-no! Svi smo mi Fra-no! Svi smo mi Fra-no!...« INTENZITET SKANDIRANJA NA VRHUNCU.

NAGLI REZ: M R A K.

K R A J

Janino — Vitaljina, 1996.

EGZISTENCIJALIZAM I EROS

Nikica Talan

Egzistencijalizam, ta »apsurdna moda dvadesetog stoljeća« (kako je ovaj filozofsko-književni pokret svojedobno, ne bez ironije, prozvao Emmanuel Mounier), kao što je općepoznato, ima duboke povijesne korijene. Prema samom Mounieru, ti korijeni sežu daleko u antiku, sve do Sokrata, Platona, stoika i sv. Augustina, da bi, preko sv. Bernarda, Pascala i još gdje koje srodne im mistične duše, bile stvorene osnove za više ili manje koherentan filozofski sustav Kierkegaarda, Heideggera, Jaspersa, ali i Sartrea, Merleau-Pontya i Camusa. Pa ipak, premda je tijekom čitave svoje tako duge (pret)povijesti bio na neki način i književno obilježen (ako ni po čemu drugom, onda svakako po stanovitoj beletrističkoj formi koju je zadobivao u većine autora), njegova snažna literarizacija otpočinje tek sa Sartreom i Camusom. Upravo zbog ove radikalne literarizacije tog sustava (vjerojatno najradikalnije u povijesti filozofije Zapada), što je dobrano »razvodnila« izvorne misaone postavke pojedinih stvaratelja, omogućivši na taj način njihovo ubrzano posvajanje od strane prosječno obrazovanog čitateljstva, sama filozofija egzistencijalizma često je puta bila svedena gotovo na razinu popularnog pučkog »kiča«. Tome je zasigurno u veoma velikoj mjeri pridonijelo i povremeno sporadično vezivanje egzistencijalizma, kao filozofsko-književnog pokreta, uz »novokomponirani« neorealizam, čija je filozofska, odnosno, točnije, ideološka pozadina (marksizam) bila znatno slabije književno problematizirana od egzistencijalizma. Da je između velikog broja književnih epigona unutar egzistencijalističke struje doista bilo krajnje teško izboriti i očuvati književno-filozofijsku izvornost i u isto se vrijeme othrvati zamamnosti »kiča«, zorno pokazuje i primjer Portugala.

U toj su zemlji, naime, ranih pedesetih godina dvadesetog stoljeća, dakle u vrijeme kada »apsurdna moda« egzistencijalizma sve više uzima maha i izvan matične joj domovine Francuske, mnogi pobornici neorealističkog pokreta, koji se također sve više razbuktavao, prigrlili egzistencijalizam kao svojevrsnu nadopunu svoje neorealističke »filozofije«, obogaćujući je ponajprije novim, karakteristično egzistencijalističkim

temama i motivima, zacrtanim još u neposrednih preteča egzistencijalizma: Kierkegaarda, Dostojevskog, Nietzschea i Kafke. Tako će osjećaj posvemašnje čovjekove napuštenosti (»bačenosti u svijet«, kako bi to rekao njemački filozof egzistencije Martin Heidegger), izrazito velik značaj tzv. »graničnih situacija« (da se poslužimo riječima drugog velikog egzistencijalističkog filozofa Karla Jaspersa), kao što su, prije svega, tjeskoba, smrt, prijeteće ništavilo, egzistencijalna mučnina (poput one Sartreovog autodidakta Roquentina), ali i uzaludan napor da se postane Bogom, kao i prokletstvo osuđenosti na slobodu, postati dominantne teme velikog broja portugalskih književnih stvaratelja pedesetih i šezdesetih godina prethodnog stoljeća. Uz usvajanje ovih općeegzistencijalističkih tema i inozemnog egzistencijalističkog nazivlja (tako će, primjerice, Heideggerove sintagme »kuća bitka« ili »zaborav bitka« postati svojevrsni poetički toposi značajnog dijela portugalske poslijeratne proze), kao i općeg pesimističnog, pa i nihilističnog raspoloženja, portugalska književnost egzistencijalističkog usmjerenja krajem pedesetih godina pokazuje zamjetnu težnju za izgradnjom svojevrsne nacionalne egzistencijalističke filozofije.

Vjerojatno najuspješniji model takvog prožimanja europskog i nacionalnog pokazuje književno stvaralaštvo Urbana Tavaresa Rodriguesa (rođ. 1923). Rodriguesov opus doista je golem. Uz brojne romane¹ i novele,² objavio je i tridesetak knjiga putopisa, eseja, kronika i književnokritičkih tekstova. Dio njegova stvaralaštva preveden je i na desetak stranih jezika (španjolski, talijanski, francuski, njemački, švedski, nizozemski, ruski, češki, bugarski itd.).

Izuzetno povoljna međunarodna recepcija Rodriguesova književnog djela ponajviše je, čini se, rezultat autorove kozmopolitske orijentacije, orijentacije što se sretno podudarila s tada vladajućom »apsurdnom modom našeg stoljeća«, uz istodobno inzistiranje na lokalnoj portugalskoj (ili, još uže, alentejanskoj) posebnosti, skladno ugrađenoj u opću egzistencijalističku problematiku. Dodatnu popularnost Rodriguesovom pripovjednom opusu osigurat će veoma česte ljubavne teme i motivi, što će kao druga karakteristična nit (pored egzistencijalističke filozofije) taj opus cjelovito povezati u koherentan poetički sustav.

Upravo navedene odlike mogu se, malo pomnijom analizom, zapaziti već u prvim Rodriguesovim proznim radovima — u pripovijesti *Horas Perdidas (Izgubljeni časi)*, nastaloj 1944, dakle još u autorovim studentskim danima, kao i u Rodriguesovoj prvoj objavljenoj zbirci novela *A Porta dos Limites (Vrata granica, 1952)*.³

Egzistencijalističke »granične situacije« (Mladih poratnih naraštaja) Rodrigues razrješava erosom, odnosno ljubavlju u njezinoj ponajviše tjelesnoj dimenziji, što međutim, baš kao i u vršnjaka mu Eugénia de Andradea, istovremeno uključuje i duhovnu komponentu.⁴ Budući da je ljubav za Rodriguesa ključ rješenja svih čovjekovih egzistencijalnih tjeskoba i frustracija, i on, kao i E. de Andrade, smatra da se čovjek uistinu potvrđuje kao čovjek tek kada ljubi, tek kao *homo amans*. Erotičnost je stoga jedna od najuočljivijih sadržajnih osobina Rodriguesovog stvaralaštva.

Osim erotičnosti, Rodriguesovo književno djelo odlikuje i svijest autora (odnosno njegovih literarnih junaka) o ljudskom dostojanstvu, slobodi i pravdi kao najvišim

mjerilima ljudskosti; svijest što se u Rodriguesovom djelu »neprestano odražava kroz nespokojno traganje za putevima koji će dovesti do konkretnog ostvarenja spomenutih vrijednosti«. ⁵ Takvo Rodriguesovo povremeno inzistiranje na strogom moralnom kodeksu što ga je, kao književnik, dužan ponuditi svojim čitateljima, stvorilo mu je reputaciju gotovo donkihotskog idealista, čiji idealizam graniči s »nekonzekventnim lirizmom.« ⁶ Prihvaćanje najviših moralnih vrednota Rodrigues želi postići književnom obradom »ekstremnih slučajeva« (neljudskost, okrutnost, zvjerstva) čije bi razotkrivanje čitatelja trebalo dovesti do svojevrsne »katarze«. U tu se svrhu služi čitavom lepezom ideja, (nerijetko proturječnih) osjećaja i, napose, proživljenih iskustava. Možda bi baš na tom tragu valjalo tražiti njegov sve izrazitiji prijelaz od kozmopolitizma (kojeg se, međutim, nikada nije do kraja odrekao!) k domovinskim temama i motivima, kako bi, na taj način, »prizemljio« svoje apstraktne (i apstrahirane!) vrednote i (moralna) načela. Rodriguesovo pripovjedalaštvo karakterizira, nadalje, i svojevrsno »ravnovjesje između sociologijskog i psihologijskog«, odnosno socijalnog i individualnog, kako to zapaža José Carlos de Vasconcelos. ⁷

Gotovo sve navedene karakteristike mogu se uočiti i u jednoj od najpopularnijih Rodriguesovih zbirki novela — *Nus e Suplicantes*. Riječ je o knjizi koja je doživjela niz izdanja, a prevedena je i na neke svjetske jezike. Književna kritika ⁸ naglašava njezin prekretnički značaj, na putu od izrazitog individualizma, zacijelo egzistencijalističke provenijencije, prema ljudskom zajedništvu i sudjelovanju pojedinca u njegovom oblikovanju. U tom procesu oblikovanja ljudskog zajedništva nezamjenljivu ulogu igra upravo eros, odnosno (tjelesna) ljubav, kao jedan od najsavršenijih načina međuljudskog komuniciranja. Znakovito je u tom pogledu da Rodrigues za moto svoje zbirke uzima misao Sigmunda Freuda: »Samo ljubavlju se prelazi iz egoizma u altruizam.« Ljubav je za Rodriguesa jedino sredstvo za očovječenje čovjeka. »Reklo bi se da Urbano Tavares Rodrigues prдавnu sliku Izgubljenog raja, simbioze, apsolutne sizigije, anđeoskog dvospolca, što nastanjuje dva različita bića, ponovno pronalazi u kratkotrajnom trenutku ljubavnog posjedovanja. No ubrzo zatim ekstaza tijelâ biva iznevjerena različnošću duša. Donhuanizam što ga pisac proučava u jednom lucidnom eseju neprestano je traganje za onim što se gubi čim se otkrije ...« ⁹ Otud možda i neprestana potreba Rodriguesovih likova za samopotvrđivanjem u ljubavi, samopotvrđivanjem koje je međutim uvijek nužno »gubitničko«, čime se uvijek iznova zatvara začarani krug želje za ljubavlju i nemogućnosti da se ona (potpuno) ostvari.

U taj se »začarani krug« uklapaju i svi oni elementi što ih Werner Weisbach navodi kao tipične za barokni iracionalizam, a kojima inače uvelike obiluje Rodriguesovo pripovjedalaštvo, napose zbirka *Nagi i molećivi*: egzotičnost, misticizam, asketizam i okrutnost. »Autor se do mile volje kreće egzotičnim podnebljima, egzotičnim barem u odnosu na lisabonski epicentar. Njegovi likovi (...) imaju erotičnu predodžbu o ljubavi, shvaćajući je kao sredstvo susreta tijelâ radi susreta duša; osjećajući jasan poziv na junaštvo, čak i kada ga ostvaruju tegobno; proživljavajući često neku vrstu 'pounutrašnjelog' misticizma, misticizma 'ljudskosti' što zahtijeva asketizam, asketizam što se izražava altruizmom, kroz ljubav o kojoj je govorio Freud, bilo erotsku bilo

čovjekoljubivu; čemu naposljetku valja dodati i to da su mnogi od njih okrutni, okrutni pri punoj svijesti ...»¹⁰

Ova »okrutnost« u Tavaresa, međutim, ponekad može biti i krajnje sublimirana i »benigna«, kao, primjerice, u slučaju glavnog junaka zasigurno jedne od njegovih najpoznatijih pripovijesti — »Lažni istražitelj«. Prema sudu J. Carlosa de Vasconcelosa, »u 'Lažnom istražitelju' susrećemo najuravnoteženiju i savršeno građenu novelu ove knjige [*Nagi i molećivi*]: gradnju, razgradnju i ponovnu izgradnju činjenica kojima, u obliku dostojnom divljenja Urbano izražava problematičnu narav svoje istine, ako ne i istine uopće. Tako smo postavljeni pred razna lica što naizmjenice nestaju i stvaraju se, sve dok se pred nama ne pojavi izvorno lice, svjesno lica što su lažna, ali, usprkos tome, možda i neophodna kako bi se odredili obrisi i smisao njegove izvornosti.«¹¹

BILJEŠKE

¹ Od Tavaresovih romana najuspjeliji su *Bastardos do Sol* (*Kopilad Sunca*, 1959), *Dissolução* (*Raspuštenost*, 1974), *Desta Água Beberei* (*Od ove ću vode piti*, 1979), *Oceano Oblíquo* (*Kosi ocean*, 1985) te *Violeta e a Noite* (*Ljubičica i noć*, 1991).

² Između više od 20 knjiga novela, odnosno pripovijedaka, izdvojiti ćemo desetak najpopularnijih. To su: *A Noite Roxa* (*Purpurna noć*, 1956), *Uma Pedrada no Charco* (*Kamenom u baru*, 1958), *As Aves da Madrugada* (*Ptiće zore*, 1959), *Nus e Suplicantes* (*Nagi i molećivi*, 1960), *Dias Lamacentos* (*Blatnjavi dani*, 1965), *Imitação da Felicidade* (*Oponašanje sreće*, 1966), *Casa de Correção* (*Popravni dom*, 1968), *Contos da Solidão* (*Priče o samotništvu*, 1970), *Fuga Imóvel* (*Nepokretni bijeg*, 1972), *As Pombas são Vermelhas* (*Golubice su crvene*, 1977), *Estóreas Alentejanas* (*Dogodovštine iz Alenteja*, 1977), *Abecê da Negação* (*Abeceda nijekanja*, 1980), *Filipa Nesse Dia* (*Filipa tog dana*, 1989).

³ »*A Porta dos Limites* i knjige što slijede neposredno za njom pripadaju doista naraštaju tjeskobe i mučnine, ili pak (kad je riječ o Urbanu), možda u još većoj mjeri, naraštaju samoće i, katkad, pesimizma, te raskida sa svekolikim nepravednim svijetom prošlosti, bez slutnje puteva ili izgleda za neki pravedni svijet budućnosti. Neobično je, međutim, da se u Urbana Tavaresa Rodriguesa nikad posve ne zatvaraju vrata nadi, nasuprot tolikim njegovim vršnjacima odraslim u mučnom poraću. Između susreta i rastanaka, između pomirbi i razmirica, između ljubavi i smrti, ljubav je ta, i to ljubav što gotovo uvijek potire sve zakone nametnute tradicionalnim moralom, koja ostaje kao živi zapis poraza ili izbjavljenja, nemirnog ili nenadanog, iako prolaznog traganja, i punine. Od samog svog početka, njegova tako bogata proza nudi nam neke od najljepših stranica posvećenih ljubavi, što ih uopće imamo u našoj [portugalskoj] književnosti ...«

Navedeni citat dio je predgovora knjige Urbana Tavaresa Rodriguesa: *Nus e Spulicantes* (autor predgovora: José Carlos de Vasconcelos), Livraria Bertrand, Lisboa, 1978, str. 13-14.

⁴ »Velim duh, gdje drugi vele tijelo ...« — rekao bi E. de Andrade.

⁵ Isto, str. 19.

⁶ Sintagma J. C. de Vasconcelosa.

⁷ Cit. dj., str. 21.

⁸ V. npr. spomenuti predgovor J. C. de Vasconcelos, str. 23.

⁹ Quadros, António: *Crítica e Verdade*, Livraria Clássica Editora, Lisboa, 1964, str. 51-52.

¹⁰ Isto, str. 47.

¹¹ V. predgovor J. C. de Vasconcelosa, str. 24-25.

LAŽNI ISTRAŽITELJ

Urbano Tavares Rodrigues

Zanimajte se dakle otkrivanjem razloga ljudskih postupaka... Da, gospodine. Uvijek su mi drage osobe što razmišljaju. Pa i gospodin razmišlja. Kako vidim, čak i previše. Možda toliko da se vara učestalije od onih što ne razmišljaju. A? Ne vjerujete? Da, možda ja kompliciram... Ah! Već se slažete... Pa da: važno je da se radi. Ne čini li vam se? Da ljudi rade bilo što. Razlog, iskrsne li uopće, istražuje se poslije, ili se pak nikada ne nalazi... I kakve li napokon koristi od toga pogodi li se sve, do u dlaku! Slažemo se?

Gospodin... mi dopušta da mu se obraćam sa vi?¹ Mora da smo gotovo vršnjaci. Četrdeset? Dobro, ja sam nešto mlađi, ali sam zato upropašteniji, no pustimo to. Ne valja piti. Pijem, da, ali odmjereno. Čak ću vam priznati nešto: ne dolazim ovamo toliko zbog pića, koliko zbog neutralnog ugođaja ovog bara. Ovog ovdje nema nigdje. Počevši od imena što ne znači ništa. Oslo Bar. Pa nismo mi u Oslu. Niti ovdje vidim išta što bi, više ili manje, izgledalo norveški.

Ako baš navaljujete... Pa može, još jedan viski. Kao što vam dakle rekoh: naši postupci...

Ne, ne, ne valja ni tako. Sustavno obezvjeđivati sve redom, ne valja, ne. Gospodin, hoću reći, vi ste naposljetku mlađi od mene. I ja također općenito sumnjam u dobrotu, u plemenitost... Itekako! Već i zbog vlastita iskustva... No... Vi niste bili u prilici da iskažete plemenitost? Neću reći onu posvemašnju, već... relativnu. Gledajte, prijatelju: ispričat ću vam slučaj koji mi se dogodio. U dvije riječi. No... zar vi nikada niste osjetili upravo slast dobrote?

Ni da ni ne... Vidim da ste ironični. Nije to loše. Ironija je najviši vrhunac... Ali ja, kao što sam rekao, kada me — povremeno — spopadne bijes dobrote, kao da rađam ticala: posla napretek, te lijevo, te desno, svi me trebaju. Sve u svemu, stanje je upravo takvo: sve ostalo su nesretnici... Ovdje! Vani: u ovome gradu...

U istom danu, bez pretjerivanja... Jer ja obično nisam nikakav altruist. Smijte se samo, moj dragi: i ja se smijem. Svemu tome. I sebi samom.

Počelo je rano ujutro. Pred tri mjeseca, za Uskrs. Išao sam na svoju *eclair*-kavu. Kao i uvijek, za doručak, *eclair*. Kažu da »šlag« šteti jetri, no nikad to nisam zamijetio. Dijabetes također nemam. Pa kako je bio lijep dan, iskapih jednu staru šljivovicu u počast prirodi, proljeću. Ne znam razumijete li me. Uputih se prema izlazu iz mljekare, kad odjednom, što li to vidim? Neki momčić od devet ili deset godina, ako i toliko, s golemim zamotuljkom ispod pazuha, gotovo većim od njega samog, zabezeknut i zadivljen motri izlog u kojem je krajnje tromo kružio prekrasan snježnobijeli kolač s čokoladnim obrubom.

»Bi li volio kušati ovaj kolač«, upitah ga. Nije se udostojao odgovoriti mi. Bila je to gorda životinjica, bijedna i ponosna, crnčeci već u onoj dobi... »Evo, rekoh, ozbiljan — smeten; smeteniji od njega — uzmi ovih stotinu škuda.« Moradoh ga milostivo zamoliti, s usiljenim smiješkom: »Ako vam nije teško...« Pritom poprimih veoma dostojanstven izgled. No ubrzo zatim pomislih: »Stotinu škuda, za mene — premda sam tek obični radnik — nije nešto za čim se žali.« Mora da sam osjetio grižnju savjesti. Izvjesno je da zavukoh ruku u lisnicu i izvukoh odande drugu novčanicu od stotinu škuda, gotovo ga zdvojno prisilivši da je prihvati. Ništa ga više nisam pitao. Nisam bio željan kupljenih odgovora. Razumijete li? On više nije mogao biti moj prijatelj. I ne znam zove li se João José ili José João...

Još jedan viski? Ovaj je sada moj.

Odnesi te kocke odavde, čovječe. Zašto to želim. Ovaj je konobar davež. Danas imamo nešto bolje od pokera, zar ne?

Ostavite, ja ću vam dati vatre. U redu. Pušim samo *Três Vintes*. Stvar navike. No jedan *Chester*, za promjenu, neće škoditi.

Onog istog dana — to trljanje ruku sa svih strana druga je navika koje bih se trebao osloboditi — kada sam se spremao izaći iz ureda (ne znam jesam li već rekao da radim u jednom uredu za posredništva i konsignacije, određujući si sâm radno vrijeme, budući da je vlasnik ureda moj ujak, a uz to također prodajem i automobile, pri čemu katkad, kada mi je neophodan novac, na neki način, naravno, znam biti i ciganin...), kada sam dakle izlazio iz ureda, sjetih se da moram telefonirati, pa da nanovo ne bih bio gore salijetan, neka ih nosi vrag, približih se jednoj govornici, onoj ondje na čošku ulice Duque de Loulé.² Oboružah se strpljenjem, iščekujući da djevojka što se nalazila unutra završi razgovor. No kako se to nije događalo, umjesto da se živciram, zagledah se u nju, smiješeći se. Nato mi ona isplazi jezik, uistinu ljuta, kako se činilo. A možda i ne...

Kasnije spazih da se napokon doista uzbudila, ali nipošto zbog mene, nego zbog muškarca s kojim je razgovarala. Dečka. Ili ljubavnika. U izvjesnom trenutku čak je počela i plakati... Veoma zgodna djevojka. Visoka. Tako visoka kao vi. Pa, metar i sedamdeset i pet možda nije imala. No iznad metra i sedamdeset svakako. Mogla bi biti Nordijka, da taj izraz, istodobno zloban i uvredljiv, nije karakterističan za ovdašnje lake žene. Povrh toga, bila je veoma loše odjevena. Sve to skupa pobudilo je u meni samilost. Slutnja njezine nesretnosti, izruganosti i promatranje onog dražesnog, veličanstvenog tijela, ogrnutog u prnje... Rekla mi je da je krojačica. Upravo je prekinula s »njime«, saznavši da je oženjen. Ima svakakvih gadova! Ono što ja u tim stvarima ne odobravam jest laž. Tješio sam je kako sam umio. Da sam htio... Ne bi bilo teško u onoj prigodi. No bio bih svinja, zar ne? Iskoristiti onu nemoć...

Pozvao sam je na ručak. Momak joj je bio automehaničar u nekoj radionici. Grubijan, nasilnik. A djevojka ga je voljela. No raznježila se i nada mnom. Nad mojim ophođenjem, nad mojom košuljom od popelina. Nad mojim upaljačem od morske bisernice. Promatrala ga je s tako djetinjom pohlepom da sam joj ga darovao. Naprosto nije mogla vjerovati...

Znate li kamo sam je odveo na ručak? U »Quintu«, prijatelju moj, gore u dizalo Svete Justine, odakle se vidi rijeka, s pijevcima iz Barcelosa i sva ona prepredena živopisnost koja joj je prijala više negoli jastog...

Uđoh onamo s njom, odvažan i vedar. Ne, nitko nije izazivao. Bio je to junački ručak. Svi su nas ogovarali... Svete li zemljice!

Par maslina?

I ja više volim kikiriki. I pečeni kukuruz. No ovdje to nemaju.

A potom? Pa... Odvedoh je u kino. Išli smo gledati... »Brežuljak čežnje«. Posao poslao dovraga. Pa ja sam mu gospodar, koliko već mogu raspolagati sa sobom. Po izlasku iz kina pođoh s njom u prodavaonicu čarapa i kupih joj vestu. Baš to joj je trebalo. Odmah se preobrazila. Pravi slatkiš... Da samo znate!

Eto kako se s dvjesta škuda obuče žena. Kad ima ono najbitnije. Na lijepome tijelu sve stoji lijepo, zar ne? No nisam je ni taknuo. Samo joj pružih ruku, već gotovo na oproštaju. Bijah uzbuđen skoro jednako kao i ona. Ili još i više. No činilo mi se da je ne smijem dotaknuti. Bilo bi to prljanje jedne lijepe geste.

Ne mislite li i vi tako, prijatelju?

A možda ste ipak vi u pravu. Možda me ona tako zapravo i nije doživjela kao pravog muškarca. Možda je naklonost trebalo iskazati životinjski, kožom. Jednostavno. Bez razmišljanja.

U svakom slučaju, sljedećeg dana, u tri popodne, čekala me ona na Tereiro do Paço.³ Trebali smo se povesti barkom *cacilheiro*,⁴ kako je prethodno bilo dogovoreno. Zašto? Zašto sam se sjetio rijeke? Ne znam: voda je za mene najdostupniji izvor čistoće. A upravo to sam htio da me opije njome: čistoća. Plavetnilo. Ono već žarko sunce što još ne mlitavi ljude, kao ljeti, doimljući se kao da ispire sve mrlje, izvana i iznutra.

No, na kraju krajeva, zamislite samo, nisam se ukrao. Ostao sam kako bih iz prikrajka vrebao na nju. Promatrao što radi. Kako reagira. Naročito sam strahovao od toga da se ne prepustim izazovima večeri. Ne znam jeste li već zamijetili kako se lako zaboravimo uz pomoć prirode. Uzmimo muškarca i ženu: dotaknu li im se slučajno ruke, sâm oće se sunce pobrinuti da stvar postane posve sigurna... Naravno da se to već i vama dogodilo. Riječ je o nekoj vrsti zova tijelâ, svjetla i zaslanjenog zraka... Vrag je tu na djelu! Ljudi se stanu približavati, a potom... slijedi bezazleno milovanje kose. Prsti postaju prozračni poput leptira. Još uvijek bez namjere... No... Glas se raznježuje. Osvaja nas neko uzbuđenje... Sve je još neodređeno. Bez zle namisli. Meni se međutim učinilo da ih ta iskustva, kada se primjenjuju, čine upućenijima, onemogućujući im da ih ponove istom bezazlenošću. A djevojka je još uvijek raspolagala mnogim djevičanstvima. Da je učinim svojom travanjskom zabavom? Ne. Naprosto ne. Ona je zaslužila nešto više. Stoga se sakrih iza telefonske govornice, pored južnog i jugoistočnog pristaništa (govornice su veoma važne u ovoj priči), pa kada pristiže, stadoh je promatrati.

Bijaše vesela i nestrpljiva. Svake dvije minute pogledavala bi na sat. Ja se međutim nisam pojavljivao. Jednom zamalo da ne odoljeh... No svladah se. Pravi muškarac. Sve dok barka nije krenula. No nesretnica je nastavila čekati drugu barku. Napokon se stala gnjeviti, slijegati ramenima. Krajnje razočarana! Liših je njezina sunčanog, bezazlenog popodneva! Posljednji put je pogledala na sat (već je prošlo četiri), svjesna upropaštene nedjelje i, ojađena, otišla.

Na milost i nemilost prvog neznanca, reći ćete. Možda... Još jedan lopov poput onog iz radionice... A što ako je baš taj neznanac njezina druga polovica, čovjek sposoban joj se potpuno posvetiti i usrećiti je?...

Ne znam... Znam samo da sam se sâm ukrcao na prvi *cacilheiro*, kako bih se prisjetio naše neobavljene zajedničke šetnje...

I upravo tada se zbio treći događaj koji vam želim ispričati. Jer kada krene, krene, pa kada nam romantičnost pokuca na vrata, više se ne zaustavlja, i mi počinjemo živjeti u podlistku. No nije li život upravo poput gomile presavijenih podlistaka, od kojih svaki ima svoju boju?...

Peti viski. Peti ili šesti? Svejedno!...

Taj se događaj može ispričati u dvije riječi. Vozih se na krmi, pomalo sjetan, videći u svim stvarima, inače obasjanim suncem, u tvrđavi, katedrali, pjenušavoj brazdi barke, odraz svoje frustriranosti... Čežnja za događajima što se nisu dogodili... Trag *cacilheira* bijaše uzavrelo staklo. Kad odjednom — sve te stvari čine se nevjerojatnima ako ih niste doživjeli — neki čovjek, nedaleko od mene, padne u vodu. »Pomozite mu jer ne zna plivati«, zavapi malešna žena što ga je pratila. Bilo je opasno ići po njega zbog krakova propelera. No ne znam što me ponukalo... Altruizam? Gorčina što sam je osjećao? Gotovo instinktivni poriv samilosti? Bacih se naglavce. I zgrabih ga, zvrčnuvši ga o podbradak kako se ne bi koprcio i povukao me za sobom na dno.

Ne vjerujete? Čini vam se da je to ipak previše? No znajte da se sve to dogodilo. Kunem se najsvetijim što postoji! Što bi to zapravo bilo najsvetije? Naposljetku, dogodilo se, vjerovali vi ili ne. Samo što je sve malčice iskrivljeno. Pretjerao sam naime, naravno da sam pretjerao. No pokajat ću se. Ispričat ću vam svu istinu, takvu kakva jest. Bez ikakvog ukrasa.

Ne obraćajte pozornost, prijatelju, nemojte loše suditi o meni. Riječ je samo o višku mašte. Gotovo se stidim samoga sebe. No dakle! Stid poslije petog viskija postaje gotovo nedoličan, zar ne? Vi ste već i sami posumnjali da nije sve istina.

Pijan još nisam, to ne. Malčice tek. Gotovo ništa. To mi zapravo daje život. I čini me bistrijim. Čak ću popiti još jedan. Sada mi treba.

Ma ne, kakva votka! Vi to ne govorite ozbiljno... U ovom psihološkom trenutku ježim se na mješavine. Od njih nikako da dođem k sebi. Počnem li s viskijem, s njime ću i završiti.

Da se vratimo na početak. Nije riječ o stotinu škuda koje sam dao dječaku. A još manje o dvije stotine. Posrijedi je pet škuda. Već sam zavukao ruku u džep kako bih mu pružio novčanicu od sto škuda. No sjetio sam se da mi je do kraja mjeseca ostalo još samo devetsto. Morao sam platiti benzin za auto, a i krojaču sam dugovao tisuću škuda (taj je

međutim navikao čekati), no mogla bi mi također uzmanjkati i lova za kino. Loše, zar ne? Sada, uza svu iskrenost, nisam siguran je li me baš to spriječilo da mu dam stotinu škuda ili se radilo o stidu zbog moje velikodušnosti. Osjećao sam se poput nekog prisilnog svetog Nikole. Klinac uopće nije surađivao. Šutljiv, tragičnog, ispitivačkog, već izbrazdanog lica. Činilo se da me prosuđuje, »čita«...

Eto vam. A sada moja mala krojačica. Jesam li je smazao? Smazao sam je, smazao, gospodine. Poput tovljenog prasca. Kada sam je pozvao na ručak, moje su namjere još uvijek bile čiste. Inače, sve ono što sam vam ispričao, ja sam to stotine puta i uradio, barem u mašti. Pa jesu li zbog toga te radnje manje moje od onih drugih, što vam ih sada ispovijedam? Ne znam...

Predodžbe sam promijenio u taksiju. Ona možda i nije bila tako lijepa kao što sam je opisao. No uvijek je uspijevala izazvati don Huane iz četvrti da se okrenu za njom. Vrat joj je bio visok poput jednog Modigliania, što joj je, na prvi pogled, davalo izgled žirafe. Uz malo dobre volje, dapače i gazele. No upravo to je u intimnosti taksija bio još jedan izazov više. Kad su joj se, zbog poskakivanja automobila na nekoj izbočini, razotkrila koljena, inače izrazito obla, usprkos njezinoj suhonjavosti, moja joj se ruka nehotice — kunem se da je to bilo nehotice — spustila u krilo. Nisam je odmaknuo, niti je to učinila ona. I čim sam osjetio da su mi se prsti ukliještili u svili njezinih koljena, što se nisu nimalo opirala, nagnuh se naprijed, kako bih vozaču obznanio novi pravac kretanja.

Dva smo sata proveli među suzama i cjelovima u najmljenoj sobi. Ne pjesnikujem. Među suzama i cjelovima. Bilo je upravo tako. Kći kućevlasnice u jednom je trenutku otvorila vrata, koja sam zaboravio zaključati, zatekavši nas kao Adama i Evu. Smijala se. Do sitosti. I ona se već naime dobrano izvještala u erotskim vježbama. Ah da, to glede... Automehaničar koji je bio u Bruxellesu, radeći na izložbi, dobar je profesor. Pa ipak, kada me uhvatila za bradu, kako bi mi lice učinila nepokretnim, e da bi slobodno mogla uroniti u moje oči, gotovo sam se prestrašio, jer to ispitivanje, koje sam ja sa svoje strane sreo u njezinim očima, bilo je već ispitivanje o ljubavi. »Što hoćete od mene?« Ja joj nisam mogao odgovoriti: »Upravo to.« Inače nisam od nje tražio samo to, budući da sam joj izmamio potpuno priznanje o ljubavnoj vezi s mehaničarom. No u jednom je trenutku upravo ona sama izustila: »Ostavi to!« Ja sam počeo istiskivati onog drugog, što mi je također godilo. Upravo zbog toga se osjećam najviše krivim. Kušajući potom s njome malaksalost, tankoćutnost i nježnost, sa želucem što se nauživao, zasativši je se, samo zato da bih porazio tog drugog. Ne, nisam pravedan prema sebi. Jer unatoč seksualnoj zasićenosti moja raznježenost nije bila lažna. Radilo se o nekih pedeset posto samilosti i pedeset posto užitka. Ili možda mnogo više no što sam ja sâm predmnijevao o ljudskoj naklonosti...

Gledajte vi kako se ljudi varaju. Kako neopazice upadamo u zabludu ponovnog iznalaženja prošlosti. I što naposljetku znači rub zablude?!

Poslije postupih veoma loše. Poslije, da. Jer nisam je zapravo odveo na ručak u »Quintu«, kako sam to želio učiniti, već gotovo potajice, u jednu prljavu krčmu, u nekoj uličici Baixe,⁵ kako na nas ne bi naletio koji znanac. Pa čak ni ondje nisam bio spokojan. Njezina suknja, sva poderana, rasparane čarape, pamučna bluza, već dobrano izbljedjela,

djelovale su strahovito kompromitirajuće. Sada to ne bih rekao. Ali tada, ta bijedna raskoš, što se čak činila lažnom, zgromila me. Naročito pošto sam je već posjedovao u krevetu. Odvratno, zar ne? U sobi, naga, bila je to djevojka žilava, ponešto mršava, ali slasna, dojmljive otmjenosti. Ondje, u restoranu, u zaprljanoj staroj odjeći, raskuštrana, pobuđivala je sve moje ljudske obzire. Jer ih, naravno, imam. A tko ih nema? Ove ili protivne vrste. Da, da, jer ima obzira građanskih i protugrađanskih.

Još jedan viski molim, da umrtvim ovo ružno sjećanje.

Tijekom cijelog ručka ona mi se divila. Vi naravno ne razumijete, baš kao ni ja kada se pogledam u ogledalo, kako je to moguće. Nekoć međutim... No naposljetku, kako bilo da bilo, zagrijala se za mene, za moje obrve à la Robert Taylor, kako mi reče, za moju kravatu, za moje ruke, čak dotle da nije ni jela. »Ti si gospodin doktor.« Nisam, jer nisam završio studij, čekao me ujakov ured. No za nju sam bio. Gospodin doktor! Počela mi je smetati ona pseća blagost u djevojke što se u početku pokazala tako grubom. Pa čime sam je ja to osvojio?

Osjećao sam se loše, ne znam to objasniti. Imao sam prijeku potrebu pobjeći. Izmislih tada kako se moram vratiti u ured, jer se, zamislite vi, jer se moj šef, glede točnosti, prema meni odnosi upravo životinjski... Ona nije odgovorila. No rastužila se, razočarala. Svemu je došao kraj! Pokorno je pokunjila glavu, prihvaćajući objašnjenje. Neće ići u krojačnicu jer se sinoć pričinila bolesnom. Bila je na rubu živčanog sloma. Shvatio sam da bi ovaj trenutak mogao doista biti odlučujući u njezinom životu. No ja nisam htio, nisam smio uvući se duboko u taj život. Nisam je volio. Tek sam je upoznao. Između nas nije bilo, nije moglo biti duhovnih sklonosti, zajedničkih navika... A u isto vrijeme grlo mi stezalo grizodušje... Svi postupci podrazumijevaju neku odgovornost. Zašto sam je povrijedio?

Dao sam joj broj telefona u uredu. Neka me nazove sutra ujutro. Ona me također primorala da zapišem njezin, to jest onaj susjedne trgovine, odakle će poslati po nju. Otkako je došla u Lisabon stanovala je na četvrtom katu, bez dizala, u kući nekih licemjernih ljudi, zlih poput kuge. Dozlogrdjelo joj, jadnici. Već ih je predobro poznavala, gosp. Contentea⁶ (oca obitelji) i tri kćeri, ljenčuge, jedna slična drugoj. U njihovom domu bila je kućno potrkalo.

Ja nisam imao ništa zajedničko sa svim tim, povrh svega, malograđanskim svijetom, u koji nikad nisam istinski prodro, tj. s odnosom jednakog prema jednakom, što je jedini način da shvatimo druga stvorenja. Taj me dakle svijet gladi, vriskova i plača, priznajem to, rastuživao. Da gospodine, priznajem da griješim. Priznajem, no govorim vam o stvarima onako kako su se događale... Ono što sam osjećao, bilo je upravo to.

Potom sam, iz sažaljenja da je ne ostavim tek tako, nasred ulice, odlučio da mora u kino. »Ali ja to ne želim, ne ide mi se.« Ustrajao sam i zamolivši novine da pogledamo program, uspio sam je nagovoriti. Odvedoh je u Politeamu,⁷ sjećam se dobro. No filma koji je ondje igrao više se ne sjećam. Ako sam ga uopće i gledao!

Zatim sam joj dao dvadeset škuda da kupi ulaznicu. Upravo time sam sve upropastio. Opravdano pretpostavljam. Novac sve prlja. Najgore je kada on uđe u igru. Rađa toliku nezasićenost, prokletnik!

Tako se to dakle pouzdano zbililo...

Vesta? Ah, da... Vesta. Već sam zaboravio. To je zbog manjka viskija, prijatelju. Dolijevajte, samo dolijevajte. Sada više neću upotrebljavati vodu, samo led.

Tek podvečer sam se opet sjetio nje. S nekom neodređenom čežnjom. Radosnom čežnjom. Godilo mi razmišljati o tome da će mi ona sutra telefonirati. Zbuniti me, priuštiti mi neugodnosti... Bez ikakve dvojbe. No možda se ipak isplati. Odlučio sam ponovno se naći s njom. Čim iziđem iz ureda.

One prnje što ih je nosila na sebi su... Naslušujete? Naslušujete već? Jesam li joj vestu kupio zbog sebe ili zbog nje? Razriješite vi sami. Birajte nasumce. Ja sâm ne znam. Kako bih je mogao pratiti na ulici, reći ćete. U pravu ste, zacijelo. Uvjeravam vas međutim da je to bilo i zbog nje same. Vestu sam kupio zbog istinske samilosti. Doživjevši tisuću puta zanosnu radost radi tog dara... koji joj nikada nije dospio u ruke.

Istina je: nikada. Čut ćete kako. Te iste noći bila je neka zabava u kući Peres Coutinhovih, vi ih zacijelo poznajete. Naravno, mi se svi međusobno poznajemo, zar ne? Ples je završio u šest ujutro. Ja uvijek, i ne znam zašto, ostajem do kraja. Mora da je to zbog viskija. Počinjem s čavrljanjem (ja malo plešem), pa jedan gutljaj, pa drugi, i na kraju nikako da stanem. Katkad se čak i opijem. Ali rijetko. Uostalom, najbolje na zabavama događa se nakon što spadnu maske. Nije li tako?

Taj put zabavu sam napustio upravo s posljednjim »tulumašima«, već pomalo pripit. Nije svaki dan svetak. Bio je ondje neki momak, *teddy-boy* svoje vrste, što je »čistio« čaše viskija, na kojima je Ju ružom za usne nacrtala naše inicijale, ukravši istodobno nekoliko srebrnih žlica, prvorazrednih dragocjenosti D. Lucílie. Bila je to kobna noć. Nešto veličanstveno. Vi niste bili ondje? Ne, niste. Igrali smo ozbiljno, s tako poraznim rezultatom da je neka ženska progutala zbog toga foliju tableta. Prava sreća što nije smrtno nastradala. Njezin ljubavnik, inače oženjen, kao i automehaničar, sjetio se da je bio glupo iskren (jeste li ponekad pomislili kako iskrenost u stanovitim trenucima može biti okrutna i štetna?). Slušajte ovo. Pitali su ga koga bi bacio s tornja kad bi morao birati između sina i voljene žene. Idiotsko pitanje, bez daljnjea. No on ga je shvatio ozbiljno, tvrdoglavo izjavivši kako se nikada, ni u kakvim okolnostima, ne bi odijelio od sina.

Zbog svega toga legao sam kad je već bilo gotovo sedam, spavajući sve do jedan, a kada sam stigao u ured, ona je već bila telefonirala. Mislio sam da će me ponovno nazvati sljedećeg jutra. Ali za svaki slučaj nazvah onu trgovinu pored njezine kuće. Još nisam bio izgubio broj. No nisam baš imao sreće. Imaju važnijeg posla — odbrusio mi neki ljutiti tip — od toga da idu po gospođicu Lourençu. Ukratko, poslali me k vragu. Čekao sam nekoliko dana. Ništa. Ići onamo nisam imao hrabrosti, to jest osjećao sam odbojnost prema takvom načinu približavanja. Razumijete li? Kada sam se ipak odlučio, nje više nije bilo ondje, niti je radila u krojačnici. Što joj se moglo dogoditi? Tko bi to znao. Možda se pomirila s mehaničarom. Kada povremeno naletim na ženu veoma visoku i vitku, ni plavušu ni crnku, istoga obličja, zalupa mi srce i okrenem se motreći joj lice, kako bih provjerio nije li to ona. Čak je zamišljam kao prostitutku. Ili prosjakinju. No njezin poziv... bio je tek biti sretnom.

Čekajte. Ne, ako vas zanima priča, pustite me da završim. Ah, u redu, pričekat ću ja, samo vi telefonirajte.

Zauzeto je? Pa da, lisabonski telefoni vječito su zauzeti. Kada nisu pokvareni. Ja imam običaj nalupati ih. Znam da to nema smisla, no čovjek se tako »ispuše«.

Dakle... Gdje sam ono stao? Ah da, vesta. Znete li gdje je završila? Dao sam je jednoj Španjolki, kojoj uopće nije trebala. Ali što sam drugo mogao napraviti?

A o Španjolki vam pričam stoga što je povezana s trećim događajem o kojem sam vam pripovijedao: sa spašavanjem. Da, jer stvarno je riječ o spašavanju. Časna riječ. O spašavanju koje se veoma razlikuje od onoga što ste čuli... Počevši od samog mjesta, jednog prozaičnog bazena.

Teško je shvatiti da se netko može utopiti u bazenu. No znajte da je tip zamalo otegnuo papke. Za dlaku.

Još jedan viski? Da, moj dragi. No sada sam potpuno izgubio nit. Ipak, ništa me ne sprečava da nastavim.

Išao sam dakle sa Španjolkom na bazen. Španjolkom iz kabareta. Da, skromno. Tko to od nas već nije imao neku takvu Španjolku? Još jedan model, prijatelju. Pokazat ću vam je. Sada već ima drugog gazdu.

Bilo je negdje oko tri sata. Upravo smo stigli i u bazenu se nalazio samo neki tip. Dobro je plivao. Čak sam mu pozavidio. Kad najednom spazim kako tone. Nisam se odmah snašao. Činilo mi se kao neka šala. Sav osovljen, ruke još uvijek na površini, tone te tone sred zelene vode (dno bazena je zeleno). Samo ruke mu se miču. Tada mi sinu: moždana kap. Jer ako je tako vješto plivao, drugoga objašnjenja nema. No, dragi moj, nisam se ni pomaknuo. Zbilja sam ostao paraliziran. Pomislih: »Ako ga je udarila kap, onda i mene, u kojem je još uvijek neprobavljena *paella*...⁸« Baciti se u vodu bila bi prava ludost. Radilo se o trenutku, no moja unutrašnja neodlučnost trajala je čitavo stoljeće.

Sve dok Španjolka ne vrisnu. Tek tada skočih. Mora da mu je život visio o koncu. U posljednji čas sam ga spasio. A zašto? — pitam samoga sebe — zašto sam ga spasio? Da bih zadivio Španjolku? Ne. Da bih ispunio svetu dužnost ljudske solidarnosti? No bih li ga jednako tako spasio i da sam bio sâm? Ne znam: ona je kriknula i taj je krik djelovao na mene poput zapovijedi. Blagoslovljena Španjolka! No upravo i zbog krika ne znam. Možda bih se na kraju ipak bacio u vodu, čak i da ona nije kriknula. Vrlo vjerojatno. No to je tek puka pretpostavka. Ispunjena željom da se to doista dogodi. Mislim da je njezin krik bio neka vrsta društvenog suda... Razumijete li?

Znam da razumijete. Inače vam ne bih sve to pripovijedao. Pardon! Još uvijek sumnjate? Ali što je to u što sumnjate? Ne, sada nemate razloga za sumnju. Već sam vam izložio činjenice i razloge u mjeri u kojoj ih se mogu prisjetiti. Viski ima, uz ostalo, i tu veliku vrlinu da bistri i uvišestručuje maštarije. Stoga ću vam priznati nešto: Španjolka... Da, jer ostatak pripovijesti o spašavanju, sve je to istina, do u pojedinosti. Španjolka nije bila Španjolka. To jest, postojala je ona u momemu životu, to da, ali sam je krivo smjestio. To je zbog viskija...

Sa mnom je međutim išla na bazen jedna profesorica u osnovnoj školi. Ali prava intelektualka! Ispričat ću vam kako sam je upoznao...

Ne zanima vas? Ne govorite mi to. Budite mi prijatelj. Sve ću vam naposljetku ispričati, vidjet ćete da znam razjasniti stvari i razumjeti samoga sebe. Naravno da lažem,

jer lažem. No gospodin je siguran da uvijek govori istinu, čak kad je uvjeren da govori istinu?

Slušajte me, dakle! Popijte još jedan viski sa mnom. Ja plaćam, ako dopuštate. Vidite, gotovo sam plakao, a sada mi se već smije. Život je farsa. Ne zaslužuje sve to poštovanje...

Progoni li me osjećaj krivnje? Da, svakako ste morali nadoći na to pitanje. Naravno da me progoni. Oduvijek griješim. I nema načina da se popravim, da se pomirim sa sobom, razumijete li?

Reći ćete da krivnja leži na društvu, da je društvo u zabludi?...

No tada sam ja tek otužni plod te zablude: a to baš i nije neka utjeha...

Kako srediti svoj život? Uskladiti sve te maštarije što me nasumce salijeću, s mnoštvom glava, kao u hidri?

S portugalskog preveo Nikica Talan

BILJEŠKE

¹ U portugalskom, za razliku od hrvatskog, postoje tri načina oslovljavanja. Uz osobne zamjenice »Vi« (portug. *o Senhor*) i »ti« (portug. *tu*), u portugalskom jeziku postoji i zamjenica *você* koja se, po stupnju »formalnosti«, nalazi na sredini između »Vi« i »ti«. U ovom slučaju protagonist Rodriguesove pripovijetke sugovornika moli za dozvolu da mu se obrati s *você*, što je na hrvatski nemoguće adekvatno prevesti (budući da je *você* odviše »intimno« za »Vi«, a odviše »formalno« za »ti«).

² Radnja pripovijetke događa se u Lisabonu, što je razvidno iz mnogih zemljopisnih naziva (ulica, trgova, građevina, krajolika itd.).

³ Čuveni lisabonski povijesni trg uz samu rijeku Tejo.

⁴ Tipični lisabonski brod (dapače, jedan od simbola Lisabona!), tradicionalno narančaste boje, koji prometuje između dvaju obala rijeke Tejo.

⁵ Glasovita lisabonska gradska četvrt (»Donji grad«) koju je, nakon katastrofalnog potresa što je Lisabon zadesio na blagdan Svih svetih 1755. godine, dao izgraditi markiz de Pombal.

⁶ Portug. »contente« znači »zadovoljan«.

⁷ Nekoć čuveno lisabonsko kino.

⁸ Jelo od riže, mesa i povrća.

MRTVA PRIRODA

Željko Štenger

RUKE

Mijenjaju se
osjećam
kroz njih
tvrdoća

Skrivam ih
hladne
prijeteće
u prazne džepove
i kao da ih nema

IGRA S IZGUBLJENIM PEROM

Slučajno sam
šetajući našao
dugo svinuto
pero bijele ptice
da se zapisuje
mrmor
tišina šapat tajna
krik

Zarezao sam ga nestrpljivo
i starom gustom
već zaboravljenom tintom
i bivšim krasopisom
kako me učila stara učiteljica
gore tanko
dolje debelo
ispisao niz
dvotočja
navodnika
zareza
uzvičnika
upitnika
i točku

Sve kao neki veliki red
i sličnost
i istost
dosada možda
pobuna zapravo
ili čak pjesma

PREBIRANJE ISTINE

Kada u teške
noćne samoće
misao prebire istine
lopoči u tjelesnoj tekućini
plutaju
bez oslonca

ČUDO

Čudno
sve više nisam
a sve više jesam

MRTVA PRIRODA

Ruka
prazna od ruke
gledam je sjećanjem
Slični mi
na mrtvu prirodu
naivnog slikara

NEČASTIVI

Mati me htjela spasiti
velikom zabludom
da je Nečastivi
promjenljive veličine
mračno crn
da ima rogove i kopita
i rep

da mi radi o glavi od rođenja
na tisuću načina
da je prokleta lukav
nevidljiv kada hoće
neumoran
zao bez razloga
pametno smišlja
moju nesreću
i da mi šanse nisu
bogzna kakve
a opreznost da mi bude
i u snovima

Napokon
lik čovjeka progledam
ipak

podvalio sam mu
istinu
i ponovio grešku

TOM

Čudan je bio
imao je i čudne gospodare
zapravo prijatelje

žena i čovjek
govore
volimo životinje
ljudskije su

kao da nam misli kazuju

Znao je ljudski govor
radost šutnju vjernost
puno su misli
s njim razmijenili

Njegov pogled
ostao je u ožiljku odlaska
i kada je molio milost
da ga ne bude

U vrtu
nasuprot sjenici
kada se zemlja nad njim slegne
zasadit ću ružu
i pažljivo njegovati
do svog humka

Žena odlazi
da joj ne vidimo oči
a mi čekamo samoobmanu
da učini svoje

JESEN

Na staru ženu
pao jesenji list
smežuran
žut

i to je bio
njegov kraj

Njezin pogled
u ništa
ne vidi
zapravo neće
i ne sluša
dvije mlade brbljavice
kojima je jesen
tek promjena
boja i topline
nevažnost prolazna
u onome što smjeraju
izmišljajući vlastitu sreću

PAŽLJIVO

U rodnoj zemlji
kada mi kopate raku
ako naiđete na kosti
janjičarske
ili neke prije
ili poslije
koje su ubile
bile ubijene
ili zamrle
pažljivo s njima
kraj mene
da nam kao nad zemljom
ne bude

DON KIKOT

Danas je veliki dan
i tko zna što će biti
položio sam dlan odlaska
na toplu kožu Dulcineje

Nove potkove prikuj
da u strašnu jurišu
poput repatice nebeske
krv lede
vrh koplja otupi
Sancho
mač
da preoštara ne bude

jer što je čovjek bez glave

Bez Sancha
bio bih tek polovica
zato se za njega najviše bojim
i rekao sam zaista strogo
ostani
i tako se sigurno napola spasio
za budućnost
koja će također biti besmislena

Teškim mislima oklopljen
zajašim Rocinantu
i baš tada
kada sam se u osvjetnika stvorio
uhvati me smijeh

idemo Rocinante
naprijed
Dulcineji

DISANJE GLINE

Dragi H.

Imam prijatelja
koji diše glinu
mislim
da se njome i hrani
potajno
i to mu je dosta

Igra se
pod prstima
začudni oblici
i obični

Ponekad možda
dijelovi srca
život sa zemljom
otkucavaju

Svaki put
kada ga sretnem
sve dublje mu žilje
u terakoti
povijeno čudnom vijugavošću

On zna tajnu zemljenja
i jednog će dana načiniti sebe
na lončarskom kolu
u ludoj vrtnji

Razbarušena skulptura
sa zabrinutim osmijehom
i suzom od gline

Krvavica, 21. ožujka 2000.

PRIJATELJI

Jozefini i Pavlu

Obasjani
sjajni
u bojama koje smiruju
složenošću
Nerazumljivost
a opet istovremeno
čudesna jasnost
utočište čini

Pohranjeni
poredani u krug
nedokučivost dodirujemo
lebdeći prozirni
dok tjelesni sokovi
spleteni
strašnom jasnoćom
oplakuju meku
ranjivu srž

Misli stopljenih u tišinu
koja se obnavlja
odlazimo
ogrezli šutnjom
i potrebnom zamišljenošću
prteći teške
pustinjačke misli
od saznanja
obasjani svjetlom
sive moždane tvari

Makarska, 23. ožujka 2000.

ŠEŠIR ŠIROKOG OBODA

Pogled iza lica
zbunjuje oči
koje se šire
strahom

Čuđenje
iza brojnih očiju
gusto okomito složenih
modiglianijevskih uskosti
bez okvira

zagonetni stranci
odbojni i sumnjivi
nude laž istine
gornjeg svijeta

Otada
nosim šešir širokog oboda
na zatiljak duboko nabijen
za svaki slučaj
i kažu mi
da izgledam bezbrižno

ČUDESNO ISTA SLANOST

Jadranskog mora
napio sam se
slanost mu je
i slanost moje krvi
čudesno ista
i količina ukradenog sunca
zvjezdanost
i plavost
u koju ponirem
bura
jugo
vali isti
beskraj
dno
i mekoća
poput žene
koja obavija
i ziba

More i ja
punih usta bezglasja
bonacom plavom umireni
za svemirski dodir

TRAJANJE

Stojim nijem
na mjestu doma

pogledom postelju tražim
tišinu za stolom
jer takav je bio red
šutljivog oca
mater
koja puni tanjure pravedno
a brat i ja
ukočenih lica
tajno se nogama guramo
ne znajući
vježbamo masku života

U blato
lastavice slijeću
odnose ga
gnijezda čine
a u meni
dragost trajanja

Našice, 14. svibnja 1998.

SIVO PERO

Sjedim
usamljen
prebirem i važem
vrijednosti

uteg mi
izgubljeno pero
sive ptice

izmučim se
oko istine
oko ništice

PRIJATELJ KOJI ŠUTI

Najozbiljnije razmišljam
da se odreknem
svojih pjesama
zabluda ozbiljnosti

Kada sam počeo osjećati
ljepotu pogubne slobode
baš tada
pohađa me prava misao

Sutra ću
na bijelom ili bilo kakvom papiru
početi velikim slovom
nova smiješna razmišljanja
i ona druga

Idem za svaki slučaj
po savjet
do svog prijatelja
koji šuti

SRETANJE

Uobičajeno smo se sreli
znatiželjni za
spremljene zamke riječi
njihovu oštrinu
i doseg
iznenadnost
i bezazlenost
osim osmijeha
i skrivenog podsmijeha

Prije rastanka
odšutjeli smo
buduća smišljanja
pomiješana
s dosadnicima oko nas

Kada je iznenada
žena sjela za naš stol
počeo se nazirati
smisao podneva
i noći

To nam je bilo dovoljno
za sunčano prijepodne

I Čistilište
I Pakao
su prazni

I Bog je
prevaren

...

Ubio sam zmiju
Noćima ne spavam

Tko sam

...

Svu sam snagu
za nevidljivost suza
potrošio

MEKOĆA DNA

Padao sam joj
u pore
raširenih ruku
opijen
mekoćom dna

sve manje spoznajući
kako sam je našao

sve više saznajući
da nismo dvoje

SPASONOSNA DOSJETLJIVOST

U zatvorenim očima
sivost
vlastitog lika

u sklopljene oči
ulijevam si boje

zbunjen
bezopasnim šarenilom
izlazim iz sebe

dugo sam bio
usamljeni dosadnik

S BUMBAROM

Hraneći ptice
odjednom zuj njegov
duboko ozbiljan
znatiželju čini
da ga ispitam
za njegova cvjetna iskustva
i što su za njega
ženke i boje
što znače i kako dalje

No ljudski govor
opasnost je
on to zna
na neki svoj način

lebdećom neobjašnjivošću
međusobnu znatiželju popunjava

ulazimo u kuću
i tu ga cvjetna misao
smiješana lažnim mirisima
razluđuje

Skamenjen
mičem zavjesu
otvaram vrata za odlet

SUNČANE NAOČALE

Jutro
puno tišine
i kristalne svjetlosti

kad sam ih taknuo
krutost pod prstima

Konačno ću
a da me nitko ne vidi
odlomiti
najveće komade za sebe
i tako
s raskošno osvjetljenom tišinom
tumarati
do istrošenosti

PITANJE

Stari skakavac
osakaćen mačjom pandžom
radi igre
pobjegao je
sakrio se noćas
do jutarnjeg svjetla
pritajen na starom štapu

Nepokretnost njegova
kao da je pitanje smisla
dalje tražiti
slasne trave
i što može
skok i let
uopće

Ako se strpi
odnijet ću ga

gdje nema
vrebatica i grabljivica
koljenu vratiti štap
a sebi
osamljenost

S ONO NEŠTO

Dolazim
na Sveto mjesto tišine
razgovaram
s Ono Nešto
o Postanku
o Istini

Pušta me
da se mučim
s vlastitom nesavršenošću
Ono Nešto
Ono Sve

Zbunjen zamišljen zabrinut
odhodim
odsutnom mirnoćom
hodočasnika
pobožnika
skromnika
pokornika
s pritajenim nemirom

neznalice
i heretika

UGODAN DAN

Jučer sam se
napravio lud
prema sebi

Ugodno mi je protekao dan

POKAJNIK

Osjećao se ugodno
posipao pepelom
svojih progonitelja
pokajnički

a onda
htio ih uskrsnuti
zaboravio je
nije svemoguć

SLUTNJA

Po sebi
tajno
znatiželjan
bojeći se naći
ono što slutim

nije to
bogzna što
ili ono najgore
ništa

TEŠKA BOLEST

Najgora je
prepunjenost vlastitošću

Ta teška bolest
praznine
miris je beznadnosti

ZAPISCI ANĐELA

Tomislav Ribić

Prolog

Pisao je ispovijed

o događaju na brodu
sirena toronta
o poštanskoj marki s barbadosa

u bilježnicu na kojoj je pisalo
»*in all the right places*«

Pod nogama šaputale su kore kokosa
/o dalekim otocima, ljubavi, cvijetu lotosa/

Njihovim mlijekom prelio je noć

Zapisao je

pustinja
početak prostora

*Počinjemo plovidbu
plemena plešu /pam pam pam/*

More je izborano
lice Katharine Hepburn
tunolovci se vraćaju praznih
mreža
odredište: Sierra Leone
dijamanti su utkani u sag
tamničara dana

Vrte se otoci oko kontinenata
Andy Garcia pleše mambo
pred nama: Kuba, usnula
čeka me revolucija, srce
zatočeno u samostanu
gleda golubove

Zapalio je cigaru *Fidel Castro*

Zabilježio je
žigice
dinamit
Che Guevara
evolucija
jutarnja polucija

pisao je zapovijedi
zabranjeno griješiti
masturbirati

Čulo se pucketanje

Izgovorio je

padam¹

¹ Padam, padam! — iz međuprostora čuo se glas Edith Piaf.

.... u drugu sliku

Pronašao je pjesnika
u ruci mu drvo: mandragorina srčika
/korijen su ukrali u noći punog mjeseca sluge
starog alkemičara/

Neće ti pomoći starče, ti si puž u doba pume — anđeo je plakao
na filmskom platnu
kao u filmu Douglasa Sirka

Uzeo je mač
da rastjera samoću
perja je bilo posvud

Ponavljao je
klečim na prostirci

rastopljene misli
teku

ispireš gležnjave
srebrnom rijekom
raspletene kose
u sutonu

ne čuješ moje korake na
vjetru

Otvaram kutiju,
metalni guru
ubija san

ANĐEO I SIRENA

Stajao sam na obali
pored šatora
pod nebom boje ždralova.
Tri mudraca liječila su
u susjednom šatoru
mladića od ujeda škorpiona.

*Ujedi me u oko. — rekao je mladić.
Moje je tijelo probodeno tisućom parangala.*

Anđeli su pleli mreže od mrtvih algi
dijete je plakalo
pored sumpornog vrela
u dubokoj pećini
ispod slike ranjenog bizona.

*Ribari su izvadili krvave mreže.
Nerođeno dijete spavalo je mirno u utrobi mora.*

Čekao sam
ocean da me preplavi
čuo sam
tri kralja kako pronalaze
zvijezdu sjevernjaču.

Sanjao sam:
dvije gole glave
dvije mrtve kule u pustinji
troglavu zmiju kako nestaje.

Vidio sam tri sjene kako se *razdvajaju ispod vode*.

»Postojali su uvjeti za život« — rekao je prorok i udario
anđela štapom.

Doveli su me
na giljotinu vremena.

»Ovo nije mjesto za ljubav« — pisalo je na ploči.

Bio sam jelen u Tasiliju,
kornjača u Arnhemovoj Zemlji
ratnik na poljima anđela
ljubavnik Altamire.

ZAPISCI ANĐELA

Tko popusti zavodljivosti i pođe usporedno s ovom knjigom, neće dohvatiti cilja; ta će knjiga u biti razdragati samo onoga tko je bude čitao tako reći protiv struje.

Rainer Maria Rilke: Iz pisama pisanih u veljači 1912.

Što znamo o sebi?
Ništa više nego što smo znali prije.

Smrt se smijala na kuli od ebanovine. Glasnogovornici njenog kabineta kartali su se s pijanim kurvama; Sidom i Ebolom.
Pauci su padali s neba.

Rezači tuge iz brodogradilišta nemira
donijeli su mi tvoje oči na dar.

Stajao sam nag u jezeru.
Krstio me neznanac
koji je tog poslijepodneva stigao u grad.
Palac mu se zalijepio za moje čelo.
Vidio sam te kako izranjaš iz vode.

U slijepom jednorogu
probudila se nada
od tvog pogleda.

Svirala si txalapartu
na obali oceana
plesom su vile
dozivale krda divljih konja
nestala si putem morske trave
slijepi dječak svirao je harmoniku
debela starica nosila je u košari listove kukuruza
na putu prema groblju
pastiri su zviždali
plesao sam sam arin-arin
i čekao te na obali
u tijelu divljeg konja

Paddy Maloney pisao je pismo za drvenim stolom u Santiagu.

Tvoje je mjesečevo dvorište
i vrt sunca
gdje putovima bez sjena
stopala klize
konačnosti
jahači tišine, bez jeke,
odnose glasove pristaništima
pretvarajući ih u vjetar
meke su grane kiše
iza tvog pogleda
korita dubokih rijeka
/do korijenja zvjezdišta/

skrivaju izvore tajna
svaku večer
donosiš mrvice
/negdje ih zovu zvijezdama/
do prozora
pticama na dar

Strgnula si zastor dana
posadila
zvijezde
i pustila ih da venu

Mjesec se provlači trnjem nebeskim

slijedim ga krvavih stopala

Osluškujem
valove svemira
na njegovim rubovima
što još ponekad
zatitraju
sjajem okamenjenog planktona
za pozdrav strancu
putniku
sa zvijezda
u svojoj čežnji za životom
većoj od milijun galaktika

Čuvari tišine
postavili su koplja sumraka
na granicu dana.
Nevidljiva ruka
stavila je točku na smjer vremena.

Stajem u krug
hladan od noći.
Ljepljiv mraz
hvata me za ramena.

Na obalu dječastva
dopiru tek
tanki glasovi žena.

Noć: nijema starica
troma, plava kornjača
čuva tajnu svemira.

Obale prolaze kao kamile
pod našim prozorima

miješamo boje

malo terakote, malo zime

bojiš ljuske brodova
bojom ljeta

Zaronimo klasjem plime

Grudi mramornih otoka
tople od podnevnog sunca
uzimaju u zagrljaj sjene umornih plivača
tri oktave nas dijele dok
tornjevi k'o strelice strše upereni u nebo
čeznem za modrim tonom ranog jutra

Umorne ribe pronalaze:
sfumato upleten u nagost naših osjećaja

U tihom kasu
anđeli se vješaju za užad zvonika

U naprsloj kori dana cvrčak gradi put

Prosac s kopljem plovi u ljusci oraha

nestala je bajka o zlatoustrom:
ronio je dínama djevojačkih bedara
vodila si ljubav s gušterom
hranila ga mlijekom sa prsa
svetac te moli:
pokaži
predio svojih priča
otvori utvrdu
predaj ključ grada mladome jahaču
da mu ne zamru udovi
u prozirnim staklenkama formalina
na polici kabineta biologije

Jahali smo dugo
noć, moja majka
skrivala me do kraja puta

Zastali smo pored vode
iz koje su stale izlaziti priče
kao iz usta brbljave žene

Starost me načela
oženio sam se jedne večeri
na rubu tisućljeća
pred početak doba vodenjaka
sa svojom sjenom

»Opet su vidjeli Isusa na prozorskom staklu. Sagradit će benzinsku stanicu i motel.« —
piše u novinskom izvješću.

Noćas skidaš anđele
S ispucanih filmova.

Bogovi te vide: i Alah i Šiva i Buda,
I El i Zeus i Jeshua.

Noćas skini mene
Sa starog platna.

Bogovi nek nas vide: i Alah i Šiva i Buda,
I El i Zeus i Jeshua

Dok stari Sotona čuči u nama.

Izronili su iz jezera i vojevali užarenim kopljima.
Polako je gasila cigaretu na gubitnikovu rogu.

Dojahao je na mramornom konju.
Bez riječi je pošla za njim.

Moja braća ostala su ponižena na obali.

U snijegu smo hladili zvijezde iskovane u snovima mornara.

Ruke tople poput valova južnih mora neka dotaknu obale mojih koljena.

Kroz površinu jezera čeznuo sam za tvojim tijelom.
S druge strane ogledala stvari su neuhvatljive.

Molio sam Boga da postanem voda
da se zavičem kroz svaku poru
do tvog srca.

Bog mi je ispunio želju.
Dotakao sam ti stopala, penjao uz noge.
Tvoja koža je rekla: NE.

Koje obale čekaju moja teška stopala i umorno čelo ranjeno od sudara s nebom

Sirene traže izgubljene otoke
pa na njima tiho venu kao žene

Danas sam se zaljubio
u bezimenu koja se naga kupala na plaži
izradio sam plan života

i napisao poruku na kamenu
tamo gdje ruke čekaju tople zagrljaje nalazi se dom

Mrtvi vukovi pjevali su molitve
duboke i tajne
tihe poput limfnih kanala

U grudima majke
probudio se rak

Moje rane ne zarastaju poput rana pasa lotalica
nosim ožiljke
podrežan u korijenu
zarežan u petu
ahilov sin

Nisam se smio okrenuti
osluhnuh
korake
čopor bijesnih pasa

U šumi zrcala
okrenuh se da prepoznam smrt

Pješčani sat
tvorca malog svemira
ispušta zrnca
teških stoljeća

Stopala toplih obala čekaju plimu. Da isplahnu gležnjeve.

Slijepa je noć starica s uštapom. U pregaču je sakrila zvijezde. Moje je čelo crno more.

Obale se sudaraju sa zvijezdama. Kitovi umiru nasukani na pijesku.
Sam u šikari kitim lijesove.

Kad obale procvjetaju, travanj će već biti dječak otrgnut s grudi majke.

Preko stolice je ležao prebačen majčin ručnik. Dvojica su iznijela njeno tijelo i bacila
ga iza kuće.

Poredali su nas. Prozvali poimenično: L7, L8, L9.

Kamion je čekao u dvorištu.

Vozač je upalio motor.

Izgubili smo riječi
ilinamonevišenetrebaju
govorimo transom tehno pokreta rave tuluma
onedaywewillsaysomethingstupid
o pčelama o pticama o ljudima
nekimzaboravljenimdrevnimjezikomsaobronkasječanja

let the beat control the body

Crv sam znatiželjan od čekanja

Iza debelih stakala noći
razli se olovo u jezero
jablani skupljaju svoje grane
u molitvu

Stražarim nad svojim udesom

Evandelist mi šalje maslinovo ulje

Još uvijek sam zaljubljen

Ne krijući plač žena je trčala niz ulicu
od crvenih tramvaja
ostavio ju je ljubavnik

Znala je da vlakovi sa slijepih stanica ne kasne u polasku

Snajperist je ubio mladića
majka je mirno pila jutarnju kavu s prijateljicom
ušao sam u njegove oči podzemnom željeznicom
srce je bilo još toplo
nije kucalo

Mati me učila letjeti na livadi iza kuće.
Uganula je gležanj trčeci. Nikada nisam poletio.
Dobio sam krila, za utjehu i krvavo perje jedne jeseni
poslije berbe grožđa u crvenim gorjima.
Moja sjećanja su se zavukla u kuće morskih puževa
odraslih na pješčanim dínama oceana čije rubove zovemo morima

Znao sam da ću ga sresti tog jutra
sjedio je na klupi u parku i čekao
vratio se da vidi
kako protječe moje vrijeme
mogao sam se okrenuti i otići
mogao sam pobjeći drugom stranom
otac je sjedio i čekao
nevidljiv u svome postojanju
u mom svijetu
pogledao me nijemo
nije pozdravio
samo je ustao i krenuo
znao je da ga slijedim
u smjeru entropije

Tvoje je lice isto
nisi se promijenio
od čekanja
samo sam ja ostario
za preranu smrt

U školjke ću poredati sjećanja
i spremi ih pred zimu

GLORIA

Ući ću u tebe svojom tvrdom bikovskom glavom, zakopčati se u tvoju kožu i popeti do vrha tebe. Spojit će se naše bijele moždane tekućine u plamenoj oktavi gorućeg grada u dvospolno božanstvo koje će vladati svim narednim pretplatničkim oktavama sve do izvora piramida, korijenja svjetova. Kao rovcu uhićeni svjetlom, nećemo znati jesmo li muško ili žensko. Rod nam neće trebati. Obraćat će nam se kao kraljevima, vladarima, gospodarima. Mi smo im podarili život u njihovoj jeftinoj poslijepodnevnoj pretplatničkoj oktavi. Mi smo im podarili ključeve svih svjetova pošto smo zazidali sva vrata, tom golom mnoštvu, uvijek besmislenoj množini koja uzvikuje: HOSANNA IN EXCELSIS!

EPILOG

USPAVANKA ZA 20. STOLJEĆE

Bijeli vračevi bosu plešu
plemenske plesove podignutih repova
od amfetamina
pod golim prozorima moje sobe:
Hush, baby hush.

Faraoni vladaju zemljom sjena,
mačke im sjede do obrijanih listova,
ljubuju s dječacima:
Hush, baby hush.

U vučjim čoporima
hrlimo.
Rat zbog rata.
Sve je isto od Adama do Sadama.
Hush, baby, hush.

Vjenčali smo jata galebova na izmaku
tisućljeća u Tangeru
za šaku soli,
pišali po zemljovidu da napunimo Žuto more:
Hush, baby hush.

Sagradili smo kulu babilonsku.
Anđeo s mačem čuva
glave kraljeva i careva,
ditera nade,
sa safirima umjesto očiju
uronjene u bubnjeve vremena
da govore o prolaznosti:
Hush, baby hush.

Bacite me lavovima u Siriji
(hush),
nahranite mlade zvjeri
(hush),
hijene nemira
(hush).

Riječi noćas gore
u ritmu psalama.
Vatra proždire vulkan iz nutrine.
Oči vjetra suše se na granama
čeličnih stabala
na malom ekranu noći
svak čeka svog
crnog anđela
da ga odvede u
inkubator sjećanja.

Osjećam te kao kišu.
Sve je pustinja
topla i umorna od nas.
A ti, moje dijete, mirno sanjaj.
Hush, baby hush.

Susret Riječi, Bedekovčina 1999, pobjednik Susreta

2001.

Olovni jablani rastu mi u očima
ponoćno jezero

guta ovaj grad
ne znam mu ime
noć je naftna mrlja tankera
stotine mornara spominju te
u molitvama
nosim tvoju sliku na blagoslov umotanu
u maramicu
električni anđeo s kule nudi mi na dlanu
mrvicu zaborava
prolaziš na ekranu video ulice
uranjam u plavilo slike
gubim polako boju

i postajem dio nje

PORUKE U BOCI/SNOVI LIMENOG ČOVJEKA

Čuvam tvoje poruke
slike izglaćanih sjećanja
u ampulama vremena
na pragu kaosa

Bit ću svoj Poncije Pilat i Juda

Natoči mi bezbojnu živu iz Idrije
u kristalnu čašu brušenu stoljećima
rukama staloženih majstora
probudi vulkan
napuni brodove lavom

Skupi mi sumporno kamenje
hladit ćemo ga ispod
vodopada divlje rijeke
nastale poslije potopa
i bujica
i oblikovati u glave predaka
koje strše na licu vremena

Iskovat ću ti ime od zvjezdanih prstenova
kojima ćeš se usidrit' kao brod duboka gaza
popijmo otrov koji se zove ljubav
i otkrijmo tko smo

Slijedimo zvuk plemenskih bubnjeva
gola plemena povijenih repova plešu
pod mojim prozorima

Ocean slika
ocean zvijezda rasutih prhuti tvoje kose
ne mogu skupiti na brzinu
jer sam ostao sam na pristaništu
i gledam plave trave kako rastu iz mora
tanke poput bodlja ježinca
otrovnih vrhova koji ubijaju prolaznošću

Tanke su stijenke akvarija života
slabe su niti sudbine
u škarama vremena

Možda si samo privid
visoko na oblaku
što prosipa zlatnu raž
nad poljima
gdje se crni prosinac
od koga su mi pokisle ruke
ne mogu ih pokrenuti
i prva će ledena kiša otkinut
moje udove

Doći će skupljači starog željeza
i uzet će komadiće lima
uzet će moje srce i preseliti ga
u neko prigradsko dvorište
da kuca travi i lišću

da otkucava vrijeme zelenim mravima
prije no odu prezimiti na vrh planine

Ždralovi odnose moju tugu u toplu zemlju
malu crtu pod tvojim krilima

SVEĆENICI I ČAROBNJACI
 ILLEI, HAGYMÁSI, BREZOVAČKI I GARABONCIÁS — GRABANCIJAŠ
 UGARSKO-HRVATSKE ŠKOLSKE DRAME

Amedeo di Francesco — Arianna Quarantotto

1. HUNGARIA IN PARABOLIS: MODEL I METODA

U drugoj polovici XVIII. stoljeća, ali i na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće, razvila se na ugarsko-hrvatskom području — između melodramatskih *rocailles* aristokratskog teatra i prvih prosvjetiteljskih pokušaja građanskog kazališta — zanimljiva školska dramaturgija koja je, živo sudjelujući u raspravi oko teorije nacionalnog teatra u povojima, u obnovi te književne zajednice odigrala ne nevažnu ulogu. Ona je prije svega odgovarala potrebi da se u Ugarsku i u Hrvatsku uvede dio ne beznačajnih tema i tehnika iz zapadnjačke dramaturgije, no naravno »prerade« i »vulgarizacije« nisu privlačile pozornost prevoditelja koji je često — svjesno mijenjajući posebnost izvornika u općenitost predloška — pozornicama uspijevaao ponuditi teme i motive proizašle iz lokalne kulturne sredine. Oni su najbolje odgovarali osebujnoj osjećajnosti slušateljstva i istovremeno su ponajviše bili u skladu s normama onog *Ratio Studiorum* raznovrnih vjerskih redova što su djelovali u specifičnim uvjetima ugarsko-hrvatske provincije.¹

Ugarsko-hrvatski školski teatar može se podičiti bogatom baštinom studija kojima zacijelo valja pripisati zaslugu za objašnjavanje ne malog broja pitanja glede ponajviše problema izvornika² i tekstualne kritike,³ dok valja priznati da je manje pozornosti pridavano egzegetskom trenutku.⁴ To su, po našem mišljenju, elementi koji pridaju važnost i aktualnost eseju što ga je József Szauder posvetio, ima tome nešto više od dvadeset godina, mogućnostima istraživanja mađarskog književnog Settecenta, i u kojem su sadržana dragocjena zapažanja u vezi s kritičkim problemom sve točnijeg definiranja i tumačenja toga velikog poglavlja školske dramaturgije.⁵ Nije se radilo samo o dalekovidnom i podašnom uočavanju tema koje još uvijek odbijaju smještanje u uske okvire takozvanih

radnih pretpostavki: uvaženi mađarski znanstvenik, naime, čini se da je pozornost povjesničara književnosti želio ponajviše usmjeriti potrebi da se iznova ispišu, na uravnoteženiji i primjereniji način, neka važna poglavlja te književne zajednice, pri čemu on u prvom redu sugerira — stanovitom, njemu svojstvenom, strogošću — dubinsku reviziju metode. Dvije su, načelno, temeljne točke te impostacije: velike mogućnosti komparativnog pristupa, koji je uz to i prije svega »prostoran«, te analiza »struktura«, povijesnih i morfoloških, koje na gotovo institucionalan način obuhvaćaju različite književnosti srednjoistočne Europe.⁶

»Regionalni« komparativni pristup nužno je izazivao velika odobravanja: dovoljno je prisjetiti se, kao posebno zanimljivih, istraživanja što ih je Tibor Klaniczay posvetio staroj mađarskoj književnosti, i koja su potvrđivala vrijednost »podunavske vizije,⁷ ili pak doprinosa mađarske slavistike gdje je djelotvornost te metode naišla na neposredan odjek.⁸ A nije ni moglo biti drugačije i zbog toga što je na taj način bilo osigurano sve ispravnije vrednovanje pjesničkih pokušaja i kulturnih iskustava koja su se kronološki i kulturno podudarala s težnjama svojstvenim buđenju nacionalnih književnosti. Obnavljanjem i usavršavanjem komparativnih metoda, naime, promicao se među ostalim ispravan sud o svakoj pojavi svodivoj na zajedničku »regionalnu svijest« te se nudila mogućnost osiguravanja novih rezultata vrednovanja idealne i kulturne osmoze koja je istodobno poštivala fizionomiju pojedinih literatura i nepobitnu pripadnost istoj »kulturnoj zajednici«. Drugim riječima, unatoč više puta ponavljanim izjavama o tobožnjoj smrti komparativne metode i samih mogućnosti književne povijesti,⁹ mađarska književna kritika usvojila je metodološke smjernice Szaudera, Klaniczaya i njihove škole te se samovoljno priključila filološkoj impostaciji koja nije okašnjela pokazati se više nego ikad plodonosna.¹⁰

Glede *le tournante de siècle* između Settecenta i Ottocenta, jedna od naznačenih mogućnosti bila je upravo obnovljeno proučavanje kazališnih tekstova koji su, tipični za školsku dramu, označavali zacijelo razvijanje te osebujne dramaturgije u oblike profesionalnog teatra što je težio pretvoriti se i u nacionalni teatar. Nije se tu radilo i ne radi se o tome da se udahne život posmrtnom vraćanju pozitivističkog istraživanja izvora i utjecaja, koliko o tome da se na ispravan način vrednuju procesi asimilacije i reakcije što ih karakteriziraju pojave kulturne integracije unutar određene regionalne zajednice. »Potrebno je proučiti« — upozoravao je Szauder — *strukture* (prema tradicionalnim pjesničkim kategorijama i ne), to jest topose, arhetipove, izraze i izreke pjesnički odlučne i s gledišta oblikovanja javnog mišljenja, prema tipologiji *Hungariae in parabolis* (...). To se istraživanje samo na razini *srednjoeuropske* suradnje može pokazati doista plodonosnim, a prije svega istraživanje školskoga kazališta.«¹¹ Ne znamo sa sigurnošću je li pozornost koja je dovela do spoja između dramaturgije, antropologije i povijesti ideja¹² usmjerena, među ostalim, tome da na pravi način obilježi i ono što čini predmet našeg trenutnog promišljanja. No morat ćemo se prikloniti pozitivnom rješenju sumnje kad otkrijemo da je čitav jedan odlomak onog dragocjenog neobjavljenog rukopisa posvećen ličnosti koja nas ovdje zanima:

§. 103. Academiae in Hungaria erant: QuinqueEcclesiis a Ludouico I. Budae a Sigismundo, et Matthia Corvino, Pçosonii a Ioanne Strigoniensi Archi-Episcopo institutae; sed sub Vladislao II. et Ludovico II. ita diffluxerunt: vt si quis paullum literatior esse volebat, Bononiam inprimis, Viennam, et Cracouiam concedere debuerit. Vulgus imperitum in Hungaria olim credidit duodecim vniuersim scholas numerari, in decima tertia autem res tantum Magicas, et Necromaticas tradi. Hic saepius accidit: vt nostro adhuc aeuo studiosi vagatores credulitate plebis in rem suam egregie vsi villas, et pagos circuiuerint, seque *Garabonczás Deák* a Graeco *Nekromantes* nominauerint, quod audeiundo rude vulgus confestim ad eos currebat, omnisque generis dona eis ferebat, metuens ne forte eorum incantatione aut agros grando concuteret, aut aliud malum pago eueniret.¹³

Szauderov metodološki prijedlog zaslužuje, dakle, da mu pridemo s pomnim uvažavanjem i prije svega uz primjerenu tekstualnu analizu. Upravo to ćemo ovdje i nastojati učiniti proučavajući, premda tek djelomično, složenu masku jednog sasvim osobitog čarobnjaka, koji iz najdubljih slojeva široko shvaćene srednjoeuropske mitologije izranja na površinu da bi se stopio sa zapadnjačkim dramaturškim predlošcima, sve dok najzad ne zauzme svoje višeznačno mjesto na pozornicama ugarsko-hrvatskog školskog kazališta. Nećemo dakle rekonstruirati odjek kakve izreke ili kakva pojma, već ćemo proučavati složenost jednog lika koji odbija neprimjerenost zapadnjačke terminologije.¹⁴ Nastojat ćemo stoga neodređena obilježja te maske privesti folklornim korijenima triju školskih drama pod naslovom *Tornyos Péter*, *Garabonczás László* i *Matijaš Grabancijaš dijak*, naime osebujnoj osjećajnosti njihovih autora, a to su redom János Illei,¹⁵ Imre Hagymási¹⁶ i Tito Brezovački,¹⁷ koji pokazuju da djeluju unutar »strukture« školskog teatra, svjesni postojanja jakog i osebujnog ugarsko-hrvatskog kulturnog prožimanja.¹⁸

2. MAĐARSKI *GARABONCIÁS*, HRVATSKI *GRABANCIJAŠ*

Lik *garabonciása* — *grabancijaša*¹⁹ odgovara tek djelomično liku nekromanta iz zapadnog okruženja. Moderno značenje riječi, naime, po mnogo čemu je rezultat nekih povijesno-etimoloških prijedloga, ni arbitrarnih ni rezolutnih, što su modernoj osjećajnosti pokušale vratiti kulturne crte jednog tajanstvenog lika koji je u srednjovjekovnom ugarskom društvu i u šarolikom univerzumu »podunavskih« narodnih vjerovanja na neki način iznova nudio svećenička obilježja i uloge svojstvene drevnom mađarskom mitološkom sistemu. Kao svjedoka istovremeno povijesti i mita, dvoznačnost i različitost oblika pratit će ga pri svakom njegovom književnom pojavljivanju. Dvije su se heurističke metode stoga približile, i to ne neplodonosno, pokušavajući razjasniti, s lingvističkog i antropološkog stajališta, značenje riječi i narav mita. No, ako je osim neminovnih nesigurnosti, znanost o etimonima ipak uspjela prijeći put povijesti riječi, velika se zadaća

još uvijek postavlja pred onoga tko bi želio ispuniti, pa makar i u granicama toga posebnog lika iz mađarske mitologije, ono »puno što razdvaja usta od ruba kaleža«. ²⁰

Čak se i točne odrednice što ih nudi i najsvremenija leksikografija doimaju nepotpunima ili općenitima, i tek djelomice nam pomažu u razumijevanju toga lika, njegove uloge i njegovih toposa, u kazališnim tekstovima što smo ih nakanili proučiti. U enciklopedijskim, ²¹ dijalektološkim ²² i povijesno-etimološkim ²³ repertorijima riječ kojom se bavimo ne upućuje na sve literarne izvore u kojima se naš lik pojavljuje, pa stoga ne ide onkraj oznake — bilo u imeničkom bilo u pridjevskom obliku vezanom uz *diák* — *đak* ²⁴ — o opakom lutalici koji prema narodnom vjerovanju može izvoditi raznorazne čarolije. Istina je, međutim, da *garabonciás* — *grabancijaš* nije samo to. Onkraj etimoloških nesigurnosti i različitih dijalektalnih značenja riječi, čini nam se u svakom slučaju od velike važnosti upućivanje na narodnu maštu, na etnografsku komponentu koja obavješćuje o najispravnijim obrisima lika. Odatle ispravnost onih lingvističkih proučavanja koja nužno upućuju na druga područja i na drugu metodu istraživanja; i nije nam žao misliti da se oprez što su ga iskazali dakako uvaženi znanstvenici, nudeći tek kao prijedloge neke znanstvene rezultate postignute s velikom ozbiljnošću, ²⁵ na neki način može vezati uz oklijevanja na koja je svojedobno uputio Kerényi: »Ono što još zahtijevamo, (...) — ono što, točnije rečeno, mi zahtijevamo *iznova dobiti* od znanosti — jest upravo neposrednost pred znanstvenom građom. Ta ista znanost mora nam otvoriti put prema mitologiji, koja nam ju je zasjenila najprije svojim tumačenjima, a potom svojim objašnjenjima. A »znanost« valja razumjeti uvijek u njenom najširem značenju: u našem slučaju radi se o povijesnom i psihološkom proučavanju, te o povijesno-kulturnom i povijesno-prirodnom proučavanju mitova.« ²⁶

I sam D. Pais — koji je inače uvijek usmjeren na povijesno-etimološki doseg nekih ključnih termina vezanih za iskonska vjerovanja iz mađarske sredine — očito ne skriva granice vlastitih jezičnih istraživanja koje uvijek povezuje s heurističkim mogućnostima stalnog upućivanja na književne i/ili folklorne tekstove. Zahvaljujući upravo toj njegovoj metodološkoj strogosti — a glede termina i lika *garabonciása* — u jednom njegovom znanstvenom djelu još uvijek od temeljne važnosti ²⁷ pojavljuje se *Tornyos Péter*, tekst koji se navodi kao mogućnost interpretacije jednog termina što je na povijesno-semantičkom planu očito podlegao razvoju kojemu se više ne uspijevaju rekonstruirati sve karike u lancu. Za Paisa Illeiev tekst također sadrži dokumentarni značaj od prvorazredne važnosti i stoga što dramaturško-školski element vodi isticanju proučavanja ponašanja lika, detalja kazališne dikcije, receptivne sredine određene »strukture misli«.

Ne možemo ovdje izložiti različite razvojne faze Paisova etimološkog istraživanja, ali nam se čini da treba izvijestiti o zadobivenim rezultatima glede razvoja što ga je pretrpjela riječ koja nas zanima. Iznimno zanimljivim čini nam se upućivanje na jedno semantičko polje što se nameće kao primjerenije od tradicionalne etimološke odrednice koja povezuje mađarski *garabonciás* s grčkim *νεκρομυθτεία* preko latinskog i talijanskog posrednika. U srednjovjekovnom mađarskom društvu riječ je vjerojatno dovođena u vezu s ponašanjem neslužbene i plaćeničke vojske a potom, u širem smislu riječi, s huljama i sviračima koji su svakojako se snalazeći živjeli na granici društva. Velik dio ovih

posljednjih sastojao se od onih *clerici vagantes* koji pripadahu mađarskim studentima lualicama što ih Pais priziva u sjećanje i u svezi sa sličnim, temeljnim radovima Tibora Kardosa²⁸ i Jánosa Balázsa.²⁹ Sve to nudi mogućnost objašnjenja prisutnosti termina *diák* pokraj pridjeva *garabonciás*: »(...) U drugoj polovici XIII. stoljeća, a zatim u XIV. stoljeću razvio se na mađarskom tlu jedan mitski lik, učenik nekromant. Taj lik nije ništa drugo doli pjevač lualica koji je spravljao čarolije iz *táltosoka* i koji se stapa s likom veselih studenata. A dotični se bavi astrološkim proročanstvima, pjesmom, pisanjem. (...) Njegova povijesno-kulturna uloga istovjetna je i jednako važna kao i ona iz 'mester de clerecia' s iberskog područja.«³⁰

Da bismo o tome nešto više doznali, potrebno je posegnuti za tumačenjima što nam ih nudi prije spominjana druga interpretativna metoda. U etnografskoj sredini, mađarskoj i hrvatskoj, rodila se naime oko *garabonciása-grabancijaša* bogata kritička literatura koja je, premda onkraj različitih tumačenja, zasigurno u mogućnosti otkriti ne malobrojne kulturne komponente tog tako poliedričnog lika.³¹ Budući da se ovdje ne možemo dotaći različitih mišljenja izrečenih tome u prilog, ograničit ćemo se — i stoga jer je to neophodno potrebno — na citiranje znanstvenih radova i prizivanje mjesta koji najbolje uspijevaju vratiti tipične crte našem liku.

Nužnim se i od prvobitnoga značenja s toga gledišta još uvijek čini pozivanje na *Magyar Mythologia* Arnolda Ipolyia,³² od kojega možemo dobiti najbolje i najispravnije podatke o liku *garabonciása*, podatke koji nam dopuštaju da bolje shvatimo modalitete prisutnosti našega lika u tekstovima Illeia, Hagymasija i Brezovačkog:

(...) a garaboncosdeák a mai néphit szerint közönségesen a *boszorkányfiának* tartatik már, de bár ki fia is lehet, um. ha csak a fő kellék megvan, hogy a *tizenharmadik iskolát elvégezte*; miként a néphit a boszorkányt véli szülőjének, úgy az ördögöt tartja ezen iskola mesterének. közönségesen rongyosan, fáradtan, *könyvvvel* hönuk alatt járdogálnak faluról falura, és kéregetve köszöntenek be a házakba; ha üresen igazítottatnak el, különösen ha kenyér és tej megtagadtatik tőlök, a hátra veszt hoznak, átkukra *szélvész kerekedik, jégeső, zápor veri el a szőlőket, és árasztja el a vetéseket; ők gerjesztik a villámot és mennydörgést*. ilyenkor a nép *setét felhőkben* véli latni alakjokat; széttárt köpönyegben, nyitott *könyvből olvasva*, olykor ismét *sárkányon ülve* látja őket repülni a levegőben.³³

I Géza Karcsay, kojega navodi Ipolyi, nudi druge korisne konotativne elemente:

A garabonciás 13 iskolát végzet diákból lesz, ki a szerencse kerekén el nem vezett. a 12 iskolát végzett diák elmegy messze messze országba, vízen és tengereken át, sok veszedelmen keresztül, azután be jut egy barlangba, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-dik iskolát; midőn 12-en együtt vannak, ráülnek a szerencse kerekére, ez gyorsan forog velek, egynek közülök bizonyosan el kell veszni rajta, azért félelemmel állnak rá, mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közülök, de arra elszánvák mindnyájan. a kik e nagy próbát kiállották 11-en garaboncosokká válnak, s mennek szerte a világban garaboncos mesterséget űzni, sovány képpel s rongyos köpönyeggel, kéregetnek leginkább etjet és konyeret. (...) a sárkány is csak akkor jön elő, midőn a garaboncos kiimádkozza, titkos könyvből olvasvan rá, melyből senki más olvasni nem tud.³⁴

Slične podatke nudi i hrvatska mitografija o odgovarajućem liku *grabancijaša*:

Man rechnet bis unlagst nach der mittelalterlich-jesuitischen Eintheilung den ganzen Studiengang eines Geislichen auf zwolf Schulen, un zwar gab es vier Grammaticalclassen, zwei Classen Humaniora, zwei der Philosophie und vier der Theologie, also zusammen zwolf. Namentlich war es allgemein ublich, die Theologen mit der Benennung: devetoškolec, desetoškolec, jedenaestoškolec, dvanaestoškolec d. h. Schüler der neunten, zehnten, elften, zwolften Schule zu bezeichnen. Eine dreizehnte Schule gab es nicht mehr: weri einte solche dennoch besuchte, der that etwas, was, wie man zu sagen pflegt, nicht mit rechten Dingen zunging: d. h. in der dreizehnten Schule donnte man nur etwas Uebernaturliches, etwas Boses oder Teufliches, etwas, was schon in das Gebeit der Zauberei gehort, erlernen. Daher ruhrt auch der Name Grabancijaš.³⁵

Imamo dakle provjerenu potvrdu o onim već spominjanim zajedničkim srednjoeuropskim folklornim korijenima:

Obično se vjeruje, osobito u sjevernoj Hrvatskoj, da neko izučiti dvanaest bogoslovnih škola, a onda k tomu još trinaestu — bilo svojom voljom, bilo kako drukčije (radi česa se ljudi i boje broja trinaest) — u kojoj uči ono, što nije za sve ljude da znaju. Vuk pripovijeda o grabancijašima ovo: »Neki đaci, kad izuču dvanaest škola otidu (njih 12 mora biti) na 'vrzino kolo' (...), i ondje nekakvu osobitu knjigu čateći nestane jednoga između njih dvanaest (odnesu ga đavoli ili vile), ali oni ne mogu poznati koga je nestalo. Takovi đaci poslije zovu se 'grabancijaši', i idu sa đavolima i sa vilama, i vode oblake u vrijeme grmljavine i tuče. Grabancijaši su svi izdrpani.« (...) Ovim đacima odgovaraju u nekim krajevima 'crni dijaki', kako ih zovu u Hrvatskoj, a svršili su i oni trinaest škola, te mogu praviti samo tuču.³⁶

Iz gore citiranih odlomaka dokučujemo u svakom pogledu snažnu simboliku lika koju ćemo poslije protumačiti u prvom redu u vezi s mistikom brojeva i tobožnjim sposobnostima pretvorbe stvarnosti. No već nam se sada čini očita funkcionalna različitost hrvatsko-ugarskog »nekromanta«, koja našim autorima dopušta prevladavanje zapadnog dramaturškog predloška kako bi ostvarili tekstove koji teže obnovi mita.

Jasno je da nisu sve pretpostavke izložene u klasičnim radovima Ipolyia i Jagića našle potvrdu u kasnijim istraživanjima. Već Béla Lázár, na primjer, nije prihvaćao pretpostavku o povezanosti *garabonciása* s mađarskom poganskom religijom i istovremeno je odbijao njezino poistovjećivanje s likom seminarista prisutnog u ugarsko-hrvatskim crkvenim zajednicama³⁷. No pozitivistička i »laička« Lázárova tvrdnja ne čini se da je imala velikog uspjeha kod najnovijih etnografskih istraživanja. Naravno da ovo nije najprikladnije mjesto za izlaganje različitih elemenata rasprave: no neka nam bude dozvoljeno primijetiti kako se još uvjerljivijima čine obrazlaganja koja, na temelju podataka što ih nude Ipolyi i Jagić, u mitu naglašavaju važnost hrvatske komponente³⁸ ili ističu spašavanje baštine koja seže u mađarsko poganstvo.³⁹ Sve je to usvojeno u najnovijem doprinosu što ga je mađarska etnografska leksikografija posvetila semantičkoj definiciji *garabonciása*, u čijoj

je složenoj simbolici otkriven spoj triju različitih kulturnih slojeva, po kojima se crte demonologije meteorološkog vremena, europske i neznabožačke, isprepliću s motivima magije i studentskog lutalaštva iz srednjovjekovne kršćanske sredine te sa samim šamanskim vjerovanjima.⁴⁰

U svjetlu onoga što smo do sada primijetili i u svrhu pažljivog iščitavanja školskih drama koje smo nakanili proučavati, ne bi se trebalo učiniti neprimjerenim ako se ponajviše osvrnemo na jedan rad čija je metodologija, možda i stoga što je čak previše »datirana«, još uvijek prilično upitna.⁴¹ Vjerojatno ima pravo onaj tko tvrdi da je Ipolyi, primjerice, više nego da iz temelja obradi drevnu mađarsku mitologiju, sastavio prvi, veliki mađarski etnografski zbornik. No isto je tako istina da je Ipolyi mogao doseći takav rezultat u čvrstom uvjerenju da je u usmenoj baštini i u folkloru otkrio pamćenje, pa makar i fragmentarno, mitskog poimanja svijeta pa stoga i nekih elemenata iz drevne poganske religije: »definicija je to koja se učinila iznimno točnom početkom prošloga stoljeća, no koju su i mnogobrojni znanstvenici smatrali vrijednom i glede današnjeg folklor.«⁴² Kako god se mislilo, i onkraj svake terminološke nesigurnosti u vezi s mitom i s mitologijom, mi također posežemo za monumentalnim Ipolyievim djelom jer je nepobitna i dragocjena njegova dokumentarna vrijednost glede mnogih likova iz mađarskih pučkih vjerovanja. Takav je upravo i naš *garabonciás*, o kojemu izvori čuvaju složeni simbolizam: »nadnaravno biće« koje se međutim ne poistovjećuje s božanskim, posrednik između čovjeka i Boga, tumač ne drugorazredni one žudnje za spoznajom i za dokučivanjem tajni koja obavija prostrano i raznoliko ozračje što se ispriječilo između Boga i čovjeka.

3. OD MAÎTRE DE PHILOSOPHIE I FOURBE DO GARABONCIÁSA ILLEIA I HAGYMÁSIA.

U književnoj rasprostranjenosti mita o *garabanciásu* značajnu ulogu odigrala je školska drama kojoj valja pripisati zaslugu da mu je vratila složenu simboliku. U prilog tom vraćanju vrijednosti ide i okolnost da se ono odigralo — u skladu sa svojstvima te osebnije dramaturgije — primjereno recepciji zapadnjačkih uzora. Primjerice, taj je mit bio prizvan kako bi »podunavskom« senzibilitetu i kulturi mogao prilagoditi neke od Molièreovih maski: kao da kažemo da se crpilo iz zapadnjačkih izvora kako bi se usvojile tipologije i sheme koje će se poslije priključiti doprinosima lokalne kulture.

Brojne su i sve jednako važne epizode toga procesa prihvaćanja i preobrazbe, ali mi ćemo se morati ograničiti samo na dva trenutka susreta s francuskom dramaturgijom Illeia i Hagymásia kojima je upravo svojstveno uvođenje *garabonciása* u novo tumačenje pojedinih tipova iz Molièreova repertorija. Potrebno će stoga biti izbliza slijediti — možda čak i započeti analizom komedije oca isusovca — kompozicijske strategije što su ih dva mađarska autora usvojila kako bi osigurala mitološko preživljavanje našega lika.

Nedvojbena razvojna proces svojstven je dramaturškom stvaralaštvu Jánoša Illeia i istovremeno je zanimljiv za odnos sa zapadnim uzorima i s poimanjem takozvanog društvenog teatra. Koliko god se činilo paradoksalnim, u razumijevanju toga razvojnoga puta neće nam pomoći utvrđivanje daljnjih koliko nemogućih izvora, već otkrivanje mogućih motivacija koje su dopustile da se lik *garabonciása* pojavi na pozornicama mađarskog školskog kazališta. Ne toliko međusobno prožimanje samo po sebi, između drama *Le Bourgeois gentilhomme* i *Tornyos Péter*, zaokupit će dakle središte naših razmišljanja, koliko ponajviše prodiranje mitološke građe u kazališne prostore.

Od intertekstualnih puteva koji na različit način povezuju zapadnu i Illeievu dramaturgiju mađarska kritika opširno je upozorila na modalitete i prije svega na ograničenja. Mađarskom isusovcu, primjerice, možemo pripisati praksu prerade, i to samo glede recepcije Metastasia, dok se odnos vezan za Molièreov dramaturški predložak očituje na planu kontaminacije. To povećava poteškoće oko sve točnijeg razumijevanja geneze pojedinih djela, ali istovremeno pokazuje sve veću svjesnost Illeieva kompozicijskog iskustva.

Ako su točna uočavanja pozitivističke kritike u vezi s različitim trenucima podudarnosti između Molièreova i Illeieva teksta, osobitu važnost valja tada pridati usporedbi četvrtog prizora II. čina iz *Bourgeois gentilhomme* s drugim prizorom II. čina iz *Tornyos Pétera*. Kanimo, naime, podržati pretpostavku da se ugarsko-hrvatski »nekromant« pojavio kako bi zamijenio i dao lokalnu boju onom Molièreovom *maître de philosophie*, čisto zbog »kulturološkog oplemenjivanja« koje je najvjerojatnije poteklo od iščitavanja tog uplitanja u radnju francuskog lika:

La physique est celle qui explique les principes des choses naturelles, et les propriétés du corps; qui discourt de la nature des éléments, des métaux, des minéraux, des pierres, des plantes et des animaux, et nous enseigne les causes de tous les météores, l'arc-en-ciel, les feux volants, les comètes, les éclairs, le tonnerre, la foudre, la pluie, la neige, la grêle, les vents et les tourbillons.⁴³

I doista, nakon značajnog odgovora Monsieur Jourdaina (»Il y a trop de tintamarre là dedans, trop de brouillamini«), započinje prizor podučavanja u fonologiji koji je znakovito preuzet ne samo u komediji *Tornyos Péter*, već i u drugim tekstovima što ih je transilvanijska dramaturška škola iz Kanta proizvela kao djelomičnu imitaciju Molièreova predloška,⁴⁴ a prije svega u *Iliji Kuljašu* iz dubrovačke sredine⁴⁵ koji je teško mogao proći nezamijećen u ugarsko-hrvatskoj sredini. Stoga je više nego ikad korisno usporediti odgovarajuće ulomke dijaloga između *maître de philosophie* (M) i Monsieur Jourdana (J), između Venitifaxa (V) i Pétera Tornyosa (P), između *meštra od filozofije* (F) i Ilije Kuljaša (I):

MOLIÈRE

M: La voix A se forme en ouvrant fort la bouche: A.

J: A, A. Oui⁴⁶.

ILLEI

V: (...) Mondja utánnam: tsak

rajta: semmit se féljen: A, b,

ab.

P: A, b, bab.

V: B, e, be.

P: B, e, eb.⁴⁷

Ilija Kuljaš

F: Ovo slovo A čini se

otvarajući jako vilicu na ovi

način: A.

I: A.A.A. Je li ovako dobro?⁴⁸

No ako dubrovački tekst pripada onim »(...) prijevodima (...) koji su toliko slobodni da izgledaju kao prerade a ponekad čak i zadiru u temeljnu radnju«,⁴⁹ ako je to naime prerada za koju se s točnošću može odrediti interaktivan odnos s izvornikom, Illeieva komedija teško bi se mogla smatrati takvom: o pravoj ovisnosti o Molièreovu djelu može se, naime, govoriti samo u vezi s gore citiranim odlomkom, jer su općeniti ostali elementi podudarnosti na koje nas upućuje kritička baština.

Intertekstualni odnos između Illeieva i Molièreova djela očituje se više na planu kršenja nego prihvaćanja pravila i pokazuje se produktivnim u novim dramaturškim rješenjima upravo tamo gdje tradicionalne maske parazita i budale završe utopljene u dvoznačnosti folklornog recitativa:

VENTIFAX Hová, hívá illy szíved dobogva Lőrintz? tehat tsak
meg-úntad Tornycos Pétert?

LŐRINTZ Uram! te a' mint látom, Deákos ember vagy, hogy
könyv nélkül is tudod a' nevemet.

VENTIFAX Óh szegény! ez még semmi. Én a' Hóld' udvarában
tizen-két Iskolát végzettem; mindent tudok.

LŐRINTZ Ohó! a' Hóld' udvarában? eb hidje: 's hiszem oda
még a' Hólló se repülhet. — Hanemha Órdög volnál.
Mert azt mondják, hogy a' kik tizen-két Iskolát
végzettek, azok mind, 's merő Órdögök.

VENTIFAX Lőrintz! tsak a' szipák, és guzsalyosok' beszédje
ez. Nem Órdögök; hanem hogy tudnak kitskinyt-
kitsinyt, tagadhatatlan.

(...)

LŐRINTZ Uram! én ugyan még tovább akarok menni a' lőtstsel;
de annyi mint az; hadd tudjam leg-alább, kinek hínak?

VENTIFAX Monsuer, Monsuer, Hóld-Udvari, Szeretsen-Országí,
Sárkány-házi. - -

LŐRINTZ Ho, hó! de e' bizony soha el nem fér a' fejembe;
 mert hoszszabb, mint talán az egész Dominiumod.
 Mond-ki kerék szoval rövideden.
 VENTIFAX Egy szóval: Ventifax Garabontiziás Deáknak hívnak.
 LŐRINTZ Ventifás, Garabontziás Deáknak? — Mitsodát? tehát
 néked talán bizony Sárkányod is van?
 VENTIFAX Van igen is: de most az Almási Hegynek oldalában
 vagyon a' Vendég-fogadónak irányában.⁵⁰

Kada ne bismo poznavali sastavne dijelove mita o *garabonciásu*, upravo navedeni odlomak učinio bi se sasvim nerazumljivim. Jedno njegovo ispravno korištenje ne može se ipak ograničiti na tumačenje ovdje primijenjene terminologije, jer ona zahtijeva da se osvijetli i pravo odredište komedije. A tada valja kazati da *Tornyos Péter* nastaje kao parodija na praznovjerje koje ima korijene u mitu, kao satira na jedan mentalni stav i na jedno ponašanje koji su *de facto* bili prihvatili da se različite pojavnosti »nadnaravnog« kod *garabonciása* razriješe u prigodama uobičajene neistine. Nije dakle mit, već manipuliranje njime ono što izaziva smiješno u komediji ili u pokladnoj farsii: mislimo, naime, da je u ovom slučaju školska drama isusovaca i skolopa uključena u borbu protiv praznovjerja,⁵¹ što se razrješuje također i implicitnom radnjom raskrinkavanja svake deformacije mita; a u posljednjoj potrazi za pojmovnom spoznajom stvarnosti ne uočavamo pokušaj usmjeren poništavanju mitološke građe, već napor da joj se vrati izvorna priroda.

Navlačeći svako toliko masku *eirona* i *alazona*, *garabonciás* iz školske dramaturgije prouzročuje prodiranje niskomimetskog u svijet drevnih mađarskih narodnih vjerovanja.⁵² Po našem mišljenju, najzanimljivija strana tog Illeieva dramaturškog ostvarenja sastoji se upravo u tom smjelom sinkretičkom pokušaju projiciranja na istu scenu smiješnog i transcendentnog. Međutim, upravo nespojivost dvaju elemenata potiče na sve točnije razumijevanje teksta i kulture koja ga obavješćuje. Želimo li posegnuti za Bachtinovom terminologijom, mogli bismo reći da se u komediji *Tornyos Péter* »vjerska riječ (mitološka, mistična, magijska)« susreće i sudara s »parodijskom riječi u svim tonovima i na svim stupnjevima« kako bi oživjela »dijaloške kontrapunkte« u kojima trijumfira »polemičko nerazumijevanje tuđe riječi.«⁵³ U Illeievoj komediji sve je to prisutno, ali ima i nečega drugog, upravo zato što je *garabonciás* uvijek ponešto drugačiji od čarobnjaka, od obične hulje i lakrdijaša. Da naš autor nije svjestan aluzivne prirode mita,⁵⁴ svojstva i jezik njegova tajanstvenog lika morali bi biti krhotine sad već izgubljene jedinstvenosti mita: no žustre dosjetke te snažna simboličnost i namjerno nepotpuna ikonografija svjedoče naprotiv o još uvijek mogućem uživanju u mitu kojega nije načela pedanteskna izobrazba.

I nekromant iz školske dramaturgije otaca skolopa plod je svjesnog ali i željenog prožimanja, gdje otvorenost prema kulturnoj baštini sa zapada biva obuhvaćena — kako se sve sigurnije čini — sve većim zahvatom ideja koji se zalaže, čak i preko pragmatičnog korištenja razgovornog jezika komedije, za sve veće sužavanje prostora iracionalnog na

račun empirije. Odavde još jednom brižljivo i smjelo posezanje za Molièreovim tekstovima, kojih se Imre Hagymasi pokazuje vještim tumačem i prerađivačem. U našem slučaju, međutim, to jest u slučaju komedije *Garabonczás László* (1775) i njenog odnosa s *Les Fourberies de Scapin*, potrebnije je govoriti o kontaminaciji, jer — kako je već pokazala pozitivistička kritika — istinsko prijanjanje uz francuski tekst moguće je pronaći samo na nekim mjestima trećeg čina.⁵⁵ Opća misao mađarske farse kruži međutim oko podunavske reinterpetacije maske *fourbea*, koju je još jednom navukao naš *garaboncias*, te čija izražajna mnogoznačnost može iznova sadržavati i tipologiju iz Molièreova predložka snažno izrečenu u drugom prizoru prvoga čina:

SCAPIN: A vous dire la verité, il y a peu de choses qui me soient impossibles, quand je m'en veux mêler. J'ai sans doute reçu du Ciel un génie assez beau pour toutes les fabriques de ces gentilleses d'esprit, de ces galanteries ingénieuses à qui le vulgaire ignorant donne le nome de fourberies; et je puis dire, sans vanité, qu'on n'a guère vu d'homme qui fût plus habile ouvrier de ressorts et d'intrigues, qui ait acquis plus de gloire que moi dans ce noble metier: (...).⁵⁶

Pomislit ćemo stoga da se našem Hagymasiu, kao iznimno prikladna za njegov rad na preradi djela, učinila dvoznačna dihotomija kojom poslije, u šestom prizoru drugog čina, Scapin predstavlja samog sebe, upućujući nesvjesno na najvažniju pojmovnu jezgru dramaturškog iščitavanja mita o *garabonciásu*:

Parbleu, Monsieur, je suis un fourbe, ou je suis honnête homme: c'est l'un des deux. (...)⁵⁷

I ovdje se, međutim, *assemblage* otkriva vrlo složenim, i to ne samo i ne toliko jer se tu radi i o odnosu s Illeievim djelom, koliko ponajviše zato što već u prologu može uočiti značajan prijelom između didaktičnosti prijedloga i zgodnog spašavanja narodne kulture:

Egy Gondolom nevű falubawn lakozó Kárvallott Martzi parasztnak negyven forinttyait tsintalan Pista szolgája el lopta vala, mellynek keresésében midőn bús 's komor kedvel fáradozik, a Martzi történetbül viszsza nyeri egy rongyos Deák által, aki hogy nyomorult életét előbb mozdíthassa, magát boldogabbá tehesse, Garabontzás deáknak nevezte magát. Nem is hasztalanul, mert ugyan abba az faluban Ó Cántorrá leszen, a Pistán ellenben amint azután ki fog tetszeni, elégséges példa mutatódik, melly nagy gyalázatban és veszedelemben szokta azon iffíú magát keverni, aki mindjárt iffíúságának zsengéjében a fertelmes lopásra adja magát.⁵⁸

Valja dakle istaći ne samo loše prikrivenu simpatiju prema *garabonciásu*, već i pokušaj da se ponovno potvrdi njena implicitna moralizatorska uloga. Možda su oči našeg autora prekrivene koprenom skromnosti: upornost kojom on prikazuje preobrazbe i mistifikacije svoga lika ne čini baš nevjerojatnom pretpostavku da je na pozornici teatra braće Skolopa smijeh što se rađa iz kretnji u farsi uvijek združen s oplakivanjem mita što ga je narodno vjerovanje deklasiralo u praznovjerje. Ne bi se drugačije ni mogao objasniti Hagymasijev rad na uobličavanju građe, uostalom tako različit od Illeieva, snažno usmjerena cjelovitom prikazivanju *garabonciása*. Bilo bi naime reduktivno govoriti o njegovoj velikoj ulozi u komediji, kad se naprotiv čitava dramska radnja vrti oko njegova

lika i prije svega oko njegovih različitih *performances*, opisanih uz pomoć dosjetljivih detalja nepoznatih Illeiu i — što je još gore — nepoznatih znanstvenicima koji su doduše rekli značajnih stvari upravo u vezi s tajanstvenim djelovanjem našega lika.

Neka silna dvosmislenost obavila je sve njegovo djelovanje, koje nije slučajno pokretačem malog broja radnji u farsu dobro izgrađenoj oko teme prijevare. Zaplet koji iz toga proizlazi uvijek je međutim u rukama *garabonciása* koji je, kao lažni čarobnjak i loše uspjeli lupež, pripravan prihvatiti, pomalo patetično, zadovoljavajući popravak sebe i za glavnu poruku djela. O početnom nesporazumu govori nam sam junak radnje:

LÁSZLÓ: (...) No Latzi bezzeg most következik a fekete leves, mert valamit eddig tselekedtél, 's ígértél, tsak könnyen kitelhetet, az illyen próbált Deáktúl, mint te vagy; mert gondold meg azt, hogy nyoltz holnap alat már tizenkét oskolákbúl ki tsappatatván, bizony sok álnokságokat vittél végbe, utollyára Garabontzás Deáknak mondván magadat, vaimi sokakat meg tsaltát, tsak e harmad nap alat is miket nem tanátslottál a falubéli együgyű lakosoknak. (...)⁵⁹

Imamo dakle jedno novo tumačenje, svakako ni mitizirano ni maštovito, onog osebujnog *curriculum studiorum* koje je tako mnogo zaokupilo ugarsko-hrvatsku mitografiju. No i ovdje valja biti oprezan jer izuzetna karijera Hagymásijeva »nekromanta« ne isključuje, štoviše implicitno upućuje na autentičan mit o pravom *garabonciásu*. Mistifikacije našega Lászlóa imaju dvostruki značaj: on se koristi dobrom namjerom ali istovremeno preinačuje također pravu narav mita. Dvosmislenost folklornog recitativa trijumfira još jednom u miješanju transcendentnog sa šaljivim, kada László želi ismijati Pistu, slugu kradljivca:

(...) Mi Sárkányok fejedelmi Azdrubál, Beelphegor, Berzebub,
biboros tyúk, arszlány farkú matska, disznó lábú bika,
tevehátú medve, azt mondják: hogy a Pista névű tolvainak meg
kel vakúlni, ha nem hozza kend elibe az egész lopott
jóságot; először mind ázon által, Garabontzások módjára
reá kel ovasni és tántzoltatni.⁶⁰

ili kad želi zaobići Marzia, seljaka gazdu što svim silama nastoji ponovo zadobiti novac koji mu je oduzet:

(...) mert én tüstént ide olvasom az egész tengeri sárkányokat, kik kimondattatlan dörgéssel, mendergéssel, tsattogással ellenem fognak támadni, méglen őket hatalmas babonáságaimmal meg nem szelídítem.⁶¹

Ali, naravno, stvari loše krenu po Lászlóa: ne koriste mu mnogo lukavštine i lažna preklinjanja koja pokrivaju i različite metateatralne dijelove prvog čina farse, jer se već u sljedećem činu »gospoda« iz sela, koju je on bio dobrano sredio, pripremaju da ga ulove i kazne. Istom biva otkriven pravi Lászlów identitet, Hagymási tad počinje upotrebljavati jednostavan ali precizan jezik, a on mu dopušta da raskrinka lopovsku lukavštinu koja pokušava manipulirati s pravom prirodom mita. Tako će naš lik od situacije do situacije

biti »ringy rongyból össze firtzelt Deák«,⁶² »tsávába való garabontzás Deák«,⁶³ »kapa kerülő gaz ember«,⁶⁴ »valami rongyos, gonosz garabontzás Deák, aki az egész falut (...) babonasagra tanította«,⁶⁵ »rongyos, koberlo Deák«,⁶⁶ »egy kapa kerülő, korhely, egy ringy rongyból álló Deák«. ⁶⁷ Ako ne odbacimo pretpostavku o stanovitom patetizmu, što počiva u osnovi ovog scolopovskog iščitavanja mita o *garabonciásu*, potrebno je primijetiti da lupež u farsi ne uspijeva slučajno prijaviti pravog krivca zlodjela, pokazujući također kako bi želio živjeti drugačijim životom:

LÁSZLÓ Uraim ne tsudállyátok a dolgot, az a tzinkos maga
kereste veszedelmétmagának, én tsaltam íme megvallom,
hogy tanullynon miképpen kelletik a gazdája jószágától
kezeit meg tartóztatni.

GÉTZI Hát mitsoda ember kend?

LÁSZLÓ Uram mi tagadás benne én vagyok az a Deák, kit kentek
Garabontzásnak lenni áltottak.

MENYHÁRD Tehát nem az kend?

LÁSZLÓ Igazán mondom Uram, hogy soha még az apám sem volt
Garabontzás, ha nem amint a ruhából vehetik ki ken-
tek, nyomorúságomban minden némű módon szerentsémet
próbálni akartam, már mivel bé bé töröt a késem,
most kentek lássák, akár mit tegyenek velem, itt
vagyok mindenestul (...).⁶⁸

U prilog rečenome mogli bismo navesti i druga mjesta u komediji: no držimo da nam osobine gore prikazana dijaloga dopuštaju nenavođenje daljnjih primjera. Pa ipak nam se čini potrebnim upozoriti na još jedan trenutak mađarskog književnog Settecenta, vezan uz »fortunu« našega lika, a koji je teško mogao promaći Illeiu i Hagymásiu.

Godine 1787. posmrtno su objavljene *Téli Éjszakák (Zimske noći)* Ferenc Faludia, jednog drugog i još glasovitijeg mađarskog isusovca, koji je slobodno preradio *Noches de Invierno* (1609) Antonia de Esclavesa, uvrstivši u tu zbirku pripovijedaka tipično mađarske elemente i likove: među njima i našega *garabonciása*, koji se pojavljuje u novelama četvrte i pete noći s osobinama zanimljivim s naše točke gledišta. Zacijelo da »ezoteričke« rasprave iz četvrte noći i romansirani zaplet ispričane radnje za vrijeme pete noći nisu bile nepoznate izvornome tekstu; pa ipak i ovdje osjećamo preobrazbu tradicionalnog lika vidovnjaka u tajanstven i odlučan lik, koji više nije sporedan u ekonomiji pripovijesti:

Íme azonbann egy esméretlen iszonyú emberi-kép lép vala eleibe. Egy darab tehén bőr fődögette testét, agg öregség látszott ábrázatján, és ki száradt tagjain. Száz rántz szántotta keresztül homlokát, és be esett artzáját, szálos szemöldöke bé fogta vérbenn úszó szeméit, horgos orra száját, rút egybe vezett szakála melyét. Reszketett fejével, ingott lábával, alig támogathatta magát tsomós botjával. Ez a' garabontzás személy meg látá *Justinianust*. (...)⁶⁹

Od toga lika tako bliskog arkadijskom senzibilitetu Faludia ne bismo očekivali djelovanje zasnovano na etici ponašanja i pravilima dobra vladanja:

Jusson eszedbe dölfös kevélységed, kegyetlenséged,
igazságtalanságod, kaján írigységed, gyilkosságod,
ragadományid, hál'adatlanságod, embertelenséged, és több e'
féle latorságid. Ezekkel jeleskedtél, tomboltál, fel
keverted országodat, fel háborítottad a' jámbor szomszéd, és
távolabb esett Hertzegeket. Rúgoldoztál az Istenek ellen.
Ezekért gyűlöl országod' népe, fegyverrel fenyeget a'
vidékség, meg utalt az ég.⁷⁰

Prije svega ne bismo se nadali ovoj pozitivnoj verziji mita, možda upravo stoga jer je i Faludi znao uočiti »razliku između demonskog i božanskog u kontekstu mitoloških prizivanja«:⁷¹

Borzadozott a' Király ezeket hallvan, és tsak el hitte
magával, hogy az el tűnt jövőendő mondó az Istennek követé
légyen, mint hogy olyly iszonyú menydörgéssel vette bútsúját,
hogy hegy, völgy, és az egész kősziklás erdő, még akkor is
remegne tole⁷².

Ne treba se tome čuditi. Mit i književnost, fetišizam i iluminizam, populizam i pastoralna arkadijska književnost susreću se, poznato je, na mnogim stranicama kojima je kritička literatura tek djelomično dospjela dokučiti genezu i nadahnuće. Važno je da jedan drugi isusovac nije prikrio vlastito zanimanje za magijsko i tajnovito viđenje prirode, kao da neka vrst animizma pokreće i udahnjuje život prirodnome i duhovnome svijetu, za čar kojega arkadijsko maštanje nije moglo biti dovoljno. Otuda užurbana potraga za dalekim predlošcima, otuda ona mahnita želja da se na mađarski jezik prenese sve ono što je iz Shakespearea, iz Pereiusa ili iz Goldonia moglo na bilo koji način pomoći da se na najbolji način izrazi ono što se kao najzanimljivije moglo pronaći u podunavskoj *imagery*. U tim dramaturškim i romansiranim obradama prihvaćane su i istovremeno iznevjeravane preporuke Muratoria:⁷³ izbor književne strategije koja je htjela da zablistaju narodni običaji nije mogla ne preobraziti se, u podunavskoj sredini, u izopačenje te iste strategije u funkciji pjesničkih rješenja nužno različitih od onih zagovaranih u zapadnjačkoj sredini. Moralizatorski populizam podunavskih svećenika neizbježno je skrenuo prema vraćanju nekog tajanstvenog ozračja, jedva prikrivenog smiješnim na pozornici, a koje još samo površno iščitavanje ne uspijeva uočiti iza kulisa školskoga teatra. Čini se stoga nedovoljnim tradicionalno tumačiti tekstove Illeia, Hagymasia i Brezovačkog: moralo bi naime sad već biti jasno da se u prve dvojice nije moguće ograničiti na uočavanje komičnosti vezane uz jedini motiv ismijavanja narodnog praznovjerja, dok se u trećeg doima reduktivnim nastojanje oko moralizatorske komponente. Ta se dva elementa nalaze u tim kazališnim pokušajima, ali vuku podrijetlo od jedne dublje motivacije, a prije svega od potrebe da se na dramaturški način prikaže i

jedan ne sporedni element u srednjoeuropskom mitološkom sistemu. Ako je potrebno prihvatiti pretpostavku da je mit uvijek »mit o čovjeku«,⁷⁴ ugarsko-hrvatsko školsko kazalište tada se ne ograničava na sam pokušaj negiranja ili banalizacije onoga što pripada senzibilitetu čitave jedne kulture, čineći se jedino spremnim vratiti mu i prenijeti složenost i problematiku. Još jednom, dakle, pozitivističko istraživanje ili, što je gore, nekritičko iščitavanje, učinile su tekst fetišem, zapostavljajući ono što je u njemu uvijek prisutno, a to je čovjek i stoga život. Ne valja zaboraviti ni ono što se s pravom naziva manipulacijom mita. A o tome se zacijelo i radi kad se lik *garabonciása* ubacuje na tako osebuje pozornice školskoga teatra da bi udahnuo život folklornom recitativu čija nesumnjiva dvosmislenost treba da bude objašnjena uz pokušaj da se dramaturško iščitavanje poveže s mitološkim korijenima našega lika. Razumio bi se tada pravi razlog te kazališne pojave u mnogo čemu tajnovite i neočekivane; no razumjelo bi se prije svega kako je ta pojava tek trenutak šire književne fenomenologije koja je uzdigla *garabonciása* od slabih informacija leksikografije da bi ga vratila pjesništvu mnogih i najsvježije ispisanih stranica.

U dramaturškom stvaralaštvu Illeia i Hagymasia primjećujemo, dakako, i određeni razvoj tipologije i finaliteta takozvanog društvenog kazališta. Ako se naime sve do pedesetih i šezdesetih godina ovoga stoljeća školski teatar načelno održavao vjeran zamisli o dramaturgiji koja se još uvijek povodila za shvaćanjem kazališnih pokušaja uglavnom namijenjenih pedagoško-didaskalijskim ulogama, s početkom narednoga desetljeća i u skladu s novim nastojanjima dramaturške škole u Transilvaniji,⁷⁵ zanimanje se odlučno pomiče prema sve većoj upućenosti na tematike koje se, premda crpljene drugdje, najbolje stapaju s mađarskim simboličnim aparatom. Primjećujemo naime različitu kvalitetu glasova što ih Illei i Hagymasi donose na kazališnu pozornicu: stilska vježba vezana uz sklad prvih dramaturških pokušaja komplicira se i obogaćuje u smjeru sve veće gustoće govornih izraza što ih tek djelomice možemo definirati narodnima. Prisustvujemo naime pomaku društvenog obzora mađarske dramaturgije Settecenta, s posljedičnom i istodobnom prilagodbom u biti dvorskog jezičnog registra mimetskom repertoriju koji je najbliži komediji običaja. A da bi ona postala predmetom autentične »mađarizacije«, morala je biti obogaćena jednom od najvažnijih tema iz lokalne mitologije. Na taj se način Illeievo i Hagymasievo iskustvo pretvorilo u osobito premda ne usamljeno, kako je upravo pokazala i hrvatska fortuna »podunavske« varijante te vrste aristotelovskog *alazona*.

4. OD MEŠTRA OD FILOZOFIJE DO GRABANCIJAŠA TITUŠA BREZOVAČKOG

Nedvojbenu tematsku srodnost i značajnu različitost u izričaju moralne dimenzije karakterizira odnos hrvatskog *grabancijaša* s istim mađarskim junakom. Brezovački, naime, na scenu postavlja dramu poprilično odmjerenu u predlaganju farsičnoga zapleta, ne ponavljajući tako aluzivnost kasnog komedijaštva Illeieva, čime se ne pokazuje osobito privučen istim pokušajem Hagymásia u spajanju poluozbiljna razgovora s moralnim

značenjem. Hrvatski autor čini se naprotiv više zainteresiran za to da najtradicionalnijim moralizatorskim osobinama školskoga teatra vrati *grabancijaša* koji se, *dijak* »poseban« koliko i mađarski, ipak razlikuje po snažnom pegagogizmu kojega je izričaj:

MATIJAŠ: Ja sem dijak, koj škole moje zvršil jesem; vezda idem po svetu, da se negdi, navčim, kaj jošče ne znam, negdi pak, kaj znam, pokažem.⁷⁶

Ta želja za razmetanjem vlastitim znanjem podsjeća nas ponešo na negromanta iz Dunda Maroja (1551)⁷⁷ i upućuje nas, kako se već dogodilo u Illeievu tekstu, na onog *maître de philosophie*, to jest na lik mudra parazita iz *Bourgeois gentilhomme* koji svoju »znanost« stavlja na raspolaganje Monsieur Jourdainu: no ona, upravo stoga što je začinjena istančanom ironijom, zbog skučenosti duha ne biva prihvaćena. Dva lika, međutim, nemaju iste osobitosti: naš *dijak* na neki način predstavlja posljednju instanciju jedne tipološke transformacije koja svoj začetak već ima u *Iliji Kuljašu* i u *Činima barona Tamburlana* (1802).⁷⁸

Dok se u prvom djelu — prilično vjernoj preradi izvornika — *meštar od filozofije* ne razlikuje od istoimenog *maître de philosophie*, u drugo je djelo — općenitu imitaciju francuskoga teksta — uveden lik *fiškališa* koji na neki način označava siguran razvoj prema liku *grabancijaša*. I »meštar fiškališ« iz *Barona Tamburlana*, nije dakako tek različita, krajnja krinka znanja: prikazujući se kao realan, pravedan i pošten čovjek, sposoban »odgajati« na cjelovit način, on zadobiva etičku vrijednost koja itekako odgovara moralizatorskim svojstvima školskog teatra, gdje će se međutim još jednom spojiti pedagogizam i mitologija.

Konotacija hrvatskog *grabancijaša* jasnog je podunavskog podrijetla: i u našem tekstu *dijak* je završio dvanaest razreda škole i, stupivši u *vrzino kolo*,⁷⁹ pridružio se *vilama*⁸⁰ i đavlima s kojima izaziva oluje i nevremena. No osvrtnje na hrvatsku narodnu maštu koje je naš junak izraz nikada ne valja odvojiti od pedagogizma *grabancijaša* koji se, već u prologu, otkriva u obliku značajne, aluzivne *captatio benevolentiae*:

(...)
Budeš videl dijaka,
Kojemu stari ime grabancijaša prideli jesu;
Čul budeš od njega,
Kulika je hasen napretka vu dobreh navukeh,
Koji tak osobno,
Kak opčinsko dobro porađaju.

(...)
Prosim, da ne zameriš,
Ar stoprav je iz škol izišel,
Kade istinu govoriti i činiti je se navčil.
Zato, ufam se,
Da z istinum svojum tebe ne zbantuje,

Ar sem vpučen, da je tebi dobro znano,
 Da niti kreposti pohvaliti,
 Niti falinge popraviti prez istine ni moguče.
 (...) ⁸¹

Ne može dakle proći nezamijećena retorička impostacija u kojoj akcent stavljen na neke pojmove i riječi zasigurno nije slučajna: oni razotkrivaju etički plan koji se konkretizira u tekstualnom planu usredotočenom na teme, motive i ključne riječi što sudjeluju u oblikovanju logične i dijaloške strukture teksta Brezovačkog. Veliku je važnost potrebno stoga pridati, ovdje kao i drugdje, kontrapoziciji riječi *istina* i *faling* te spojevima između *dobra navuka*, *općinsko dobro* i *osobno dobro* što se dovode u odnos, možda na drugim mjestima u tekstu, s drugim pojmovnim spojevima, među kojima podsjećamo barem na binom *kralj-domovina*.

Mogli bismo naime govoriti, želimo li se koristiti terminologijom R.A. De Beaugrandea i W. U. Dresslera, o »fazi prizivanja pojmova«, ⁸² koja već na razini plana dopušta razotkrivanje linije tematskog kontinuiteta što je autor slijedi. Takve ključne riječi nabijaju se zatim posebnim značenjima ovisno o sintagmatskoj strukturi koje postaju sastavnim dijelom te o specifičnoj komunikacijskoj situaciji u kojoj su korištene. Sam pojam istine, primjerice, koji je prije svih ostalih u središtu intelektualne potrage našega autora, često se odnosi na *dijaka* kojemu je zadaća »kazati i pokazati istinu«, ali je i povodom polemičke rasprave, katkada farsične, s ostalim junacima komedije koji, kako ćemo vidjeti, predstavljaju kontradikciju između etičkog govora i prakse ponašanja. Stoga biva spašen lik *grabancijaša* jer se on smatra, zahvaljujući »mudrosti stečenoj velikim trudom iz školskih knjiga«, ⁸³ najprikladnijim za razumijevanje i otkrivanje tih proturječnosti.

Kao lik raskoljene svijesti, *grabancijaš* je simbol čovječanstva u potrazi za samim sobom. Narodno bi vjerovanje u njemu htjelo vidjeti žrtvu vlastite sudbine pa zamišlja kako on kao neumorni lutalica ide od kuće do kuće otkrivajući istinu koju posjeduje; ali ono ne zna, ili o tome možda ima tek slabu i izbljedjelu predodžbu, da taj svjetski putnik u stvari proživljava i obnavlja vječnu dramu upitnosti o postojanju i ljudskom znanju. To lutanje, naime, na simboličan način predstavlja sukob između stečenih istina i vječite potrebe da se one stalno provjeravaju, ali i želju da se izbjegne opasnost da vidimo kako sve ono u što smo sigurni propada, da smo raskrinkani i da smo zapravo drugačiji nego što se drugima činimo. Iz tog nesuglasja vuče podrijetlo taj osamljen i dvoznačan lik, zagonetan i »drugačiji«, uvijek svjestan opasnosti kojoj se čovjek izlaže u potrazi za istinom koja se i sama pričinja neodgonetljivom: i kao da se tu nazire tipološka karakterizacija koja se proteže na Smolka, Vuksana i ostale likove u komediji, koji više nego Matijaš kanda oplakuju izgublenu istinu, pa makar i onu opće prihvaćenu. Zanimljive su s te točke gledišta ove Smolkove riječi:

(...) Ar poklam je Matijaš kralj vumrl, onda je i istina vu Vugerski zemlji zakopana.
 (...) Nekoji sudiju, da nije zevsema preminula, nego da je samo zaspala; ali drugi govoriuju, da su se pravdoznanci na nju negdi namerili, pak su ji oči skopali, da ne bi videla, kaj je

pravo, kaj krivo; poklam su anda ovu oslepili, zgrabili su njeju sestru Pravicu, ter su njoj oči zavezali, da i ona istinu ne bu videla, i zato vam vezda vse naopak ide, da zaisto ne moguče znati, kaj je pravo i kaj je krivo.⁸⁴

Važnost koja se pridaje pojmovima istine i pravde upućuje, uostalom, na osobine moralnog teatra. Ipak je važno naglasiti da u hrvatskoj sredini — ili barem u hrvatskim pavlinskim školama — te osobine izazivaju pojačanje didaskalijsko-moralizatorskog tona koji se djelomice razlikuje od dramaturškog iskustva u mađarskoj sredini, što je, barem kod Illeia i Hagymásia, bilo proizvelo sasvim drugačija rješenja. Hoće se reći, naime, da se u hrvatskome tekstu moralizatorska i didaskalijska nakana razotkriva i čuva na planu govora, dok su u mađarskim tekstovima predložena rješenja koja se, sa stajališta »roda«, razlikuju od onih što ih općenito predviđa i prihvaća školska dramaturška baština. Te iste zapravo otkrivaju preobrazbu ukusa u smjeru vulgarnoga smijeha koji, koliko god je ugodan, najavljuje prekomjerno slabljenje tona. Ako je moralna obnova teatra morala proći kroz projiciranje na scenu narodnih običaja, hrvatski *grabancijaš*, izraz takvoga programa, ne namjerava ga dovesti do krajnosti, niti riskira krivo ga shvatiti. Illei i Hagymási, naprotiv, spašavaju modalitete komedije dell'arte i farse sve dok »u kulturu ne ubace« lik varalice.

Ne treba zatim zanemariti važnost koja se u hrvatskome tekstu pridaje pojmu domovine: paradoksalno, ali ne previše, on nam pomaže da bolje razumijemo kulturne korijene »regionalne« fizionomije *grabancijaša*. Kroz usta različitih junaka, nad koje se jasno nadvio glas glavnog pripovjedača, čini nam se naime da primjećujemo svjesnu izjavu o kulturnoj pripadnosti *natio hungarica*, još uvijek u razdoblju koje se kreće prema borbi za prava pojedinih nacionalnih identiteta. U tom kontekstu već navedeni osvrt na mit o Matiji Korvinu, značajno prizvan u okvirima drevne poslovice, ne može ne potvrditi pretpostavku o »regionalnoj viziji« dramaturgije Brezovačkog. Prizivanje domoljublja, baštine, nacionalne povijesti (osim mita o Matiji Korvinu prizvan je i mit o Marku Kraljeviću), ponekad zadobiva snažan emotivni naboj, gotovo rađajućeg nacionalizma, protiv svega što je tuđinsko:

VUKSAN: (...) Ar kak brže se vu orsagu počne premenjati starinska narodna nošna, vre se pomalo kaže, kakov duh nestalnosti je vleznul vu domoroce, po kojem na dalje počneju premenjati starinsku navadu dobroga držanja, zakona i ljubavi bližnjega. (...) ⁸⁵

A želeći to primjerom potkrijepiti, Brezovački se obraća jednoj drugoj kulturnoj stvarnosti iz podunavskog ozračja:

VUKSAN: Pogledajmo Tirolce. Oni ostaneju vsigdar pri svoji starinski navadi nošne i držanja, i po tom kažeju vu vsaki priliki, da su stalni vu veri proti Bogu, vernosti proti cesaru i ljubavi proti domovini. ⁸⁶

No nije dopušteno ustrajati više nego treba na tom elementu koji dakako biva predstavljen i odmah iznova vraćen u najširi kontekst moralizatorskog diskursa upravo takozvanog domoljubnog teatra. Indikativan je u tu svrhu Matijašev govor u drugom prizoru I. čina:

(...) ar navuka mojega hasen ne stoji samo vu tom, da meni samo pomorem, nego takajše, da drugomu kaj hasnovitoga povem ali včinim. Ar navuki naši tam vsigdar ciljati moraju, da po njih ne samo skrbimo se za naše dobro, nego da i bližnjega ali od zla odvrnuti, ali na dobro vuputiti tak z rečmi kak s prikladnemi načini trsimo se. — Onda soprav domovina čuti hasen navukov oneh, (...).⁸⁷

Pojam korisnosti kao sredstvo znanosti pa stoga i razuma, uklapa se u prosvjetiteljsku viziju »mudraca« koji više nije sav predan sterilnim metafizičkim razmišljanjima već obuzet mišlju o obnovi društva, razotkrivanjem starih institucija koje kočje ljudski napredak. Cilj je podčiniti moć znanju preko znanosti koja bi bila u stanju razumjeti i u korist čovjeka vladati svakim političkim ili moralnim mehanizmom. Ne može stoga nedostajati u ovome kontekstu pozivanje na moralnu dekadenciju društva, posebice na plemstvo koje se smatra nesposobnim i hvalisavim i, poslije, na građanstvo sumnjivo nazvano »prosvijećenim« jer više ne jamči moralne i građanske vrijednosti:

VUKSAN: (...) Od gizdosti rastežu se jeden klafter dalje, kak se s poplunom odeti mogu; od čalarnosti napuhavaju se bolje, kak velike gospe. Kojem predi jedna parkanasta kiklica za veliki kinč je bila, vezda ne mogu im tovaruši zadosta zmagati penez na vsake nove mode, koje one ali z oka ali z boka moraju imati; (...)⁸⁸

No Brezovački prije svega stavlja naglasak na važnost obrazovanja bez kojega bi domovina propala. Tumač autorove misli bit će i ovdje Vuksan koji, po onome što tvrdi Matijaš, nije zacijelo jedan od onih koji su iz škole izvukli koristi:

(...) Ne li istina, da naši premoğući domoroci decu svoju vu stranse orsage vu navuke pošiljaju? — Ne li istina, da ova tam slobodneša jesu, ar nisu na očeh starešeh, rodbine i prijatelov, koji vekšu skrb na ovakve za nikaj imaju, kak stranski navučiteli i paziteli za ne znam kakvu plaču? — Ne li istina, da ovakvi dečaki još sami sebe ravnati ne znajuči lehko se od hman pajdašev vu vse ono vputiti pustiju, kam je volja i želja pelja; (...)⁸⁹

Važnost obrazovnog elementa ovdje je, kao i u sljedećem odlomku, u funkciji ne samo već providnog društveno-moralnog pedagogizma, već i prije svega u funkciji polemike, čak ni previše prikrivene, s ponekim razmišljanjima svojstvenim prosvjetiteljstvu iz ugarsko-hrvatske sredine. Ne valja zaboraviti, s te točke gledišta, one kulturne ugarske ambijente u kojima se kretao Brezovački i u kojima je vrlo živa i aktualna bila rasprava o idealima iz '89. te o politici Franje Josipa. Bit će potrebno, nekom drugom prigodom, bolje proučiti odnos koji se provlači između Brezovačkog i Versegghya,⁹⁰ ali već po onome

što hrvatski autor stavlja u usta svome junaku Vuksanu dokučuje se njegov ideal koji je itekako različit od tobožnjih ideoloških sigurnosti laicizma bivšeg mađarskog pavlina:

(...) Ar koji su domovini pogibelneši: je li vučeni, ali samo rasvečeni, ali čisto nevučeni? — Meni se vidi, da oni, koji su dobro vučeni, jesu kakti trezni, koji znadu, kaj činiti moraju i onak činiju. — Koji su rasvečeni, jesu kakti na pol pijani, koji pred meglum slapov gizdosti i slaboče pameti niti dobro niti zlo prav vidiju i zato sim tam lomaču, ter kajgoder včiniju, sudiju, da je spametno, kajti ne mogu prerazmeti. — Koj čisto nisu vučeni, jesu kakti zevsema pijani, i ovi ali vu svojem miru i navadi dremleju, ali ako kaj včiniju, ne more im se tak zameriti, ar nimaju pameti vu rukah svojeh.⁹¹

Vjerojatno se nalazimo pred novim upriličavanjem za scenu, i ne slučajno školsku, nekih prosvjetiteljskih ideja oko morala i same mogućnosti filozofije vjere. Kritika Brezovačkog upućena je naime *poluučenima*: riječ je o »polu-obrazovanim« ljudima ili o lažnim intelektualcima koji se pokazuju kao pristalice principa racionalizma dok svoju kulturu ipak temelje na narodnoj baštini vjerovanja i predrasuda koji puno prostora posvećuju i magiji. Navedeni put ne vodi naravno materijalističkom laicizmu, već vraćanju i spašavanju izvornog vjerskog osjećaja. Teatar Brezovačkog, sav obuzet bilježenjem različitih aspekata stvarnosti, ne zapostavlja dakako problem pomanjkanja religioznosti, lažne pobožnosti, poganskih rituala koji su još uvijek u XVIII. stoljeću bili razlogom zabrinutosti katoličke crkve:

VUKSAN: (...) ovakvi supijani i rasvečeni svojvoljci jesu z vekšinum nikakve vere: od duhovneh nikaj ne držiju; iz zapovedih tak božjeh kak cirkveneh norca delaju; (...) kaj se dobra kralj i domovina nadijati more? (...) ⁹²

Obrana te osebujne pedagoške baštine predstavlja poneku srodnost s onom deističkom orijentacijom koja, kako je poznato, počiva na prirodnoj religiji temeljenoj na opće priznatim pojmovima istine, kao što su postojanje Boga tvorca svijeta ili božje zapovijedi vezane uz pojam ljubavi i poštivanja bližnjega svoga. Stvar nas ne zapanjuje, budući da se ne čini neospornom pretpostavka o kakvoj bezbožničkoj i bezvjerničkoj osamnaestostoljetnoj filozofskoj misli: »Il n'y a qu'une morale (...)« — pisao je Voltaire — »comme il n'y a qu'une géométrie. (...) La morale n'est point dans la superstition, elle n'est point dans les cérémonies (...). La morale est la meme chez tous les hommes qui font usage de leur raison. La morale vient donc de Dieu comme la lumière. Nos superstitions ne sont que ténèbres.«⁹³ Naravno da je ovaj oblik iluminističkoga creda, koji omogućava autonomiju čovjeka i postojanje božanskoga Uma, Brezovački preuzeo i protumačio u svjetlu kršćanskog viđenja života:

VUKSAN: (..) Ova anda deca dospeju vu ruke onakveh starešeh,
 koji sami nigdar Boga ne moliju; (...) nedostojno od Boga i
 svecev govoriju; (...) Je li ne zreli ovak domovina k
 zrušenju svojemu?⁹⁴

Niti se različitom pokazuje motivacija koja navodi našega autora da ponovno iskoristi igru riječi već poznatu u ugarskoj sredini,⁹⁵ a koja i ovdje također dolazi od homofonijske vrijednosti riječi Baal (semitsko božanstvo) i hrvatskoga *bal* (ples). Matijaš, dakle, može iskaliti svoj jal protiv neprihvatljivog sinkretizma kršćanskih i poganskih rituala i protiv običaja, zajedničkog kršćanima i neznabošcima, da improviziraju plesove na svetim mjestima:

(...) Ali ako vzememo, otkud ta navada bala dohađa, misliti budemo morali, da na njem ne mora zevsema dostojno iti. Ar Baal je bil negda krivi bog (...) s telečum glavum, i tak velik, da vu njegovom trbuhu mogel se je veliki ogenj naložiti, i tulike požirake je imal, da čez nje deca od pet ali više let mogla su prelesti. Ovomu anda bogu stareši z veseljem alduvali jesu vsako leto stanoviti broj dece svoje, koju aldovniki po redu čez lampe bolvana metali jesu, i da se plač njihov ne bi čul, z velikem kričom, bubnji i piščalmi okolu bolvana jesu plesali, doklam se i ogenj i bolvan je zasitil⁹⁶.

Primijetit će se na ovome mjestu kako je čarobnjaštvo *grabancijaša* itekako različito od lupeškog lukavstva što su ga na scenu doveli opsjenari sa zapada:⁹⁷ cilj mu je dobrobit i neka je vrst iskušenja za pravdu ljudi. No kao i svi čarobnjaci, i Matijaš se služi sasvim određenim formulama koje stvaraju ozračje tajanstvenosti i njegovim riječima podaruju proročanski ton. On naime izjavljuje da čitanjem zvijezda i preko proračuna dolazi do spoznaje svega (»Ja iz zvezd i računov mojih vsa zeznati morem«, I, 2) te, kao da traži nadahnuće, gleda prema nebu i broji na prste prije nego će izreći svoje »osude« (»pogledava v nebo, broji na prste i reče, I, 2; II, 3).

Ne možemo dakle zanemariti važnost simbolizma brojeva i njemu srodnu gestikulaciju prisutne u našem tekstu. Premda znamo da ta simbolična vrijednost može varirati od jedne do druge kulturne sredine, od velike koristi može se pokazati studija Giovannia Buffe, pa ćemo je staviti u središte naših razmatranja.⁹⁸ »Prsti i ruka« — primjećuje se na primjer — »sačinjavaju jedno od najvažnijih sredstava prožimanja čovjeka i okolnoga svijeta te imaju stoga iznimnu sposobnost simboličke vrijednosti.«⁹⁹ Brojanje na prste označava sekvencije, obilježava vremena, anticipira pripovijedanje događaja, pripremajući onoga koji sluša ili čita na razvijanje zapleta.¹⁰⁰ U našoj komediji radilo bi se o sintezi pripovjednoga teksta što nadopunjuje i naglašava točke uspona Matijaševe »pripovijesti«. Brojanje na prste bilo bi s jedne strane »materijalizaciju« magijskog proračuna, s druge strane prvi korak prema pripovijedanju koje sadrži

nadnaravne elemente: to je primjerice slučaj opisivanja Smolkova susreta s vragom, likom koji se u Matijaševoj obradi prikazuje sposobnim pokloniti novac. Taj susret dogodit će se pod strogo određenim uvjetima:

MATIJAŠ: (...) Najprvič mora jedan ali više, samo ne na par, segurni i nestrashlivi na Mlade Nedelje navečer, na jednom križanju putov ob jedenajsti vuri po noći sebe do rubače i gač sleči, potlam na istom križanju z jednem palašem okolu sebe kolobar opkružiti i trikrat zafučknuti; na kaj dojde vrag i opita, kaj hočete, i vi mu odgovorite, da bi radi od njega penez imati, koje vam on obeča, aka predi ufate se podnesti strahe, koje on na vas pošiljal bude; i kada vi odgovorite, da hočete vse strahe podnesti, onda on počne z vsakojačkemi ognjenemi peldami vas plašiti; vi pak ne smete niti peden mesta zvan risa ziti, ar bi vas odnesel. Kada ste vre vse strahe izbavili i dvanajsta vura dojde, onda pokaže se vrag i opita vas, kuliko penez imati hočete, vi pako morate povedati; ali samo neparnoga broja, i tuliko, kuliko ste zaprosili, vam da, kaj potlam slobodno domom odnesete¹⁰¹.

Pokušajmo objasniti te magijske formule. Matijaš tvrdi da se pred đavlom valja pojavljivati u većem broju: broj 2, naime, u fazi binarnog brojanja predstavlja onog koji bi bio »drugi«, »ne ja«, »drugi dio«, to jest negativno; uostalom, parni broj je ženskoga karaktera te, i u određenim kontekstima, simbolizira nesreću.¹⁰² Ići će dakako utroje na susret koji će se dogoditi na *raskrižju*. Simbol križanja sadrži u sebi brojčanu vrijednost jednaku broju 5: imamo naime četiri strane svijeta podijeljene dvjema okomitim crtama (simbol četiriju strana na koje je u davnini bio podijeljen svijet) plus središnji dio, »završni«. U indoeuropskoj kulturi broj pet je osnovni: služi za označavanje posebnog tipa cjeline (u smislu jedinstva dijelova)¹⁰³ i u našem slučaju mogao bi podsjetiti na kružnicu pa onda na *čarobni krug* (na neki način simbol *kola*, mjesta gdje se sastaju *grabancijaši*). Ali da bi se đavo pojavio, valja zazviždati 3 puta. Broj 3 predstavlja granicu brojenja: on je prevladavanje ja i ne ja, to jest 1 i 2; stoga je on broj božanstva i prevladavanja unutarnje svijesti. Zvižduk ponovljen tri puta znak je za prizivanje đavla, a Matijaš navješćuje da će se pojaviti u dvanaest sati. I ovdje iznimno značenje ponoći služi prizivanju eventualnih tajanstvenih i demonskih sila: nije slučajno da je đaka upravo dvanaest te da oni, nakon završenih dvanaest škola, postaju *grabancijaši* i odlaze u *vrzino kolo*,¹⁰⁴ ime koje u sebi čuva osobitu semantičku vrijednost. Na susretu će se u stvari pojaviti Matijaš, koji će ovako protumačiti događaj:

To je istina, da ni bedastoče niti hmanjice, vu koju se ne bi dal človek vputiti za volju penez.¹⁰⁵

Ne treba međutim zaboraviti da komedija, kao takva, ima i mnogo pjevniji i farsičniji ton: to je slučaj, primjerice, Matijaševe prijevare na štetu Jugoviča koji će povjerovati da

je postao nevidljiv zahvaljujući čudotvornom listiću što mu ga je poklonio sam Matijaš. Taj motiv bio je poznat još u srednjovjekovnoj prozi (*Decameron*, VIII, 3),¹⁰⁶ dok je ovdje međutim prilagođen novoj situaciji i razvijen u iznimno izražajan jezik, kajkavski začinjen njemačkim i mađarskim i obogaćen izrekama te poslovicama.¹⁰⁷

Sa III. činom lik *grabancijaša dijaka* napušta kritičku strogoću da bi se zaodjenuo u ruho đaka varalice. Od *dominus studiosus* pretvara se u trgovca volovima, odaje se kartanju, najprije upozoravajući protivnike o rizicima igre, zatim oduzimajući im sav stečeni novac. Najzad, po svome običaju, udjeljuje im svoju kaznu. I evo prve, prave čarolije: od četvorice veselih drugova, dvojica bivaju pretvorena u svinju i u magarca, dok će ostali dobiti tko crno lice, tko dugi nos, kako bi se prisjetili da je *holber cvelfe* opasna igra i zabranjena kraljevskim zakonima. Moralizatorski ton zacijelo ne nedostaje, ali je sada on ipak nešto blaži:

MATIJAŠ: Jedno malo po nosu dati takovem ne škodi, koji su
grobijani, svojvoljni i skup oholni, ar se navčiju vljudneši
biti, kada se dobro splatiju; i spaziju, da su si tomu sami
krivi, ter ovak drugi put budu spamentneši.¹⁰⁸

I motiv *carpe diem*, što sažima »filozofsku misao« Veselkovičevu, pridružuje se šaljivom tonu ovoga čina koji je uostalom započeo himnom posvećenom vinu:

(...) To je i moja regulica: denes vžijem, kaj imam, zutra,
kaj budem imal; ako nikaj, budem pozutra stradal.¹⁰⁹

No prava misao vodilja komedije zapravo je put u potragu za istinom. Naš opsjenar je osoba koja luta svijetom: putovanje podrazumijeva odlazak, to jest odvajanje od svakodnevice, dolazak u novi svijet i naknadno vraćanje navikama, ovoga puta obogaćenim novim spoznajama i novom sviješću. Nekromant je naime svjestan da se odvojio od »normalnog života«, od pojavnosti svijeta koji on sada, u svjetlu mudrosti stečene iskustvom, vidi iz sasvim drugog ugla.¹¹⁰

Ta kakvo onda značenje ima Matijaševo putovanje? Moglo bi ga se smatrati nekom vrstom razbijanja kruga, odnosno egzistencijalne vrtnje u krug kojoj običan čovjek ne može uteći. Dolazak na određeno mjesto bio bi za đaka opsjenara pokušaj da se prenese vlastita spoznaja, to jest da se drugima priopći stečena mudrost; no predstavljao bi i tjeskobu da bi negdje drugdje mogao pronaći još nestečenu sigurnost:

(...) idem po svetu, da se negdi navčim, kaj jošče ne znam,
negđi pak, kaj znam, pokažem.¹¹¹

Grabancijaš bi, dakle, mogao biti zrcalo jednog dijela ljudskih problema, neka vrst *alter ega* u proživljavanju nekih antinomija egzistencijalnoga kruga u kojemu je izražena vječna drama bića i pričina, spoznaje i neznanja. Ako je to istina, ne čini se onda više tako mračnom posljednja Matijaševa izjava:

Da sem glave druge, črni obraz, velikoga nosa, smrti i druga
iskazal, ne čudete se, ar to onomu, koj po školah hodi i
marljivo vu izvedanju naravskih pripečenj trsi se vučiti,
lahko včiniti je, i zato ova pripečenja ne coprijam nego
navuku i znanju naravskomu pripisati morate; to meni verujte,
ar sem grabancijaš dijak.¹¹²

Kao drevni izvjestitelji bogova, *grabancijaši* lutaju svijetom da bi promatrali i prosuđivali o ljudskome ponašanju: njihovo neprekidno lutanje podsjeća na dinamizam pripisan nadnaravnim bićima obdarenim sveznanjem.¹¹³ Riječ je o »sveznanju uređenom ne toliko da djeluje koliko da vidi, da primjećuje, da bdije, ne toliko da predviđa što će se dogoditi koliko da spoznaje ono što se već dogodilo, ne toliko da predskazuje koliko da prosuđuje o stvarima«.¹¹⁴

Kao i Ventifax u Illeia, i Matijaš kao da posjeduje iste osobine nekih mitoloških likova, točnije svojstva »vjetra« (...) shvaćenog kao svećenika, izvjestitelja nebeskoga bića koji, kružeći svijetom posvuda, vidi i zna sve što se događa i o tome ga obavještuje.¹¹⁵

Ta »mitološka« ili »mitska« kolokacija *garabonciása* objašnjava se, ako je točan zaključak Ipolyia, s obzirom na njegovu posredničku ulogu između božanskoga i ljudskoga svijeta.¹¹⁶ Njegove radnje i njegovo ponašanje pričinjaju se poput sjećanja na ona primitivna nadnaravna vjerovanja o kojima je tek poneki trag sačuvala usmena baština.

»Magijska svojstva«, »demonologija« *grabancijaša*, naslijeđeni iz narodnog predanja, dovedeni su ovdje u ozračje jednog navodnog mitologema, sad već fragmentarnog, u kojem se ne čini sporednim upućivanje na pozitivnu stranu znanja. »Ljudsko znanje — odnosno božansko čovjekovo znanje — istovremeno je i spoznaja prirode«;¹¹⁷ nije slučajno, kako smo vidjeli, da se tekst Brezovačkog okončava pozivom Matijaša da se magijski obredi ne smatraju vradžbinama već znanošću i spoznajom prirode.

Reduktivno bi bilo dakle ograničiti isticanje moralizatorskoga tona na općenitu komponentu etičkog ponašanja: objašnjenje takvog moralnog recitativa pripisanog *grabancijašu* valja tražiti u poznavanju Brezovačkog bezbrojnih aspekata ovoga lika i u njegovoj sposobnosti da mu vrati mitsku dimenziju koja je djelomice prikrivena aluzivnošću Illeia i farsičnom predstavom Hagymásia.

Vrijednost toga dramaturškog iskustva, i općenito ugarsko-hrvatske školske drame, sastoji se upravo u vještini proživljavanja drevnoga mita u kontekstu suvremenih zbivanja kao i u sposobnosti da se potakne razvoj takve dramaturgije prema rješenjima koja se neće učiniti dalekima od najnužnijih potreba rađajućeg narodnog kazališta. Moguće je da je Brezovački, koji je možda poznao tekstove Illeia i Hagymásia, nastojao na jednom drugom aspektu mita o *grabancijašu* upravo da bi spasio taj lik u svoj njegovoj cjelovitosti. Ako se ta pretpostavka ne nameće kao presmjela, ona nam dopušta da pokažemo kako je ugarsko-hrvatska školska drama, onkraj specifičnosti dviju kultura o kojima se ovdje govori, nastala kao izričaj, barem s gledišta povijesti ideja, nekih oblika kulturnog

međuprožimanja. A to opravdava i potvrđuje pretpostavku od koje smo krenuli, simbolično i konkretno ostvarenu u heurističkoj i kompozicijskoj tipologiji *Hungaria in parabolis*.

S talijanskog prevela Suzana Glavaš

NAPOMENA

S obzirom na zadatak koji smo sebi bili postavili, ograničili smo se govoriti o »nekromantu« svećenika. Ovaj naš rad, naime, nije mogao imati niti ima namjeru iscrpiti temu ne baš sasvim siromašnu — pa stoga ne uvijek i ne svima poznatu — o književnoj rasprostranjenosti mita o *garabonciásu-grabancijašu*. No kako se ne bi vjerovalo da je spašavanje one mitske figure bilo isključiva zasluga dramaturgije eklezijastičkih škola, valja podsjetiti na to da će i drugi autori u 18. i 19. stoljeću, mađarski i hrvatski, na najrazličitije načine, usvojiti taj mit oplemenjujući ga novim doprinosima i novim kompozicijskim strategijama. Sve to dakako ne umanjuje vrijednost predložka *Hungaria in parabolis*, već ga dopunjava upravo s naše osobite točke gledišta.

Nužno smo propustili pozivati se na poznate i manje poznate autore kao što su Mihály Csokonai, Ferenc Kölcsey, János Munkácsy, Albert Pálffy, Géza Gárdonyi, Antal Szerb glede mađarske književnosti; Tomo Mikloušić, Velimir Gaj, Mirko Bogović, Ilija Okrugić Srijemac, Joza Ivakić glede hrvatske književnosti: a popis zacijelo još nije potpun. No već samo prizivanje ovih imena navodi nas na razmišljanje da ne bi bilo nekorisno zaustaviti se — možda na nekom drugome mjestu — na različitim »fortunama« našega lika i na dojmovima koji on izaziva. Ako je u leksikografiji, etnografskoj i jezičnoj, »riječ« *garabonciás – grabancijaš* vjerojatno osuđena da ne zadobiva daljnje podatke i nova značenja, mislimo međutim da ne mogu imati tek puku dokumentarnu vrijednost različita iščitavanja mita što nam ih donose mnoge stranice mađarske i hrvatske dramaturgije i proze.

Moglo bi se na primjer rekonstruirati, možda na tragu veza koje je već isticao Dj. Šurmin (*op. cit.*, str. 64), intertekstualna dinamika koja povezuje kazališni rad Brezovačkog s njegovim ponovljenim izdanjem iz 1821. što ga je priredio Mikloušić i prije svega s *Grabancijašem preporodjenim* (1868) V. Gaya: bila bi to vrijedna i zanimljiva radna pretpostavka ako ona vodi — kao što nam izgleda moguće — boljem razumijevanju i Munkácsyeva *Grabanciás diáka* (1834), čiji parodistički obzor ne samo da ne osiromašuje sugestivne sposobnosti mita, već mu osigurava preživljavanje i na pozornicama mađarske narodne drame (népszínmű). Isto tako ne bi bilo neplodno istraživati tobožnju mađarofiliju Mirka Bogovića (usp. Cronia, *Storia della letteratura serbo-croata*, *op.cit.*, str. 193) koja možda ima kakve veze s njegovim projektom o sastavljanju epskoga spjeva o *grabancijašu dijaku* (usp. Šurmin, *op.cit.*, str. 105), kojega se jedan ulomak filozofsko-satiričkoga tona nalazi u *Posmrtnih pjesama Mirka Bogovića*,

uredio M. Šrepeš, Zagreb, 1893. (usp. i *Demeter* – *Bogović*, uredio I. Frangeš, Zagreb 1968., str. 222). Niti bi se manje zanimljivom učinilo, također s filozofskog i antropološkog stajališta (usp. Prohaska, *op.cit.*, str. 158; Hećimović, *op.cit.*, str. 54), prečitavanje drame *Grabancijaši ili batine i ženidba* (1874) I. Okrugića Srijemca; ili pak iscrpna analiza povoda koje su navele J. Ivakića da u komediju *Vrzino kolo* (1931) uvede lik koji sadrži osobine satira, fauna i *grabancijaša* (usp. Hećimović, *ibidem*), proizašle iz kulturnog prožimanja što se mnogo ne razlikuje — kao što smo vidjeli — od onog koje je u mađarskoj sredini ostvario Ferenc Faludi.

No moglo bi se posegnuti i za pripovjednim iterom *garabonciása* — *grabancijaša*, sa sigurnošću da je moguće ponuditi ispravan značaj nekim stranicama istančane poezije u kojima se mađarska književnost zalaže da modernom senzibilitetu ponovno ponudi duh nemira i izgubljenosti što ga je već bilo usvojilo romantično iščitavanje mita. Mislimo posebice na sneno ozračje koje prožima pripovijest *A kárpáti kincstár* (Blago Karpata, 1833) autora F. Kölcseya, na zavodnički impresionizam jedne novele G. Gárdonya, *A barboncás* (*Grabancijaš*, 1898), na neproturječnu vladavinu sna i mašte u *Ajándok mátkasága* (*Ajándokove zaruke*, 1922), bajkovitoj pripovijesti A. Szerba na koju nam je ljubazno ukazala kolegica Marinella D'Alessandro. Smatramo naime da neka idealna nit vodilja spaja pripovijedanje Kölcseya s nježnom i čarobnom potragom za duhovnošću u bajci Szerba koji, ispreplićući tajnovite glasove mađarske ravnice s mladenačkim strepnjama jednog nemirnog djevojčurka, kao da mit svodi na dimenziju i ulogu arhetipa, prema shvaćanju »pjesništvo kao arhetipsko iskustvo« što ga predlaže Elémire Zolla u *Archetipi*, Venezia 1994, str. 127 i dalje.

Mogla bi se dakako dati ispravna važnost mitu i sjeti koju on izaziva svaki put kada se slikovito i bajkovito pjesnički susretnu s univerzalnim ljudskim vrijednostima. No o svemu tome, možda, drugom prigodom.

S talijanskoga prevela i obradila Suzana Glavaš

BILJEŠKE

¹ Od opširne kritičke literature o mađarskom i hrvatskom teatru, za razdoblje koje nas ovdje zanima i među radovima opće prirode, podsjećamo barem na: ĐURO ŠURMIN, *Hrvatski preporod. I. Od godine 1790. do 1836.*, Zagreb 1903; ZSOLT ALSZEGHY, *A magyar dráma fejlődése Bessenyeiig* (Razvoj mađarske drame sve do Besseneya), u *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig* (Mađarski dramaturški spomenici od Srednjeg vijeka do Bessenyeia), Budimpešta 1914, str. 5-36; MIRKO DEANOVIĆ, *Le théâtre français et le théâtre italien a Zagreb du moyen-âge au milieu du XIX siècle*, u AA.VV., *Mélanges de philologie, d'histoire et de littérature offerts à Henri Hauvette*, Pariz 1934, str. 161-173; MÁTYÁS HORÁNYI, *The magnificence of Eszterháza*, London 1962; GÉZA STAUD, *Magyar kastélyszínházak* (Mađarska kazališta na dvoru), I-III, Budimpešta 1963-64; MÁTYÁS HORÁNYI, *Teatro italiano del Settecento in Ungheria*, u AA.VV., *Italia ed*

Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari, uredili M. Horányi i T. Klaniczay, Budimpešta 1967, str. 215-225; KREŠIMIR GEORGIJEVIĆ, Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb 1969; ANDOR SOLT, *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772-1826)* (Počeci mađarske dramske književnosti 1772-1826), Budimpešta 1970; TOMO MATIĆ, *Iz hrvatske književne baštine*, Zagreb 1970; EDIT CSÁSZÁR MÁLYUSZSNÉ, *A nemzeti színhátság kezdetei Közép-Kelet-Európában* (Porijeklo narodne dramaturgije u srednjoistočnoj Europi), u AA.VV., *Irodalom és felvilágosodás* (Književnost i prosvjetiteljstvo), uredili J. Szauder i A. Tarnai, Budimpešta 1974, str. 471-498); NIKOLA BATUŠIĆ, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb 1978; MÁTYÁS HORÁNYI, *La vita teatrale nella corte degli Esterházy e la cultura italiana*, u AA.VV., Venecija, *Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, uredili B. Köpeczi i P. Sárközy, Budimpešta 1982, str. 235-240; AA.VV., *Magyar Színháztörténet. 1790-1873* (povijest mađarskog kazališta. 1790-1873), uredio F. Kerényi, Budimpešta 1990.

² Donosimo ovdje najvažnije naslove: SÁNDOR IMRE, *Az olasz költészet hatása a magyarra* (Utjecaj talijanskog pjesništva na mađarsko), u ID., *Irodalmi tanulmányok* (Književne studije), I-II, Budimpešta 1897, sv. II, str. 5-147; ALAJOS ZAMBRA, *Metastasio »poeta cesareo« és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében* (Metastasio »poeta cesareo« i školska drama u Mađarskoj u drugoj polovici XVIII stoljeća), u »Egyetemes Philologiai Közlöny« 1919, str. 1-74; EMERICO VÁRADY, *La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria*, I-II, Rim 1933-34.

Što se tiče čisto dramaturških radova valja uputiti barem na sljedeća djela: SÁNDOR NAGY, *Hazai tanodai dramak* (Mađarske školske drame), u »Magyar Könyvszemle« 1884, str. 32-55; BÉLA LÁZÁR, *Tanulmányok a jezsuita drámák köréből* (Studije o isusovačkim dramama), u »Egyetemes Philologiai Közlöny« 1891: str. 731-736, 1034-1048; 1892: str. 481-493; LÁSZLÓ CZAPÁRY, *Mysterium — és iskoladráma* (Vjerska drama i školska drama), u »Az egri cisterci főgimn. ért.« 1891-92, str. 18-72; ERNÓ FINÁCZY, *Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékának történetéhez* (Doprinosi povijesti školskog kazališta Isusovaca), u »Egyetemes Philologiai Közlöny 1900: str. 458-462, 816-819; 1901: str. 396-398; 1902: str. 312-316; MIROSLAV VANINO, *Povijest kazališta isusovačke gimnazije u Zagrebu*, u »Hrvatska prosvjeta 1916, str. 19-26, 132-140; FERENC MÁLLY, *Benyák és Metastasio* (Benyák i Metastasio), u »Irodalomtörténeti Közlemények 1932, str. 423-426; FERENC JUHAROS, *A magyarországi jezsuita iskoladrámák története* (Povijest isusovačkih školskih drama u Mađarskoj), Szeged 1933; JÓZSEF TAKÁCS, *A jezsuita iskoladráma* (Školska drama Isusovaca), Budimpešta 1937; TOMO MATIĆ, *Knjižnice zagrebačkoga, varaždinskoga, i požeškoga kolegija i osječke misije*, u AA.VV., *Vrela i prinosi. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima*, uredio M. Vanino, Sarajevo 1940, str. 47-67; JÓZSEF SZAUDER, *Metastasio in Ungheria*, u AA.VV., *Letteratura e critica. Studi in onore di Natalino Sapegno*, sv. III, Rim 1977, str. 309-334; AMEDEO DI FRANCESCO, *Le traduzioni dei drammi eroici del Metastasio nel Settecento letterario ungherese*, u AA.VV., *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, op. cit., str. 313-337; IMRE VARGA, *A magyarországi protestáns iskolai színhátság forrásai és irodalma — Fontes ludorum sceniorum in scholis protestantium in Hungaria*, Budimpešta 1988.

³ Upućujemo posebno na *Djela Tituša Brezovačkoga*, uredio M. Ratković, uvod S. Batušić, Zagreb 1951; *Protestáns iskoladrámák* (Školske protestantske drame) = *Régi Magyar Drámai Emlékek XVIII. század* (Stari Dramaturški Mađarski Spomenici, XVIII stoljeće), kasnije *RMDE*, 1/1.-1/2, uredio I. Varga, Budimpešta 1989; *Minorita iskoladrámák* (Minoritske školske drame) = *RMDE* 2., uredio I. Kilián, Budimpešta 1989; *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldék színjátékai* (Pavlinske školske drame, komedije kraljevskih školskih instituta i katoličkih sjemeništa) = *RMDE* 3., uredio I. Varga, Budimpešta 1990; *Jezsuita iskoladrámák*

(Isusovačke školske drame) = RMDE 4/I., uredio Zs. Alszeghy, k. Czibula, I. Varga, Budimpešta 1992.

⁴ U tu svrhu vrlo su korisni JÁNOS KOLOZSVÁRI, *Magyar piarista iskoladrámák* (Školske drame mađarskih skolopa), Pécs 1938; ISTVÁN KILIÁN, *A minorita színháték a XVIII. században. Elmélet és gyakorlat* (Minoritsko kazalište u XVIII. stoljeću. Teorija i praksa), Budimpešta 1992; MARTA ZSUZSANNA PINTÉR, *A ferences iskolai színhátészás a XVIII. században* (Školska franjevačka dramaturgija u XVIII stoljeću), Budimpešta 1993.

⁵ Usp. JÓZSEF SZAUDER, *A XVIII. századi magyar irodalom és a felvilágosodás kutatásának feladatai* (Mađarska književnost XVIII stoljeća i zadaci oko istraživanja prosvjetiteljstva), u ID., *Az estve és az álom* (Večer i san), Budimpešta 1970, str. 5-56.

⁶ Ivi, str. 53-54.

⁷ Ta vizija obuhvaća pomalo čitavu djelatnost Klaniczaya povjesničara, kritičara i filologa. Od njegova bogatog stvaralaštva podsjećamo ovdje tek na neke naslove od općeg interesa: TIBOR KLANICZAY, *Les possibilités d'une littérature comparée de l'Europe orientale*, u »Acta Litteraria«, 1963, str. 115-127; ID., *Nacionalno pitanje i književnost – posebno u Istočnoj Europi*, u »Forum« 1966, str. 496-528; ID., *La nationalité des écrivains en Europe centrale*, u »Revue des Etudes Sud-est Européennes« 1972, str. 585-595; ID., *La letteratura ungherese nell'ambiente est-europeo*, u AA.VV., *La lingua e la cultura ungherese come fenomeno areale*, uredio A. Csillaghy, Venecija 1981, str. 279-288; ID., *Littérature nationale et littérature comparée dans les recherches* 1981, str. 279-288; ID., *Littérature nationale et littérature comparée dans les recherches en Hongrie*, in »Neohelicon« 1985, str. 161-164; ID., *Letteratura e nazionalità. La letteratura ungherese nell'area danubiana*, u »Rivista di Studi Ungheresi« 1986, str. 7-20.

⁸ Mislimo, posebice, na ISTVÁN FRIED, *Kétnyelvűség, kettős kulturáltság Kelet- -Közép-Európában* (Bilingvizam i dvostruki kulturni status u srednjo-istočnoj Europi), u AA.VV., *Szomszédaink között Kelet-Európában* (Među našim susjedima u istočnoj Europi), uredio F. Glatz, Budimpešta 1993, str. 161-170; ID., *Literarische Stromungen und Wechselwirkungen in Ostmitteleuropa an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*, u I. FRIED, *Ostmitteleuropäische Studien (Ungarisch-slawisch-österreichische literarische Beziehungen)*, Szeged 1994, str. 60-68.

⁹ Riječ je, naravno, o poznatim tezama René Welleka, glede kojih upućujemo na GYÖRGY MIHALY VAJDA, *Az összehasonlító irodalomtudomány helyzete és távlatai* (Stanje i dometi komparatistike), u ID., *Összefüggések. Világirodalmi tanulmányok* (Veze. Eseji iz svjetske književnosti), Budimpešta 1978, str. 335-350; ENDRE BOJTÁR, *Ami összehasonlítható, és ami nem* (Ono što je usporedivo i ono što nije), u ID., *Kelet-Europa vagy Közép-Európa?* (Istočna Europa ili srednja Europa?), Budimpešta 1993, str. 35-42.

¹⁰ Valjalo bi ovdje navesti nepreglednu kritičku literaturu. Stoga iz čistog komoditeta upućujemo jedino i simbolično na »Atti del II Congresso Internazionale di Ungarologia« (Zbornik II. međunarodnog kongresa iz Hungarologije), Beč, 1-5 rujna 1986: AA.VV., *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében – Die ungarische Sprache und Kultur im Donaauraum*, I-II, uredili M. Csáky, H. Haselsteiner, T. Klaniczay, K. Rédei, Budimpešta-Beč 1989-1991.

¹¹ SZAUDER, op. cit., str. 54. Njegov kurziv. *Hungaria in parabolis* je dosada neštampan spis iz mađarske kulturne povijesti što ga je ANTAL SZIRMAY (1747-1812) objavio u Budi 1804.

¹² Usp. SZAUDER, op. cit., str. 56.

¹³ ANTONIUS SZIRMAY, *Hvngaria in parabolis, sive Commentarii in adagia, et dicteria Hvngarorum*, Budae 1804, str. 66.

¹⁴ Opširnije o povijesnim i teorijskim aspektima problema terminologije vidi NULLO MINISSI, *Periodizzazione e classificazione nelle letterature dell'Europa orientale*, u AA.VV.,

Miscellanea di studi in onore di Aurelio Roncaglia, Modena 1989, str. 899-905 i 'Europa' ed 'Europa orientale' nella storiografia moderna, u »Belfagor« 1994, str. 724-730.

¹⁵ János Illei (1725-1794) ušao je u Društvo Isusovo 1743. i držao je nastavu, između 1751. i 1754. u mjestima Gyongyos, Kolozsvár i Eger. Bio je ravnateljem isusovačkog sjemeništa u Kolozsvaru od 1767. do 1773, kada se preselio u Budu. Autor je sljedećih drama: *Salamon, Ptolomaeus és Titus* (1767); *Tornyos Péter* (1789); *Ludi tragici* (1791), zbirka na latinskom jeziku triju školskih drama biblijske tematike. Od kritičke literature o njemu podsjećamo na: LÁZÁR, *Tanulmányok a jezsuita drámák köréből*, op. cit., str. 481-493; ZSOLT ALSZEGHY, *Illei János élete és írói működése* (Život i književno djelo J. I.), Nagyszombat 1908; RÓBERT GRAGGER, *Illei János Tornyos Péterének forrásai* (Izvori za Tornyos Péter J. I.), u »Egyetemes Philologiai Közlöny« 1908, str. 585-598.

¹⁶ Imre Hagymási (1746-1804) ušao je u red Skolopa 1764. Između 1768. i 1777. priveo je kraju studij fizike, matematike i teologije u mjestima Nytra i Kalocsa. 1775. držao je nastavu u mjestu Vác, gdje je napisao i postavio na scenu svoje dvije školske drame: *Garabontzás László i Szentelen nagyravagyódnak nevetségés megtsífolása* (Smiješna šala o bezglavoj ambiciji). Vrlo je štura, gotovo nepostojeća, kritička literatura: ALICE CSÁVÁSY, *A magyar bohózatirodalom kezdetei* (Počeci mađarske šaljive književnosti), Győr 1928; KOLOZSVÁRI, *Magyar piarista iskoladrámák*, op. cit., str. 33-37.

¹⁷ Tito Brezovački (1757-1805) učio je u isusovaca sve do 1773, kada se priključio pavlinskome redu. Nakon stečene diplome iz filozofije i teologije u Pešti (1779-1781) gdje je upoznao Ferenc Versegghya, pavlina i značajnog predstavnika mađarskog prosvjeterstva, držao je nastavu na gimnaziji u Varaždinu. Napisao je tri školske drame: *Sveti Aleksij* (1786); *Matijaš Grabancijaš dijak* (1804); *Diogeneš* (1805). Od kritičke literature glede njegova dramaturškog stvaralaštva, osim onoga što je već navedeno u bilješci br. 2, upućujemo na: DRAGUTIN PROHASKA, *Komedija staroga Zagreba*, u »Nastavni vjesnik« 1917, str. 148-165; BRANKO VODNIK, *Tituš Brezovački komediograf starog Zagreba*, u »Hrvatska pozornica« 1925, str. 123-130; KALMAN MESARIĆ, *Matijaš Grabancijaš*, u »Riječ« 1929, str. 12-13; JOSIP HORVATH, *Matijaš Grabancijaš dijak*, u »Jutarnji list«, br. 6332, 1929; ANTONIJA KASSOWITZ-CVIJIĆ, *Tito Brezovački — kajkavski komediograf*, u »Hrvatsko kolo« 1930, str. 259-296; FRANJO FANCEV, *Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramaturške iz početka 19. vijeka*, u »Građa« 1940, str. 201-219; JOSIP VONČINA, *Jezično grabancijaštvo Tita Brezovačkoga*, u »Umjetnost riječi«, 1971, str. 205-224; BRANKO HEĆIMOVIĆ, Tito Brezovački, u »Pozorište«, br. 4, 1971; ID., *Dvije komedije Tita Brezovačkoga*, u BRANKO HEĆIMOVIĆ-MILORAD FLEGAR, *Dva komediografa*, Zagreb 1971.

¹⁸ Đak koji se pravi da je čarobnjak postoji i u drugim tekstovima mađarske školske dramaturgije: CYRJÁK KERTSO, *Borka asszony és György deák* (Gospođa Borka i učenik Georgij), farsa prikazana u mjestu Kanta, u Transilvaniji, 19. svibnja 1773. i koje se kritičko izdanje nalazi u *RMDE 2*, op. cit., str. 493-510; AMBRUS MIKLÓSI (?), *Stolander a balban* (S. na plesnoj zabavi), jednočinka prikazana u mjestu Kanta 6. veljače 1774 i koje se kritičko izdanje nalazi u *RMDE 2*, op. cit. str. 511-553; FERENC JANTSO (?), *Kintses Náso bált rendez* (K.N. priprema plesnu zabavu), bakanalijska jednočinka prikazana u mjestu Kanta 23. veljače 1775. i koje se kritičko izdanje nalazi u *RMDE 2*, op. cit., str. 681-740. Prva dva teksta, međutim, ne sadrže osobite upute na složeni simbo-lizam našega lika, dok je teći varijanta drame *Tornyos Péter* koja ne predstavlja zanimljive različitosti s naše točke gledišta: iz tog smo se razloga ograničili ovdje samo na djela Illeia i Hagymásia.

¹⁹ JENÓ KOLTAY-KASTNER, *Magyar-olasz szótár* (Mađarsko-talijanski rječnik), Budimpešta 1963, str. 479: »garabonc(i)as (diak) student luralica koji se bavi čarolijama, nekromant, opsjenar«; MIRKO DEANOVIĆ — JOSIP JERNEJ, *Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik*, Zagreb

1963, str. 183: »*grabancijaš*, -aša m; studente errante (iniziato alla negromanzia), goliardo«. Dvije odrednice obavješćuju ispravno o složenoj semantičkoj vrijednosti riječi koja, i na temelju etimologije koja se ne dovodi u pitanje, priziva sliku nekromanta iz zapadnjačke sredine. No kako će se bolje vidjeti poslije, *garabonciás* – *grabancijaš* je također i prije svega mitološki lik koji samo u školskoj dramaturgiji poprima komične ili tragikomične crte. Jedino upućivanje na vraćanje može nas dakle odvesti s pravoga puta pri njegovom ispravnom i potpunom tumačenju u književnosti. Hrvatski oblik je dijalektalan i mađarskog porijekla: usp. AA.VV., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Povijesno-etimologijski rječnik mađarskoga jezika), I-III, uredio L. Benkő, sv. I, Budimpešta 1967, str. 1027; PETAR SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. I, Zagreb 1971, str. 599. Od mađ. *garabonciás* naznačene su i neke fonetske varijante, kao *garaboncás*, *barboncás*, *verboncás*, *gorboncás*. Usp. ÉVA PÓCS, *Néphit* (Narodna vjerovanja), u AA.VV., *Magyar néprajz* (Mađarska etnografija), sv. VII, *Népszokás, néphit, népi vallásosság* (Narodni običaji, narodna vjerovanja, narodna vjera), uredio T. Dömötör, Budimpešta 1990, str. 597.

²⁰ Izreka Károlya Kerényia, u CARL G. JUNG i KÁROLY KERÉNYI, *Prolegomeni allo studio scientifico della mitologia*, Torino 1972, str. 13.

²¹ Usp. AA.VV., *Magyar értelmező kéziszótár* (Mađarski enciklopedijski rječnik), I-II, uredili J. Juhász, I. Szőke, G.O. Nagy, M. Kovalovszky, Budimpešta 1987, sv. I, str. 455.

²² Usp. AA.VV., *Uj Magyar Tájszótár* (Novi Dijalektalni Mađarski Rječnik), uredio E.B. Lőrinczy, sv. II, Budimpešta 1988, str. 604.

²³ Usp. AA.VV., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I, op. cit., str. 1027.

²⁴ KOLTAY-KASTNER, *Magyar olasz-szótár*, op. cit., str. 226: »diák (...) 1. (*iskolás*) (scolaresco, scolastico) scolare, m scolaro, allievo, alunno, discepolo; (*bennlakó*) (interno) collegiale, convivitore m; 2. (*egyetemi*) (universitario) studente m; *tört. és tréf.* (stor. e scherz.) goliardo; 3. *rég.* (arc.) (*iro*) (scrittore) scriba m«; DEANOVIĆ-JERNEJ, *Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik*, op. cit, str. 145: »**đak**, đaka m (pl. đaci) studente; scolaro; (pitomac) (convittore) collegiale«. Kako je poznato, mađarski termin je južnoslavenskog porijekla i dolazi od grčkog δλακονο? (Usp. AA.VV., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, op. cit., str. 628-629).

²⁵ Mislino, prije svega, na istraživački rad čiji je autor Dezső Pais te na ono što glede toga primjećuje MIKLÓS KÁZMER, *Uvod* u izd. koje je on uredio D. PAISA, *A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből* (Eseji o jezičnim spomenicima mađarske primitivne religije), Budimpešta 1975, str. 5-6.

²⁶ KÁROLY KERÉNYI, *Introduzione: Origine e fondazione della mitologia*, u CARL G. JUNG i KÁROLY KERÉNYI, *Prolegomeni allo studio scientifico della mitologia*, op. cit., str. 14. Kurziv je njegov.

²⁷ DEZSŐ PAIS, *A garaboncás és társai* (Garaboncás i njegovi drugovi), u ID., *A Magyar ősvallás nyelvi emlékeiből*, op. cit., str. 143-163.

²⁸ Usp. TIBOR KARDOS, *Deák-műveltség és magyar renaissance* (Mađarska klasična kultura i renesansa), u »Századok« 1939, str. 295-338, 449-491; ID., *Középkori kultura, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése* (Srednjovjekovna kultura, srednjovjekovno pjesništvo. Počeci mađarske književnosti) (Budimpešta 1941).

²⁹ Usp. JANOS BALÁZS, *A goliárdság emlékei a magyar szókincsben* (Uspomene na studentsko lutalaštvo u mađarskom leksiku), u »Filológiai Közlöny« 1955, str. 97-109. Vidi, također, od istog autora, *Magyar deákság. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell* (Mađarski klasicizam. Mađarski jezik i europski jezični predložak), Budimpešta 1980, osobito str. 7-15 i 216-224, gdje se nalaze dragocjene odrednice u vezi s likom *deáka*.

³⁰ KARDOS, *Középkori kultura, középkori költészet*, op. cit., str. 86-87.

³¹ Usp. ARNOLD IPLYI, *Magyar Mythologia* (Mađarska mitologija), Pešta 1854; VATROSLAV JAGIĆ, *Die südslavischen Volkssagen von dem Grabancijaš dijak und ihre Erklärung*, u »Archiv für Slavische Philologie« 1877, str. 437-481; BÉLA LÁZÁR, *A garabonczyás diákról* (O đaku grabancijašu), u »Ethnographia« 1890, str. 277-285; GÉZA RÓHEIM, *Magyar néphit és népszokások* (Mađarska narodna vjerovanja i običaji), Budimpešta 1926; DOMOKOS HOLLÓ, *A garabonczyás diák alakja a magyar néphagyományban* (Lik đaka grabancijaša u mađarskoj narodnoj predaji), u »Ethnographia« 1934, str. 19-34, 110-126; VILMOS DIOSZEGI, *A sámánhit emlékei a magyar népi művelt-ségben* (Sjećanja na šamanizam u mađarskoj narodnoj kulturi), Budimpešta 1958; IMRE FERENCZI, *A táltos és a garabonczyás képzete a jugoszláviai magyaroknál* (Slika vrača i čarobnjaka kod Mađara u Jugoslaviji), u »Ethnographia« 1974, str. 262-274; OLGANAGY, *Hősök, czalokak, ördögök* (Junaci, vizije, demoni), Bukarešt 1974; TEKLA DÖMÖTÖR, *A magyar nép hiedelemvilága* (Vjerovanja mađarskog naroda), Budimpešta 1981.

³² ARNOLD IPOLYI, *Magyar Mythologia*, Pešta 1854. Faksimil izd. (Budimpešta 1987) s vrlo korisnim dodatkom: AA.VV., *Ipolyi Arnold, Magyar Mythologia. A hasonmás kiadás függelékei* (A.I., Mađarska mitologija. Apendixi faksimil izd.), Budimpešta 1987, u kojima se upućuje na esej MIHÁLY HOPPÁLA, *Ipolyi Arnold élete és műve* (Život i djelo A.I.), str. 6-46.

³³ IPOLYI, *Magyar Mythologia*, op. cit., str. 454-455. Kurziv je njegov. (»(...) đakom opsjenarom, u današnjim narodnim vjerovanjima, obično se smatra *sin kakve vještice*, ali on može biti i svačiji sin, od trenutka kada zadobiva osobine koje mu omogućuju da *svrši trinaestu godinu nauka* u školi u kojoj predaje vrag. Poslije on luta okolo, sav odrpan, zapušten i s *knjigom* pod pazuhom, od sela do sela, proseći od kuće do kuće. Ako ništa ne dobije, a osobito ako ne dobije kruha i mlijeka, *svojim kletvama podiže veliki vjetar i oluju grada koja sa zemljom sravnjuje vinograde i potapa usjeve*; i opet on *razjaruje gromove i munje*. Ponekad narod misli da vidi njegov lik u obliku *tmurnih oblaka*; drugi put pak misli da ga vidi *oprružena* u ogrtaču *dok čita otvorenu knjigu* ili ga vidi kako se diže u zrak *sjedeći na hrptu zmaja*«). Prijevodi ovdje navedenih mađarskih i hrvatskih odlomaka potekli su iz pera autora ovog eseja. U svladavanju ne malih teškoća pri razumijevanju teksta Brezovačkog više nego korisne upute dala nam je kolegica Suzana Glavaš, kojoj ovdje zahvaljujemo.

³⁴ Ivi, str. 455. Kurziv je Ipolyiev.»Grabancijaš je đak koji je *svršio trinaest godina škole* i nije se izgubio u *kolu sreće*. Đak koji je svršio dvanaest razreda škole otpravlja se na put za neko vrlo daleko mjesto prevaljujući rijeke i mora i mnoge opasnosti; zatim stiže u jednu *špilju* gdje susreće drugove s kojima pohađa trinaesti razred škole. Budući da ih je u svemu dvanaest, sjednu na kolo sreće koje se brzo okreće tako da jedan od njih nužno mora pasti. Stoga tamo sjednu sa strahom jer ne znaju tko će od njih pasti, ali na to su svi pripravnici. Jedanaestorica preostalih nakon što su položili ispit postaju grabancijaši i rasprše se po svijetu provodeći u djelo *umijeće grabancijaštva*, iscrpljeni i odrpani, proseći prije svega kruh i mlijeko. (...) A pojavljuje se i *zmaj* kada *grabancijaš izgovara riječi proklinjanja za izgon zlih duhova čitajući iz jedne tajne knjige* iz koje nitko drugi ne umije čitati«.

³⁵ JAGIĆ, *Die südslavischen Volkssagen von den Grabancijaš dijak und ihre Erklärung*, op. cit., str. 451. Zanimljivo je primijetiti da se u Jagića (str. 456) »trinaesta škola« poistovjećuje s ugarsko-hrvatskim kolegijem u Bologni, o čijoj djelatnosti vidi AA. VV., *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna. 1553-1764*, uredili G.P. Brizzi i M.L. Accorsi, Bologna 1988.

³⁶ Ovo obrazlaganje Đure Šurmina nalazi se u HEĆIMOVIĆ, *Dvije komedije Tita Brezovačkog*, op. cit., str. 22-23. Za *vrzino kolo* vidi bilješku br. 110. »Crni đaci« su prema JAGIĆEVOJ definiciji (op. cit., str. 457) oni koji uče u »crnoj školi«, to jest u najvažnijoj teološkoj školi u Zagrebu.

³⁷ Usp. LÁZÁR, *A garabonczyás diákról*, op. cit., str. 285.

³⁸ Usp. RÓHEIM, *Magyar néphit és népszokások*, op. cit., str. 34-35.

³⁹ Usp. HOLLÓ, *A garabonciás diák alakja a magyar néphagyományban*, op. cit., str. 19-34, 110-126.

⁴⁰ Usp. PÓCS, *Néphit*, op. cit., str. 597. Zanimljivo je primijetiti da je o »Bogu meteorološkog vremena koje poslije postaje zaštitnikom reda i društva« bio već govorio GEOFFREY S. KIRK, *La natura dei miti greci*, Bari 1980, str. 40.

⁴¹ Usp., među kasnijim radovima, VILMOS DIÓSZEGI, *Ipoly Arnold (1823-1866), Az ősi magyar hitvilág* (Drevna vjera Mađara), uredio V. Dioszegi, Budimpešta 1971, str. 141-143; VILMOS VOIGT, *A magyar mitológia kutatásának tanulságai* (Dosezi mađarskog mitološkog istraživanja), u *Mítosz és történelem* (Mit i povijest), uredili M. Hoppál i M. Istvánovits, Budimpešta 1978, str. 121-123; T. DÖMÖTÖR, *A magyar nép hiedelemvilága*, op. cit., str. 25; ÉVA PÓCS, *Ipoly és a »Magyar Mythologia«* (Ipoly i »Mađarska Mitologija«), u AA.VV., Kríza János és a kortársi eszméáramlatok (*J.K. i suvremene struje misli*), uredio I. Kríza, Budimpešta 1982, str. 195-202.

⁴² HOPPAL, *Ipoly Arnold élete és műve*, op. cit., str. 28.

⁴³ MOLIÈRE, *Oeuvres complètes*, uredio GEORGES MONGRÉDIEN, I-IV, sv. IV, Pariz 1965, str. 85-86.

⁴⁴ Mislimo, naravno, na F. JANTSO (?), *Kintses Náso bált rendez*, op. cit., str. 703-704 i na A. MIKLÓSI, *Stolander a bálban*, op. cit., str. 528-529. Za pažljivu rekonstrukciju složenog međuprožimanja između ovih djela, Molièreova predložka i Illeieva *Tornyos Péter*, vidi *RMDE 2.*, op. cit., str. 736-739; *RMDE 4/I.*, op. cit., str. 496-498; I. KILLIAN, *A minorita színháték a XVIII. században*, op. cit., str. 127 i dalje.

⁴⁵ Datiranje ove komedije, ako je valjana pretpostavka Petra Kolendića koji je pripisuje Petru Kanaveloviću (1637-1719), sezalo bi pod kraj XVII. stoljeća. Autoru je naime najvjerojatnije poslužio *Il Cittadino gentiluomo*, jedan talijanski prijevod *Bourgeois gentilhomme* što ga je Nicolò Castelli sastavio između 1696. i 1698. Usp. PETAR KOLENDIĆ, *Iz starog Dubrovnika*, Beograd 1964, str. 194. Novije izdanje nalazi se u *Komedije XVII i XVIII stoljeća*, uvod M. Fotez, Zagreb 1967, str. 233-275.

⁴⁶ MOLIÈRE, *Oeuvres complètes*, sv. IV, op. cit., str. 86.

⁴⁷ *RMDE 4/I.*, op. cit., str. 465 (»/.../ V: Hajde, ponovite, ne bojte se: A, b, ab. P: A, b, grah. V: B, e, be. P:B, e, pas«). Mađarski tekst razlikuje se od francuskog jer uvodi jednosložne riječi (*bab* = grah, *eb* = pas) koje stvaraju amfibolije i stoga komičnost.

⁴⁸ *Komedije XVII i XVIII stoljeća*, op. cit., str. 244.

⁴⁹ ARTURO CRONIA, *Panorama del teatro serbo-croato*, u *Teatro serbo-croato*, uredio A. Cronia, Milano 1955, str. 34.

⁵⁰ *RMDE 4/I.*, op. cit., str. 451-452 (»VENTIFAX: Kamo, kamo ideš sa srcem u peti od straha, Lórintz? Možda te je umorio Péter Tornyos? LÓRINTZ: Kako vidim, gospodine, ti si neki učen čovjek, kad i bez knjige poznaš moje ime. VENTIFAX: Oh, jao si ga tebi! To još nije ništa. Ja sam svršio dvanaest škola u mjesečevu prstenu; ja znam sve. LÓRINTZ: Oho! U mjesečevu prstenu? A tko bi u to povjerovao? tamo naime ni gavran ne može. — Ali možda si ti demon. Jer se kaže za one što svrše dvanaest škola da su pravi vragovi. VENTIFAX: Lórintz! To su priče za stare babe i za prelje. Nisu vragovi, ali da znaju ponešto, to je nesumnjivo. (...) LÓRINTZ: Jasno, i ja bih htio znati previše, gospodine. E neka! No, dozvoli mi da ti bar ime upoznam. VENTIFAX: Monseuer, Monseuer Od mjesečeva prstena, Od zemlje tamnputih, Od kuće zmaja. —LÓRINTZ: Oh, oh! Jasno da mi to nikad neće ući u glavu, jer je možda duže od čitave tvoje vladavine. No kaži mi jasno i glasno i sažeto. VENTIFAX: Ukratko, zovem se Ventifax Grabancijaš Dijak. LÓRINTZ: Ventifas, Grabancijaš dijak? — Što? Pa onda ti sigurno imaš i zmaja! VENTIFAX: Naravno da imam; ali je sad na obronku Planine Almas u pravcu gostionice.«)

⁵¹ Značajno je u tom smislu ono što čitamo u NORTHROP FRYE, *Anatomia della critica*, Torino 1969, str. 309 (hrvatski citat je iz N.F. *Anatomija kritike*, Naprijed, Zagreb 1979, str. 262, op. prev.): »U vojevanju znanosti protiv praznovjerja, satiričari su stekli dobar glas. Sama satira pojavila se, čini se, s grčkim *silloi*, što su bili proznanstveni napadi na praznovjerje. U engleskoj su književnosti Chaucer i Ben Jonson rešetali alkemičare paljbom njihova vlastitog žargona; Nashe i Swift tjerali su astrologe u preranu smrt; Browningov *Medij Sludge* slistio je spiritualiste, a gomila okultista, numerologa, pitagorejaca i rozenkrojčera leži opružena na tragu *Hudibrasa*.

⁵² Što se tiče ovdje primijenjene terminologije, usko vezane uz teoriju modusa pripovjedačke književnosti, usp. FRYE, op. cit., str. 45 i dalje.

⁵³ MICHAEL BACHTIN, *Estetica e romanzo*, Torino 1979, str. 159, 208, 211.

⁵⁴ Usp. KIRK, *La natura dei miti greci*, op. cit., str. 6: »Mitovi su po svojoj prirodi aluzivni, njihov način obavještavanja je zaobilazan. Nije im cilj potpunost niti logička posljedičnost, a kad su svedeni na učeno izlaganje gube mnogo od svoje dražesti.«

⁵⁵ Usp. KOLOZSVÁRI, *Magyar piarista iskoladrámák*, op. cit., str. 36-37.

⁵⁶ MOLIÈRE, *Les Fourberies de Scapin*, u ID., *L'Amour médecin, Le Médecin ma lui, Monsieur de Pourceaugnac, Les Fourberies de Scapin*, uredio Georges Court, Pariz 1978, str. 225-226.

⁵⁷ *Ivi*, str. 258.

⁵⁸ IMRE HAGYMÁSI, *Garabontzás László, u Két népies bohózat a XVIII. századból* (Dvije narodne farse iz XVIII. stoljeća), uredio J. Perényi, Vac 1936, str. 9-10. »Neki lukavac po imenu Štef oduzeo je četrdeset florina svome gazdi, Martinu Prokletome, seljaku koji je živio u mjestu Pitajbogakojem. Mrzovoljan i tužan, Martin se brže-bolje dadne u potragu za novcem koji mu biva vraćen zahvaljujući jednom odrpanom Đaku koji se, kako bi se uzdigao iznad svoga bijednog života i bio sretan, dao nazivati Đakom Grabancijašem. I nije to zalud, jer će on zaista postati kantorom u onom selu, dok je Štef — kako će se kasnije pokazati — dostatan primjer velike sramote i opasnosti kojoj se često izlažu oni mladići koji se od najmanje dobi odaju besramnim krađama.«

⁵⁹ *Ivi*, str. 10-11 (»LÁSZLÓ: /.../ A sad, Ladis, dolazi ono najljepše, jer to što si do sada činio i obećavao, lako može dovršiti Đak pitomac kakav si ti: jer ako uzmemo u obzir da si se u osam mjeseci već dao izbaciti iz dvanaest škola, zasigurno si mnoge vragolije smislio; naposljetku, praveći se da si Đak Grabancijaš, mnoge si osobe prevario: i što sve nisi savjetovao u ova tri dana lakovjernih stanovnicima sela! /.../«)

⁶⁰ *Ivi*, str. 17. (»/.../ Mi kraljevići Zmajeva, Azdrubal, Belfagor, Belzebub, kokice crvenkaste, mačke s lavljim repom, bikovi sa svinjskim papcima, medvjedi sa grbom devinom, kažemo da će kradljivac po imenu Štef izgubiti vid ako ne vrati svome gazdi sve što mu je ukrao; stoga je ni manje ni više nego potrebno da se na način Grabancijaša nad njim izgovore riječi za istjerivanje zlih duhova i da mu se naredi da pleše.«)

⁶¹ *Ivi*, str. 19. (»/.../ jer ću ja odmah narediti da se ovdje pojave sve morske nemani, koje će nasrnuti na mene urlicima, kricima i bukom neizrecivom, sve dok ih ja neću uspjeti pripitomiti snagom svojih čarolija.«)

⁶² *Ivi*, str. 14. (»Đak sav zabundan u svoje prnje.«)

⁶³ *Ibidem*. (»Đak grabancijaš za u zatvor strpati.«)

⁶⁴ *Ibidem*. (»Lupež razbojnik.«)

⁶⁵ *Ivi*, str. 15. (»Odrpan i zao đak grabancijaš koji praznovjerju podučava cijelo selo.«)

⁶⁶ *Ibidem*. (»Đak odrpanac i lotalica.«)

⁶⁷ *Ivi*, str. 20. (»Đak prevarant, pijanac i odrpanac.«)

⁶⁸ *Ivi*, str. 29. (»LÁSZLÓ: Gospodo moja, nemojte se ničemu čuditi, jer je onaj pomagač lopova sam tražio propast. Priznajem: ja sam ga zaveo, da bi naučio daleko držati ruke od novaca svoga

gazde. GÉTZI: Ta kakav ste vi to čovjek? LÁSZLÓ: Gospodine, ne poričem: ja sam onaj đak kojega ste vi podržali da postane grabancijaš. MENYHÁRD: Znači da to niste? LÁSZLÓ: U stvari Vam kažem, gospodine, da niti moj otac nikada nije bio grabancijaš i da sam, kako možete dokučiti po mojoj odjeći, u svojoj neimaštini htio okušati sudbinu na svaki način. No kako mi se omaklo, vidite vi sami, gospodo, što ćete sa mnom: tu sam pred vama, sa svim onim što posjedujem /.../«

⁶⁹ FERENC FALUDI, *Téli Ejszakák*, u *Faludi Ferenc prózai művei* (Prozna djela F.F.), uredili I. Voros i P. Uray, I-II, Budimpešta 1991, II, str. 661 (No evo gdje pred njega istupi jedan nepoznat, užasan ljudski lik. Tijelo mu bijaše dijelom prekriveno kravljom kožom, duboka mu se starost na licu očitovala i u usahlim udovima. Na stotine bora izbrazdale mu čelo i lice izmoždeno, guste obrve nadvijale se nad krvavim očima, kukasti nos čepio mu usta, odvrtna brada sezala mu do prsa. Klimao je glavom, nesiguran na nogama, jedva da se držao poduprt o svoj kvrgav štap. Taj lik grabancijaša vidje *Justiniana*, /.../«)

⁷⁰ *Ibidem*. (»Prizovi u pamet svoju oholost, svoju okrutnost, svoju nepravdu, svoju zlobnu zavist, svoja ubojstva, svoje otmice, svoju nezahvalnost, svoju nečovječnost i ostala svoja slična lupeštva. U tome si se istakao, razuzdao se, na glavu okrenuo svoj rodni kraj, s prezirom pokrenuo miroljubive Kraljeviće iz obližnjih i udaljenih zemalja. Suprotstavio si se Bogovima. Zbog toga te tvoj narod mrzi, stanovnici tvoga kraja prijete ti oružjem, omrznuo si se nebesima.«)

⁷¹ FURIO JESI, *Materiali mitologici. Mito e antropologia nella cultura mitteleuropea*, Torino 1979, str. 13.

⁷² FALUDI, op. cit., str. 662. (»Začuvši to, kralj sav protrne pa pomisli da je vrač, koji je u međuvremenu nestao, glasnik božji, jer se oprostio uz tako užasnu buku da su se zatresla brda i doline i sva stjenovita šuma.«)

⁷³ LUDOVICO ANTONIO MURATORI, *Della perfetta poesia italiana*, uredio A. Ruschioni, sv. II, Milano 1971, str. 600: »Da bi se pobudio smijeh, uputno je, i sigurno, da se na sceni prikažu u svom najboljem svjetlu narodni običaji, to jest čovjek koji govori, škrtac, ljubomoran čovjek, neustrašiv čovjek, dvorski čovjek, hvalisavac, laka Zena, glupi sluga, koristoljubiv Sudac, neuki Javni tužilac, lukavi Zanatlija, i svakojaki ostali vidovi običaja, koji se svaki dan mogu vidjeti među ljudima niskog staleža. Prikazivanje tih osobina, i to živo opisivanje mana, strasti, i poroka ljudi u njihovoj intimi, na prekrasan način dočarava i nasmijava Gledatelje. Tomu valja pridružiti Satiru koja nije otrovna, već blaga, i ugodna, koja ne zabada nož u leđa nego počiva na uzrečicama, i dubokim, britkim i domišljatim razmišljanjima. Upravo je svojstvo glupih ljudi da nas znaju samo nasmijavati besramnim Slikama, i gnusnim osjećajima. Iskustvo nam zatim pokazuje da se u prikazivanju običaja, i narodnih mana, kao i u blagom korištenju Satire, sastoji pravi začim Komedije.«

⁷⁴ To je poznata teza Károlya Kerényia, o kojoj upućujemo na JESI, op. cit., str. 67-80.

⁷⁵ Mislimo, u prvom redu, na inicijative franjevacu u mjestima Kézdivasarhely i Kanta, o kojima vidi KILLIÁN, *A minorita színháték a XVIII. században*, op. cit., *passim*.

⁷⁶ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 46.

⁷⁷ Usp. MARIN DRŽIĆ, *Dundo Maroje*, priredio dr. Frano Čale, Školska knjiga, Zagreb 1989, str. 55: »Ja, što jesu tri godine, ako se spomenujete, putujući po svijetu srijeća me dovede u ovi vaš čestiti grad, i od moje negromancije ukazah vam što umjeh.« Usp. i talijanski prijevod: MARINO DARSA, *Zio Maroje*, predgovor Frano Čale, prijevod i pogovor Liliana Missoni, Hefti, Milano 1991, str. 13.

⁷⁸ Novije izdanje nalazi se u *Komedije XVII i XVIII stoljeća*, op. cit., str. 335-381.

⁷⁹ DEANOVIĆ — JERNEJ, *Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik*, op. cit., str 1083: »**vrzino kolo** in ballo (o ridda o caròla) di streghe (...), tregenda; *fig.* pandemonio, babele«. O simbolizmu riječi, v. bilješka br. 110.

⁸⁰ Zanimljivo je primijetiti kako i kritička literatura smješta odgovarajući mađarski lik zvan *tünder* (vila, ninfa, silfida) u isti mitološki kontekst kojemu pripada *garabonciás* – *grabancijaš*.

⁸¹ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 43-44.

⁸² ROBERT-ALAIN DE BEAUGRANDE — WOLFGANG ULRICH DRESSLER, *Introduzione alla linguistica testuale*, Bologna 1984, str. 68.

⁸³ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 48: »To vse čini mudroznanje, koje se z velikem trudom iz knjig i vu školah zadobiva.«

⁸⁴ *Ivi*, str. 47.

⁸⁵ *Ivi*, str. 64.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ivi*, str. 46.

⁸⁸ *Ivi*, str. 63.

⁸⁹ *Ivi*, str. 63-64.

⁹⁰ Usp. SLAVKO BATUŠIĆ, *Komediografija Tituša Brezovačkoga*, u *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. XVII; JÓZSEF SZAUDER, *Verseghy pályakezdése* (Verseghyevi kazališni počeci), u ID., *A romantika utján* (Na putu prema romantizmu), Budimpešta 1961, str. 142-162.

⁹¹ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 64. Nije moguće trenutno zamisliti ikakav tip intertekstualnog odnosa sa *Skupom* (1555) Marina Držića. No postoji dakako velika srodnost s razmišljanjima o privatnome životu u Dubrovniku što ih Niko oblikuje u dvama svojim istupima u prizoru drugom četvrtoga čina. U prvome on se dotiče loših strana svojih sugrađana: »(...) Gdi su litere od ovoga grada? Gdje su kostumi? U plaštiheh od persa, u gaćah od svile, u rukavicah profumanih! Ne denjamo se svitu nosit koja se u Gradu čini, neg ištemo ispriko svijeta komade koji nam će personu uresit; a ne nastojimo da nam ispriko svijeta meštri dohode da nam pamet urese.« (M. Držić, *Djela*, uredio F. Čale, Zagreb 1979, str. 589); u drugome upućuje na to kako ih izliječiti: »(...) hod'te na skulu; (...) izagnite injoranciju iz vas da, kad na staros dođete, da nijeste kao i njeci koji ni sebi, ni republici ne valjaju, koji su od štete a nijesu od koristi. Injorancija je vazda od štete!« (*Ivi*, str. 590).

⁹² *Ibidem*.

⁹³ VOLTAIRE, *Dictionnaire philosophique*, Chronologie et préface par René Pomeau, Garnier-Flammarion, Pariz 1964, str. 299.

⁹⁴ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 65-66.

⁹⁵ Homofoniju između Baal i mađ. *bál* (ples) naći ćemo u MIKLÓSI (?), *Stolander a balbán*, op. cit., str. 514.

⁹⁶ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 56.

⁹⁷ Neproduktivno bi bilo, primjerice, pokušati povezati na neki način naš lik s opsjenarom u Ariosta i sa zvjezdoznancem kod Della Porte ili pak sa čarobnjacima, vilenjacima i vješticama koji napućuju Shakespeareov teatar.

⁹⁸ GIOVANNI BUFFA, *Fra numeri e dita. Dal conteggio sulle dita alla nascita del numero*, Bologna 1986.

⁹⁹ *Ivi*, str. 31.

¹⁰⁰ Usp. BUFFA, *ibidem*, u bilješci.

¹⁰¹ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 51-52.

¹⁰² Usp. BUFFA, op. cit., str. 24: »Ovo vjerovanje, rasprostranjeno pomalo po čitavome svijetu i u svim razdobljima, imalo je osobitog odjeka među Babiloncima, Kinezima, Grcima i Rimljanima.«

¹⁰³ O etimologiji broja pet (tal. cinque) vidi odrednicu u GIACOMO DEVOTO, *Dizionario etimologico*, Firenca 1968, str. 81: »vulg. lat. *cinque* razlikuje se od klas. lat. *quinque*. To je

indoeuropski PENKWE zabilježen u gotovo svim indoeuropskim sredinama. (...) Lat. quinque pokazuje asimilaciju iz serije p...qu do qu...qu, (...)«. Jezično značenje broja »pet« odnosilo bi se na »rep« (što bi potvrdilo pretpostavku o granici brojanja na prste te bi stoga predstavljao broj cjelovitosti). Simbolizam broja 5 dolazi od zbroya prvoga neparnoga broja i prvog parnog broja (1 i 4, 2 i 3) i središnji je element brojanja od 1 do 9; stoga se i navodi kao broj percepcije (5 osjetila), savršenstva, reda. (Naznake o tome dao nam je prof. Domenico Silvestri, kojemu ovdje zahvaljujemo.)

¹⁰⁴ Moglo bi se pretpostaviti da postoji veza između *kolo* (ples) i mjesec. *Kolo* bi bio noćni ples dok bi krug plesača predstavljao mjesec: »Kolo postiže svoj najveći koreografski efekt kad se pleše u dva ili više manjih koncentričnih krugova. To je najuobičajenije prikazivanje punog mjeseca.« (EVEL GASPARINI, *La danza circolare degli slavi /Kolo!*, u »Ricerche Slavistiche«, vol. III, 1954, str. 72-89 882.)

¹⁰⁵ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 52.

¹⁰⁶ To je posljednja potvrda o onome što možemo čitati, glede izuzetnih odlika Boccacciova remek-djela, u CESARE SEGRE, *Teatro e romanzo*, Torino 1984, str. 27-50, na koji posebice upućujemo zbog detaljnog proučavanja motiva prijevare između proze i dramaturgije.

¹⁰⁷ VONČINA (op. cit., str. 211-212) prema kojemu postoje tri sloja jezičnog diskursa: diskurs učenoga sloja; obrazovanog, koji velikim dijelom koristi Matijaš; govorni diskurs zagrebačkih zanatlija i diskurs seljaka s dodacima jezičnih elemenata iz okolice Zagreba. Svakome diskursu odgovara naravno društvena uloga koju lik tumači na sceni.

¹⁰⁸ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 78.

¹⁰⁹ *Ivi*, str. 68.

¹¹⁰ Očito da putovanje predstavlja kretanje: indoeuropski korijen KWEL upućuje na različita značenja »kružnoga kretanja« a ima i značenje »zaštite« i »obrađivanja zemlje«: usp. DEVOTO, op. cit., str. 87. Pomislimo na hrvatske riječi *kola*, *kolosijek*, *kolut*. Narodna mašta sjedinjuje *grabancijaša* s vilama i vrazima u *vrzinom kolu*. Riječ kolo, u značenju krug, kotač i ples (*povesti kolo*, *voditi kolo*), čini se da u sebi sadrži korijen KWEL kao izraz kružnog toka i dakle svršenosti. JAGIĆ (op. cit., str. 470 i dalje) dovodi u vezu riječ *vrzino* sa *Vrzil*, to jest Vergilije, koji je vjerojatno u Slavena bio poznat kao čarobnjak, pravi pravcati nekromant koji, uz pomoć neke čarobne knjige, surađuje s đavlom. Legenda je potom pretvorila *Vrzilovo kolo*, to jest čarobni kotač maga Vergilija u *Vrzino kolo* koje je isprva prikazivalo svijet pakla, zatim mjesto sastanka zlih duhova, među kojima i *grabancijaša*, koji ovdje poprima nadnaravna znanja i spoznaje.

¹¹¹ *Djela Tituša Brezovačkoga*, op. cit., str. 46.

¹¹² *Ivi*, str. 84.

¹¹³ Usp. RAFFAELE PETTAZZONI, *L'essere supremo nelle religioni primitive*. (L'onniscienza di Dio), Torino 1957, str. 18 i dalje.

¹¹⁴ *Ivi*, str. 20.

¹¹⁵ *Ivi*, str. 32-33.

¹¹⁶ Usp. IPOLYI, op. cit., str. 22.

¹¹⁷ PETTAZZONI, op. cit., str. 21.

POETIKA OTOČNOSTI

Zvonimir Mrkonjić

I.

Kada je riječ o poeziji Andriane Škunca, mislimo prije svega na stanovito iskustvo prepoznavanja prostora pisanjem, koje je ona s rijetkom dosljednošću razvijala tijekom više od tri desetljeća. Neumoljiva usredotočenost na svoj otok — stranicu, dopušta pomake u metodi, ali ne i zamjenu svog predmeta nekim drugim. Teško je naći u nas pjesničko iskustvo koje bi se po svojoj upornosti moglo usporediti sa Škuncinim. I što se god taj predmet čini oskudnijim, pjesnikinja ulaže veći napor, i to je uspješnija u otkrivanju skrivenih bogatstava te oskudice. Takvim čitanjem teksta otoka navedena je da iz sinkronije *vidljivog* postupno prelazi u dijakroniju *nevidljivog* i u njegovu arheologiju, što se daje pratiti osjetilom različitim od svih poznatih, i za koje najviše što se može reći jest da je to autentično pjesničko osjetilo. *Jer pjesnički prebiva čovjek na ovoj zemlji* — kako se ne sjetiti Hölderlina, tog poglavitog pješaka koji je najduže putovanje svog života, od Njemačke do Francuske i natrag, prešao pješice.

I Škuncino čitanje Paga navlastito je pješački napor prelaženja stjenovite i neravne otočne površine, uračunat u karakter rukopisa koji u stopu slijedi takvo pješačko čitanje zemlje i pronalazi mu najnesvrshodnije i najstrmije putove. Čitanje i pisanje dvije su instance samosvijesti u moćnu krajoliku. Čitanje, naime, nije samo pasivno primanje viđenog nego projiciranje stanovitog reda u viđeno: čitateljica reducira viđeno na njegove elementarne pojavne strukture odbacujući svaku zalihost i ponavljanje koje neki bitni prostorni raspored čine već viđenim i ponovljivim.

Kao što se Škuncinim prostorom ne ovladava naprosto viđenjem, nego se taj prostor iskustveno svladava hodom, tako ni pjesnikinjin Pag nije rasvijetljen na način koji omogućuje maksimalnu vidljivost, nego na način koji mu najbolje ističe strukturu. Općenitim predodžbama o sredozemlju odgovara rasvjeta ljetnog podneva, što su ga opjevali Valéry i Nator. Neka nas ne zavara *Kratka sjena podneva* jer Škuncina knjiga

pod tim naslovom — a u pravilu i ostale njezine zbirke mnogo su surovije ozračje u kojemu se krajolik može doživjeti na manje senzualan, ali taktilniji način. Jedna od tipičnih pjesama te knjige zove se *Siječanj*, ona ocrtava ozračje tegobne, oskudne riječi: *danima već / pokušavamo / dotaknuti riječ*.¹ Riječ se ne izgovara naprosto (kao što se pomišlja), nju treba *dotaknuti* i opipati kao da se borimo s nevjericom u njezino postojanje. Reklo bi se da je i riječ napokon jedan konkretni prostor, do kojega se dolazi s naporom.

Škunca ne prati sunčevu godinu u njezinu trijumfalnom usponu, nego u silasku, u slabljenju sunčeve moći kad su *iz dana u dan / sve slabiji pogledi sunca*.² Titravoj ocrtanosti krajolika u žegi, ona preferira skamenjenost u studeni, usporednu gašenju života i približavanju smrti koja svemu daje konačnu jasnoću: *Zasuta sva bliska mjesta u nepomičnoj studeni. Smrt nas ispituje, gleda*.³ Neumitnoj bistrini studeni može se suprotstaviti samo *kiša koja zarezuje zrak / tankim prugama*,⁴ poništavajući crtež vidljivog. Brišući razlike među stvarima, ona spreže različito. Toj sprezi zahvaljuje postojanje i začudna *Ovca: Utihla uza zid tvori još jedan — niži*.⁵

Sunce je načelo prisutnosti, metafora oka koje najoštrije vidi. Ali i njegova odsutnost, odsutnost svjetla, tj. sjena, također pomaže vidljivosti. Sjena u svom podrijetlu ima i drugačije svojstvo: nije samo iz podzemlja, već iz podsvijesti. Ona dolazi iz drugačije vidljivosti, iz ljudske duše: *Malo dalje snova izbija iz podzemna tijeka, prati nas razasuta svuda naokolo. Stalno privezana za neku muku u nama — poput slomljena štapa o koji se oslanja*.⁶

Kada govori, a to je iznimno, o ozračju ljeta, Škunca za razliku od nepomičnosti i ukrućenosti slike svijeta u studeni, vidi ustitalu geometriju *kugle zraka, kutove svjetla* koji se šire do *trokuta goleti*. Vidi se kako *sparina pregrađuje brda: seli s jednog mjesta na drugo*.⁷ Nebo i zemlja nezamjetno se pregrađuju u susljednim fazama providnog kubizma Cézanneovih pejzaža.

Ali snatrenje o svjetlosti ne čini se nikad tako usredotočeno kao onda kada je upotpunjeno prisutnošću suprotnog elementa — tame, kao što se to čita iz teksta *Sunčane pjege — noćne mrlje*. Što preostaje zdvojnomo sanjaru nego pregraditi dan drvenim vratnicama ne bi li tmina *pobijelila od silna pritiska*.⁸ I doista samo sredozemci znaju da je užitak u sunčevoj svjetlosti najveći kada ga doživljavaju kroz zatvorene škure.

Dublji je međutim razlog Škuncine okrenutosti tamnom prostoru, a taj je: svjetlost je apoteoza vječne apolonske sadašnjosti i zaustavljenog trajanja, dočim je tama prostor pamćenja koje nas spaja i s najdubljom prošlošću:

*Iz zidova kraj kojih su prolazili, svake se noći otkine po sjena.
Pomiču se bivši pokreti onih koji su ih ispunjali. Šumovi oglašavaju
poruke njihove nazočnosti. Čuvaju ih kao dio tvarnosti koja se raspršuje
sa snom.*

*Dovršavaju ono što su odlaskom zaboravili dogotoviti. Slijed
putanje odjekuje pucnjevima što se potom javljaju. Škripe: kreveti,
žaluzine, podovi.*

*Tmina je njihova produljena kob. Ona se širi i rasteže poput
sjećanja.
Iza pohoda mrtvih raste mrak, pomisao da se neće vratiti.⁹*

Škuncin svijet ne dopušta prazninu. Njegov kontinuum tvori dramatski odnos svjetlo-tama, dakle polemika neopterećene sadašnjosti i opterećenog vremenskog pamćenja. U taj odnos, kao pomični element, uključuje se prašina. Ona je također prometalo pamćenja: *Jednostavno se pojavi kao znak nevidljive duše predmeta i krajobraza.*¹⁰ Nevidljivo u Škunce nije rilkeovska metafizička kategorija nego pongeovski konkretan proces kojemu posljedice sigurno jesu metafizičke.

II.

Promotrimo li cjelinu Škuncine poezije, uočavamo da je podijeljena između dva izražajna sredstva, stiha i pjesme u prozi. Pjesma u stihu na tragu je onog rješenja koje joj je dao rani Mihalić: stihovi srednje dužine izmjenjuju se povremeno s gotovo upola kraćim stihovima uvučenim za nekoliko razmaka od lijevog ruba — ili pak uvučenim za pola stupca ili više bez nekog pravila, slijedeći potrebu za što slobodnijim razmještajem na stranici.

Dok u prvoj knjizi *Do neba bijelo* stihovi zatvaraju cjelovite iskaze, u drugoj *Kratka sjena podneva* teže eliptičnim izričajima najčešće postignutim izostavljenjem predikata:

*uski otvor
neba
prema pučini¹¹*

Među stihovnim odlomcima veza je kadgod vrlo labava, ona jedva da se želi uspostaviti, ukoliko se i ne izbjegava. Škunca ispisuje krhku, prekidivu, ali upornu crtu govora, koji napreduje i zastaje osluškujući šutnju, da bi smogao snage prolaziti kroz praznine nepostojećeg i neizrecivog: *nepouzdanu riječ si / tjerao / u suho grlo / glas / ranjav kao oštrica.*¹² Kritika je uočila da u lomljenju stihova »riječi naglašavaju svoj vanjski sintaktički diskontinuitet, ali unutrašnji misaoni kontinuitet« (Andrea Zlatar).¹³

U svojoj postojanosti, govor što ga bilježe Škuncini stihovi kao da je prošao nekoliko različitih faza. U knjizi *Do neba bijelo*, govor bilježi viđeno i njegov egzistencijalni komentar. Dok je tu govor još euforičan, u sljedećoj, *Kratka sjena podneva*, govor nije unaprijed dan, za njega se treba boriti, tjerati *nepouzdanu riječ.*¹⁴ Govor svoju krhkost pripisuje raspadljivosti vidljivog svijeta. Prizor vidljivog svijeta prestaje biti jedinstven — slika egzistencijalnih stanja koja se slažu sa sintaksom pojava. Naprotiv, događa se nešto drugo: *vrši se dioba, od ovog jakog zraka / puca kamenje,¹⁵ šumovi razlomili dan.*¹⁶

Svijet se atomizira na bezbroj pojedinačnih čestica koje su izgubile gravitaciju jakog osjećaja, osovinu jedinstva.

U zbirci *Napuštena mjesta* prizor elementarne prirode i krajolika zamjenjuju *mjesta* obilježena poviješću i životom, zagonetkom upisanom u oblike njihove dotrajalosti: *Ništa se ne zna / ni koja mjesta / ni koji natpisi*.¹⁷ Pogled okuplja prizor interesom čitanja zagubljenih tragova nečitkog, te potpada iluziji da svojom usredotočenošću svladava gravitaciju zaborava: *Kao da smo blizu / zaštićeni od zaborava*.¹⁸ Čitaču tragova čini se da se svojim misaonim naporom i fizički suprotstavlja rasapu: *Umornim prstima / podupirem / bočne zidove*.¹⁹ Zbirka u cjelini odgovara porivu da se sve sačuva, ako ne u zbilji, a ono u prostoru pamćenja.

U posljednjoj knjizi napisanoj u stihu, *Korijen zid kutija*, nastavlja se proces atomizacije tragova ljudske prisutnosti. Na više mjesta u njoj spominje se vjetar kao glavni činilac brušenja i trošenja (te) stvari koja čini osjetnim samo prolaženje vremena. Tako prijete *vjetar* (da će) / *ući u kuću / ostaviti me bez zidova*.²⁰ Zidovima nedostatak korijena prijete obaranjem: *Oslabljen u temeljima / zid se dijeli i raspada*.²¹ Prevrtnje kuće posljednji je čin drame u kojemu se subjektu oduzima ne samo zaklon, nego njegova okomica i usuglašenost sa svemirom. U posljednjoj Škuncinoj stihovnoj zbirci kao da se u kratkoći stihova nazire razlog nepostojanosti prizora.

III.

Posve drugačijoj svrsi posvećuje se pjesma u prozi zbog težnje koju nosi ta pjesnička vrsta da dorečenošću htjeli-ne htjeli učvrsti rečeno. U već navedenoj pjesmi *Ovca* stamenost usporedbe zid-ovca učvršćena je jednom jedinom dorečenom rečenicom. Ako ovca ovdje i nije viđena »sa stajališta stvari«, ona je svakako viđena sa stajališta krajolika ili nekog naizgled neosobnog promatrača, kao što je to i Škuncina kamera. U stajalištu krajolika razvidan je način kako pjesnikinja vidi put sjene koja kao rukopis ispisuje prostor:

Probodena kupinama sjena se uvukla u kamenjar, puži između naoštrenih škrapa, vuče za sobom ogrebene pršljenove.

Razvučena u tanku nit lijepi se za izdubena mjesta. Popucala visi u kapima. Malo dalje snova izbija iz podzemna tijeka, prati nas razasuta svuda naokolo. Stalno privezana za neku muku u nama – poput slomljena štapa o koji se oslanja.

Vodi nas rubom svoga protega ili mi vodimo nju. Mrvi se iz sunca, iz dogorjelih zraka: sažima u pepeo koji je naznačuje.

Za oblaka, sva istegnuta u dan.

*I sve je sjena kad nje nigdje nema.*²²

Jedna od preobrazbi tog stajališta može se pratiti i u pogledu koji papir *već* vidi kao ideogramsku mrlju. Igrajući se dvosmislo m konkretnog-apstraktnog tu se spaja viđeno i riječima prevedeni sadržaj: *Podižem pogled s papira i sve što nazirem, otisak je mrlja. Rukopis-mravinjak širi se uokrug stranica. Misao postaje opipljiva izbočina.*²³

Škuncina pjesma u prozi, kako god joj prišli, pokazuje uočljivu protegu iskustvenosti, odatle i postupnost kojom se izražava, konkretizirajući se u njezinu ritmu — dakako, ne bez analogija s rukom koja piše:

*Kako joj nečujno prolazi, majka namata vrijeme na štap, razvlači ga u hodu. Doziva iz raznih udaljenosti, provjerava, pita. I dok šeta, štap je ticalo kojim ispituje — gleda.*²⁴

Prva knjiga pjesama u prozi, *Pomaci, tišine*, obilježena je otkrićem posebnosti te pjesničke vrste. Umjesto sa stegnutom, pokraćenom protežnošću stiha, suočava se s arhitektonikom rečenice. U stanovitoj promisli rečenice, koja mora imati početak i završetak, događa se da stvarnost unutar rečenice postane analogna događanju tvarnog svijeta:

*Bujice nanose zemlju na uzavrelu površinu, omekšavaju morsku koru, raznose neslanu srž.*²⁵

Ali nije riječ samo o zapisu energije, borbi počelâ, nego i o usredotočenju na predmetnost, čemu zahvaljuje nastanak i jedna od najljepših hrvatskih pjesama napisanih »sa stajališta stvari«, *Ovca*. Željka Čorak je zamijetila da u pjesmama u stihovima često dolazi do izostanka glagola, predikata, dok u pjesmama u prozi znade izostati imenica, subjekt.²⁶ A pojačavanje glagolskog udjela najbolje govori o potenciranju rada rečenice.

U drugoj knjizi pjesama u prozi, *Druga strana zrcala*, Škunca se donekle odmiče od konkretnog kao obveznog uzora. Tonko Maroević misli da je tom knjigom Škunca »započela«, uvjetno rečeno, »fazu interiorizacije«.²⁷ Već naslovno zrcalo uvodi temu dvostrukosti zbilje, one neposredno primane preko ćutila, i one koja se propituje preko načina njezina oblikovanja pisanjem: *Oslobođene rubova, stvari se pokazuju iznutra, iz jezgara prašine. Sve se miješa razmrvljeno u rukopisu, gubi svojstva.*²⁸ Dolazi zapravo do miješanja između sredstva poezije, jezika, i tvarnosti predmetnog svijeta, pa pjesnikinja može reći da je *Jezik otežao od kamena.*²⁹

U zrcalu, koje se sve češće pojavljuje u Škuncinoj poeziji, *stvari što nas okružuju postaju rukopis sna.*³⁰ Isto tako, ako konkretni svijet gubi na zbiljnosti, apstraktni svijet pisma stječe iluziju konkretnosti, pa se čini da se prekrižena riječ žilavo upinje da vrati svoje važenje.³¹ Dvije posljednje knjige pjesama u prozi: *Zeleni prah* i *Novaljski svjetlopis*, zaokupljene su daljnjom alkemijom prijetvorbe konkretnog u apstraktno i apstraktnog u konkretno. U opisu prožimanja konkretnog svijeta s prostorom pisma, Škunca ostvaruje sve tananiju sintezu: *Kad izgovorim ili napišem riječ ovca, papir se oruni, zrak postane gust i porozan. Slova se razbježe u potrazi za hladom. Ispod toplâ pokrivača napisanog širi se pašnjak.*³² U pohodu *napuštenim stanimâ*³³ pjesma u prozi Andriane Škunce doseže

svoju krajnju svrhu, zadržavanje posljednjih obrisa stvari na putu sve neumitnijeg nestanka gdje na kraju ostaju još samo imena mjesta.

IV.

Jednu od svojih najvećih provjera Škuncina pjesma u prozi doživljava bilježeći prijelaz iz opipljivog u neopipljivo, iz vidljivog u nevidljivo, kao što se to oprimjeruje u tri teksta o majčinu kretanju iz jedne prostorije u drugu. Reklo bi se, koliko je iskustvena u vidljivom, toliko je iskustvena i u nevidljivom. Zato Škuncu toliko privlače začudni učinci zrcala, njihova sposobnost prizivanja obrnute i virtualne zbilje. Ali, čak ni zrcalo nije potrebno da bi se prizvao svijet s one strane, jer tu sposobnost preuzima mrak:

Opkoljeni mrakom gledamo obruč crnila. Plamen svijeće osvjetljava i neka druga, zatamnjena lica, koja stoje uokrug.

To su oni što prilaze živu svjetlu, ma kako maleno bilo. Sjena dotakne ruku, bešumno otapa se vosak.³⁴

Jedna od stečevina pisanja, a tu posebnost najbolje dolazi do izražaja u pjesmi u prozi, jest s ono pomoću čega se dohvaća nepostojeće: *Može li se dotaknuti ono čega nema, govoriti o udaljenom ili iščezlom prostoru?*³⁵ Na isti način Škunca se pita i o bunarima: *Jesu li bunari rasuti poljima po nekom tajanstvenom zajedništvu povezali gornji i donji svijet?*³⁶

U suvremenoj hrvatskoj pjesmi u prozi, Škuncini tekstovi najviše se približavaju zadaći čuvanja obrisa konkretnog, napadnutog izvana silama erozije, a zaboravom iznutra. Dok se od njezinih prethodnika, Danijel Dragojević bavi spekulativnim modelom krajolika, a Tonko Maroević »savršenim pejzažem« kao tvorevinom ćutilno razbuđene sintakse, Andriana Škunca polazi od opipnog osvjedochenja o tvarnoj zadanosti okolnog svijeta.

V.

Otok je zatvorena forma. Sam sobom on je mjesto, zemljopisno i zemljioslovno ograničeno, ali to je mjesto i cijeli univerzum mjestâ nastalih u zakonitosti međudjelovanja ljudskog i zemaljskog. Imajući na umu glavnu značajku otoka kao zatvorene forme, neka poetika otočnosti mogla bi istraživati činjenicu da se kretanje otokom pokorava koncentričnom ili centripetalnom uzorku. Slijedeći prostorni smjer toga kretanja, vrijeme

je ako ne negirano a ono relativizirano: *Ne čeka nas ništa / osim kružnog obilaska / napuštenih mjesta.*³⁷

Napuštena mjesta točke su negativne topografije, točke u kojima se sadašnji život ugasio, ali koje ne prestaju zračiti iz dubina vremena. Poetika otočnosti pretpostavljala bi i razmjernu ograničenost broja motiva: oni bi se, u nastojanju da izdvoje najjednostavnije sastavne česti zemaljskih pojava, ponavljali, izvodili jedni iz drugih, pokazujući strogost izbora kojim se ionako može sve iscrpsti. Isto tako, na otoku iluzija blizine nekom bitnom prostornom načelu čini se prisutnija no igdje drugdje: *Svako je gazio stazom u ishodište u kojem se nismo sreli.*³⁸

Čitanjem teksta otoka i njegovom reinskripcijom Andriana Škunca nastoji iscrpsti datost konkretnog svijeta, učvrstiti pismom njegove obrise i rubove. U tome pjesnikinja dolazi do začudne spoznaje da stvarnost konkretnog svijeta nikada nije dosta stvarna ukoliko se ne sučeli s vlastitim nestvarnim odrazom. Drugim riječima, spoznaja da se stvarno i nestvarno ne isključuju i da njihova neproturječnost radi na konstrukciji zbilje koja se doista može definirati kao *poetska*, a da u toj oznaci ne vidimo ništa ukrasno. To govori samo o temeljitosti kojom Škuncino pjesničko pismo *radi* na čitljivosti svog uzorka svijeta.

Na kraju, mogli bismo se upitati kakav je subjekt koji se uhvatio u koštac s prevelikim zahtjevima, tj. da topografiju i memoriju jednog otoka očisti od banalnosti poznatog, općenitog i potrošnog te je prepozna u pratektu (pra)povijesnog mjesta, koji su upisali tijekom dugih stoljeća nastavatelji otoka Paga. U tom pothvatu subjekt je zacijelo osuđen na samoću sučeljenih počela između kojih se uvijek otvara najtežobnija staza: staza pisanja, iznašašće najoporijeg slova za najhrapavije činjenice.

Riječ je bez sumnje o *jakom subjektu* koji se ne prepušta tek pojavi praznine, kao subjekt Mihalićeve *Metamorfoze*, nego njom privučen kreće u pustinju poput novozavjetnih iskušenika, pod udarcima oluje, ne obazirući se na žeđ i glad. A ukoliko uživa u blagodatima ljubavne blizine, to mu je moguće samo za kratko jer je rastanak ubilježen još prije sastanka. Poziv pjesnika udvojen je naime s pozivom putnika kome poziv na put, kao poziv smrti, stiže nenadano pozivom na sabranost pred nepoznatim: *Prije svakog putovanja valja pribitati misli, utonuti u dugu šutnju.*³⁹ Poziv putnika upućuje na zamašnost pisma, na prostore u kojima uzimaju maha njegove geste, ali i na poeziju kao umijeće sažimanja prostornih i vremenskih razdaljina. Škuncin subjekt ili, ako hoćete, pjesnikinja sama, to je onaj koji je izdržao dugi napor pisma i koji se naposljetku potpisao dokinuvši time i samog autora.

BILJEŠKE

- ¹ Andriana Škunca, *Kratka sjena podneva*, Razlog, Zagreb 1973, *Siječanj*, str. 6.
- ² Isto, *Utvrd*, str. 12.
- ³ Andriana Škunca, *Pomaci, tišine*, NZMH, Zagreb 1981, *Otok, slana riba*, str. 8.
- ⁴ *Kratka sjena podneva*, *Poplava*, str. 34.
- ⁵ *Pomaci, tišine*, str. 11.
- ⁶ Isto, *Sjena*, str. 18.
- ⁷ Isto, *Sparina*, str. 25.
- ⁸ Isto, *Sunčane pjege — noćne mrlje*, str. 44.
- ⁹ Isto, *Noću nas pohode mrtvi*, str. 64.
- ¹⁰ Isto, *Zajedno s tobom prah*, str. 66.
- ¹¹ *Kratka sjena podneva*, *Utvrd*, str. 12.
- ¹² Isto, *Kao da bi ponovno*, str. 44.
- ¹³ Andrea Zlatar, *Od korijena do kutije*, Vjesnik, 19. lipnja 1993.
- ¹⁴ *Kratka sjena podneva*, *Kao da bi ponovno*, str. 44.
- ¹⁵ Isto, *Jutro*, str. 40.
- ¹⁶ Isto, *Tuškanac*, str. 40.
- ¹⁷ Andriana Škunca, *Napuštena mjesta*, vlastita naklada, Zagreb 1985, *Navalia*, str. 16.
- ¹⁸ Isto.
- ¹⁹ Isto, *Ruševina Svete Marije*, str. 29.
- ²⁰ Andriana Škunca, *Korijen zid kutija*, HSN, Zagreb 1992, *Sparni dan*, str. 12.
- ²¹ Isto, *Zid se dijeli i raspada*, str. 29.
- ²² *Pomaci, tišine*, *Sjena*, str. 18.
- ²³ Isto, *Rukopis*, str. 57.
- ²⁴ Isto, *Kako sve brzo zaboravlja*, str. 61.
- ²⁵ Isto, *Kiša se uvlači pod more*, str. 10.
- ²⁶ Željka Čorak, *Pjesme iz praha*, u *Pomaci, tišine*, str. 70.
- ²⁷ Tonko Maroević, *Zdušna obostranost*, u Andriana Škunca, *Druga strana zrcala*, GZH, Zagreb 1988, str. 72.
- ²⁸ Isto, *Bilježnica*, str. 10.
- ²⁹ Isto, *Punta Luna*, str. 34.
- ³⁰ Isto, *Putovati i ništa drugo*, str. 18.
- ³¹ Isto, *Prekrižena riječ*, str. 26.
- ³² Andriana Škunca, *Zeleni prah*, Meandar, Zagreb 1994. i 1995, *Ovca*, str. 6.
- ³³ Andriana Škunca, *Novaljski svjetlopi*, MH, Zagreb 1999, *Napušteni stani*, str. 42.
- ³⁴ Isto, *Kao sveci*, str. 38.
- ³⁵ Isto, *Lice uraslo u korov*, str. 40.
- ³⁶ Isto, *Bunari u polju*, str. 95.
- ³⁷ *Napuštena mjesta*, *Triptih*, str. 56.
- ³⁸ *Pomaci, tišine*, *Na čijoj strani*, str. 46.
- ³⁹ Isto, *Putovanje*, str. 21.

SVETKUJEMO LI 8. PROSINCA BEZGRJEŠNO ILI BEZGREŠNO ZAČEĆE BDM?

Ivana Kurtović

Pravopisni problem likova *bezgrješan/bezgrešan* različito je riješen u priručnicima hrvatskoga jezika. Uzrok je tomu supostojanje obaju u uporabi s pretežitošću lika *bezgrješan* u vjerskim, a *bezgrešan* u svjetovnim orječjima.

Ovaj se pridjev u literaturi vjerskoga sadržaja najčešće javlja uz blagdan Bezgrješnog začeca BDM koji katolici slave (rimokatolici i grkokatolici) 8. prosinca. Isti događaj pravoslavni kršćani slave 9. prosinca, a blagdan zovu Zaćeće sv. Ane kad je začela presvetu Bogorodicu. Vjerska istina o bezgrješnom (ali naravnom) začecu Marijinu u utrobi njezine majke Ane, začecu oslobođenom istočnoga grijeha, iako nije izričito izložena u Bibliji, sadržana je u pokladu Objave i izrečena crkvi još u apostolsko doba te prenošena iz naraštaja u naraštaj. Promišljali su je crkveni mislioci kršćanskoga istoka i zapada. Budući da dogma nije bila svečano definirana, papa Pio IX. dao je pomno ispitati sve sadržaje Svete predaje kako bi se uz mišljenja vrsnih teologa uvjerio da je dogma neutuđivi dio Objave. O tom naučava u pismu »Ineffabilis Deus« (Neizrecivi Bog) od 8. prosinca 1854.: »... od Boga je objavljeno i stoga svi vjernici moraju čvrsto i neokrnjeno vjerovati da je Blažena Djevica u prvom času svoga začeca ... bila očuvana čistom od svake ljage istočnoga grijeha.« Blagdan Bezgrješnog začeca (8. prosinca) različan je od Blagovijesti (25. ožujka) kad se slavi Isusovo bezgrješno (nadnaravno) začće u Marijinoj utrobi.

Četiri godine poslije proglašenja dogme o Bezgrješnom začecu, 25. ožujka 1858., u jednom od 18 svojih ukazanja Bernardici Soubirous u lurdskoj pećini Majka se Božja predstavila riječima *Que soy era immaculada councepsidu / Ja sam Bezgrješno začće.*

Ova dva uvjerenja nadahnuće su vjernicima i župnicima pri izboru titulara svojih crkava, ali i predmet mnogih teološko-katehetskih razmatranja. Budući da je tomu tako, riječi *bezgrješan*, *bezgrješna*, *bezgrješno*, *bezgrješnost* česti su u tekstovima takva sadržaja. Iz tih su popabirčene rečenice koje će nam pomoći u mogućem izboru lika *bezgrješan/bezgrešan*.

Izbor lika razmatra se u okviru pravopisnog pravila nazvanog pokriveno *r*. Problem pokrivenoga *r* spada u pravopisna pravila o kraćenju sloga s dvoglasnikom kada na mjestu dvoglasnika dolazi kratki slog koji se nađe iza stalne suglasničke skupine u kojoj je posljednji suglasnik *r*. Ovaj pokriveni *r* valja razlikovati od polupokrivenoga (s kojim se ponajčešće brka) gdje je također pred *r* zatvornik, ali je morfemska granica među njima. Dakle, riječ je o dvjema različitim pravopisnim situacijama.¹ Kako je pravopisno-standardološka promišljanja ovoga problema kroz povijest i u sudobnosti jasno izložio S. Babić,² ovdje ćemo ponajprije prikazati javljanje ispitivanih likova u jezičnim priručnicima te njihove pojave u vjerskim tiskovinama.

Priručnici:

bezgriješje, bezgrješšan, bezgrješnica, bezgrješnik, bezgrješnost — Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio I, ur. Đ. Daničić. JAZU. Zagreb. 1880-1882 : 269.

bezgrešan, bezgrešnost, bezgrješšan, bezgrješnost — Broz-Iveković: *Hrvatski pravopis*. Zagreb. 1901 : 48.

bezgrješšan, bezgrješnost — D. Parčić: Rječnik hrvatsko-talijanski. Narodni list. Zadar. 1901 : 19.

bezgrešan, bezgrešnost, Bezgrešno začće — Deanović-Jernej: Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik. Šk. Zagreb. 1982 : 33.

bezgrješšan-šna-o — J. Benešić: Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do Ivana Gorana Kovačića, sv. I. Zagreb. 1985 : 98.

bezgrešan, bezgrešnost — Silić, Anić: Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II izdanje, Sveučilišna naklada »Liber« — Šk. Zagreb. 1987 : 232.

bezgrešan, bezgrešno, bezgrešnost, Bezgrešno začće — Osmojezični enciklopedijski rječnik, A-E, ur. T. Ladan. JLZ »Miroslav Krleža«. Zagreb. 1987 : 174.

bezgrešan, bezgrešnica, bezgrešničin, bezgrešnički, bezgrešnik, bezgrešno, bezgrešnost i *bezgrješšan, bezgrješnica, bezgrješničin, bezgrješnički, bezgrješnik, bezgrješnost, bezgrješno* — Babić, Finka, Moguš: Hrvatski pravopis, Šk, Zagreb 1994 : 172.

bezgrešan, bezgrešnica, bezgrešničin, bezgrešnički, bezgrešno, bezgrešnost = bezgrješšan, bezgrješnica, bezgrješničin, bezgrješnički, bezgrješno, bezgrješnost (i obrnuto). Hudeček, Mihaljević, Vukojević, ur.: Hrvatski jezični savjetnik. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine. Zagreb. 1999 : 386.

bezgrešan — V. Anić: Rječnik hrvatskoga jezika. Novi liber. Zagreb. 1998 : 54.

bezgrješšan, bezgrješnica, bezgrješničin, bezgrješnički, bezgrješnik, bezgrješno, bezgrješnost — Babić, Finka, Moguš: Hrvatski pravopis, V. prerađeno izdanje, Šk. Zagreb. 2000 : 165.

bezgrešan, -šna, -šno, bezgrešno, bezgrešnost — Rječnik hrvatskoga jezika, ur. J. Šonje. LZ »Miroslav Krleža« i Šk. Zagreb. 2000 : 68.

bezgrešan, bezgrešnost — Anić, Silić: Pravopis hrvatskoga jezika. Novi liber i Šk. Zagreb. 2001 : 241.

Tiskovine vjerskoga sadržaja:

bezgrešan, bezgrešnica — Jeronim Šetka: Hrvatska kršćanska terminologija, hrvatski kršćanski termini slavenskoga porijekla. Makarska. 1965 : 17.

bezgrešnik, bezgrešnost (u starije doba *bezgrešje*) — isto : 18.

bezgrešno začće — O. Mandić: Leksikon judaizma i kršćanstva, Matica hrvatska, Zagreb, 1969 : 72.

Ono je dobilo naglašenu formulaciju u dogmi o *bezgrešnom začću* njezine majke Ane ... — isto : 303.

Bezgrješnom Začću — Miro Glavurtić i Josip Sukner, ur., Veliki znak, Ukazanja i poruke Presvete Djevice. Župni ured Pribić, Krašić. Zagreb, 1975 : 49.

Bezgrešno začće Blažene Djevice Marije — Vodič, Basilius Senger, Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga, Zagreb, 1987 : 382.

predslovlje svetkovine *Bezgrešne* — isto : 382.

po svom *Bezgrešnom Začću* izmoli nam (iz molitve za blagoslov) — isto : 382.

Bezgrešna se 1858. u Lurdu ukazala svetoj Bernardici Soubirous — isto : 55.

o *bezgrešnom začću* — Ž. Kustić: Evandjelje po Mariji. Mala knjižnica GK. Zagreb. 1988 : 19, 20, 30.

Bezgrješno srce Marijino, Bezgrješno začće, bezgrješna — Glazier, Hellwig: Suvremena katolička enciklopedija. Laus. Split. 1998 : 86.

bezgrešnost — Bonaventura Duda: Rukovet domovinskih tema. Kršćanska sadašnjost. Zagreb. 1999 : 191, 194, 195.

Bezgrješno začće — B. Nagy (prema R. Laurentin). Lurd, susret neba i zemlje. Đakovo. 2000 : 119, 122, 123.

t i s a k , k a l e n d a r i :

Izvori vjere o Bezgrešnoj Glas Koncila / naši razgovori 9.7.2000 : 15.

kako je ustanovio da je Isusova Majka *bezgrešno* začeta? GK 9.7.2000 : 15

Vjersku istinu o *Bezgrešnom* začću GK 9.7.2000 : 15

O *Bezgrešnom* začću posebno govore 2. i 3. poglavlje

O *Bezgrešnom* začću nikad dosta GK, 2.7.2000 : 15

Razlika između Blagovijesti (25. ožujka) i *Bezgrešnog* začća (8. prosinca) nije upitna — isto

bezgrešna — Marija (Split)/5 (2000).

bezgrešna Srca — Marija (Split)/6 (2001).

Danica s početka 20. stoljeća ima pridjev *bezgrješno*. Od 20-ih godina prošloga stoljeća pa sve do 2002. pridjev u imenu svetkovine zabilježen je ili s *Bezgr./Bezgr.* (2002.) ili *Bezgrešno* (2000.)

Na isti ćemo ga način naći ubilježena i u mnogim džepnim kalendarima.

p j e s m a r i c e:

/Začće Bezgrješno Tvoje mi štujemo/ — Vilko Novak: Crkvena pjesmarica. Zagreb. 1909 : 34.

/Bezgrješno joj otkri svoje začće/ Hrvatska crkvena pjesmarica I. Zagreb. 1967 : 135.

/Bezgrješna vijesti joj nebeske daje/ — isto : 135.

/Marija bezgrješna zove se Djeva/ Ivan Glibotić: Pjevajmo braćo kršćani. Sumartin. 1968 : 246. (isto i u izd. iz 1976 : 238.)

/Bezgrješno joj otkri svoje začće/ Hrvatska crkvena pjesmarica »Pjevajte Gospodinu pjesmu novu«. Zagreb. 1983 : 592.

Bezgrješno začće BDM. — isto : 550.

/Začće Bezgrješno Tvoje mi štujemo/ — isto : 755.

/Bezgrješna Djevice što Voćin krasiš/ — isto : 782.

/Marija bezgrješna zove se Djeva/ — isto : 785.

/Bezgrješna vijesti joj nebeske daje/ — isto : 785.

/bezgrješno joj otkri svoje začće/ — Slavimo Boga, hrvatski katolički molitvenik i pjesmarica. Frankfurt na Majni. 1984 : 500.

/Bezgrješna vijesti joj daje/ — isto : 501.

/Pokoru, pokoru Bezgrješna traži/ — isto : 501.

/Obdariše te Bezgrješnu/ Eduard Perinčić: Najljepše Gospi. Zagreb. 1997 : 11.

/Bezgrješna Djevice što Voćin krasiš/ — isto : 32 (stihove je napisao I. Sučić, a u pjesmarici Pjevajmo Gospodinu pjesmu novu *Bezgrješna*)

Bezgrješna — isto : 114.

Marija Bezgrješna — isto : 115.

/Začće Bezgrješno tvoje mi štujemo/ — isto : 125.³

š e m a t i z m i , d i r e k t o r i j i

Bezgrješno začće — dr. Kniewald: Zapovijedani blagdani u Zagrebu // Zbornik Zagrebačke nadbiskupije 1944 : 32.

Bezgrješno začće BDM — dr. Nikola Sertić: Kalendar zagrebačke stolne crkve 11.-19. st. — isto : 143.

Bezgrješno začće BDM. Nedjeljni i blagdanski misal ABC. Zagreb. 1976 : 246.

Bezgrješno začće. Katekizam Katoličke crkve. Zagreb. 1994.

Bezgrješno začće — Josip Antolović: Duhovni velikani. Zagreb. 1998 : 129.

Bezgrješna Djevica — isto : 49.

Šematizam iz 1939. (ur. dr. Krunoslav Draganović), za titulare župa piše *Bezgrješno začće BDM.*

Šematizam iz 1966. primjerice uz Lepoglavu ima *Bezgrješno*, a za ostale *Bezgr. začće.*

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji 1974. Biskupska konferencija Jugoslavije. Zagreb 1975. Za titulare većine župa piše *Bezgr.* odnosno *Bezgr.* (Zagreb: *Bezgr. srce Marijino*, Lepoglava: *Bezgr. Začće BDM*, Mače: *Bezgr. Začće BDM*, Vetovo:

Bezgr. Začeće Bl. Dj. M., Osijek VII Bezgr., Komletinci: *Bezgr.* Vinkovci III: Bezgr. Srce Marijino, Lipovljani Bezgr. Začeće, Kaštel Štafilić: *Bezgrešno Začeće*) dok su primjerice neke župe s istim titularom zabilježene s *Bezgrj.* (Podstrana: *Bezgrj.* Začeće Bl. Dj. M., Kućine: *Bezgrješno Začeće*).

Imena redovničkih zajednica također znaju imati ovaj pridjev u imenu. U ovom su šematizmu, iz 1975., pobrojani ovi redovi s nama zanimljivim pridjevom u imenu: Franjevke od Bezgrješne (Šibenik), Družba ss. franjevki od Bezgrješne III. reda Sv. Franje Asiškog, družba osnovana 1673. red ima kuće u Šibeniku, Zagrebu i Drnišu. Zagrebačke kuće u imenu sadrže *Bezgrješno Začeće* i *Bezgrješna Djevica*. Ime ženskoga reda Frančiškanke bezmadežne (osnovane u Sloveniji) u šematizmu je prevedeno kao Franjevke *Bezgrješnog Začeca*.

U šematizmu Zagrebačke nadbiskupije iz 1966. upisane Franjevke od *Bezgrešnog začeca* (kuća matica u Dubrovniku), Franjevke od *Bezgrešne* (kuća matica u Šibeniku). Sestre bazilijanke imaju samostan *Bezgr.* začeca u Zagrebu.

U ovom je šematizmu popisana i ženska svjetovna zajednica »za apostolat među ženskom mladeži« Mala obitelj *bezgrešnog srca* Marijina.

Iz prikupljene se građe nazire kolebljivost u porabi pridjeva *bezgrješan/bezgrešan*. Usporedimo li učestalost pojedinih likova u tiskovinama vjerskog s tiskovinama svjetovnoga sadržaja dade se zaključiti kako je u prvima učestaliji lik *bezgrješan*. Ovaj je lik ukorijenjen u hrvatskoj tradiciji (osobito crkvenoj). O tom svjedoče i vrsni rječnici, Akademijin, Parčićev i Benešićev. Zanimljivo je političko-sociološke razloge, mogli bismo preporučiti lik *bezgrješan* kao obilježje birana jezika, jezika svojstvena umnicima.⁴

BILJEŠKE

¹ Usp. *pogrješka* (pokriven r) i *odrješenje* (polupokriven r)

² S. Babić: Glasovi je/e iza pokrivenoga r// Jezik (Zagreb) 46(1998)/1 : 4-14.

³ Pri radu sam uzela u obzir i podatke koje je prikupio gospodin Butorac za akademika S. Babića.

⁴ Članak je nastao na zamolbu akademika S. Babića koji je ovoj problematici posvetio velik broj članaka u »Jeziku« (Zagreb) XLVIII (2001)/5. U istom je broju na str. 174.-175. objavljen članak Ivana Kurtović (Stjepan Babić): »Nekoliko potvrda za Bezgrješno začeca u crkvenim publikacijama« koji je nastao prema ovom.

Zahvaljujem gospođi Begović iz knjižnice zagrebačkoga KBF-a na srdačnoj pomoći u traženju potrebnih publikacija.

VLADIMIR NAZOR U KOMPARATISTIČKOJ VIZURI
(VLADIMIR NAZOR, UR. MIRKO TOMASOVIĆ,
KNJIŽEVNI KRUG SPLIT 2001.)

Zoran Kravar

Radove književnih znanstvenika moguće je, osim po mnogim važnijim kriterijima, razlikovati i po tome kako se njihov opseg odnosi prema dimenzijama predmeta o kojem je u njima riječ: kad tko napiše 30 kartica o pjesmi od 12 redaka proizveo je velik sekundarni tekst o malom primarnom tekstu; kad se pak u sklopu većega književnopovijesnog djela napišu 3 kartice o romanu od 400 stranica, odnos je obratan.

Prikazivanje knjiga u novinama i časopisima posao je od kojega se očekuje da proizvede manji sekundarni tekst o većem primarnom, a kratak osvrt na veći tekst ili knjigu, bez obzira na okvir i kontekst, uvijek bi morao biti svojevrsan sažetak: kratak moral duge priče. Tom je pak izazovu teško odgovoriti u situaciji u kakvoj nastaje ovaj prikaz, tj. kad je predmet diskusije knjiga zborničkoga tipa.

Autorska monografija, kad je riječ o odnosu njezinih dijelova i cjeline, pregledna je poput kakve monarhistički ili barem centralistički ustrojene države: dijelovi služe cjelini, a izbor metoda odgovara stilu mišljenja jednoga autora. Naprotiv, zbornici su, da ostanemo kod iste metafore, prisposodobivi demokratski ustrojenoj i multikulturalnoj zajednici, u kojoj nikad ne znamo na kakva ćemo djelovanja, nazore i diskurzivne prakse naići u njezinim društvenim subsystemima. Stoga se prikazi zbornika obično svode na nabranje i kratku karakterizaciju njihovih pojedinačnih sadržaja.

Na sreću, zbornik radova o Vladimiru Nazoru, koji se g. 2001, u izdanju splitskoga Književnog kruga, a u redakciji Mirka Tomasovića pojavio u nizu zbornika sa zajedničkim naslovom *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, donekle je u tom smislu iznimka. On, naime, ima prilično čvrstu »crvenu nit«, na koju se nanizala većina u njemu objavljenih članaka, dok su se samo neki biseri otkotrljali svaki u svom smjeru.

Konkretno, prevagu su u zborniku o Nazoru odnijeli tekstovi u širem smislu komparatističkoga usmjerenja, u kojima je riječ o različitim oblicima Nazorova odnosa

prema kulturnom inozemstvu ili prema stranim književnostima. Ti se tekstovi dijele na dvije podskupine. Jednu od njih tvore prilogi Fedore Ferluga Petronio, »La ricezione di Vladimir Nazor in Italia«, Ade Mandić-Beier, »Recepcija i prijevodi Vladimira Nazora u Njemačkoj« i Evgena Paščenka, »Vladimir Nazor iz ukrajinske perspektive« koji govore o recepciji Nazorova pjesništva u inozemnim sredinama. Naravno, bilo je očekivati da će u zborniku koji komparatistiku ima u svom nadnaslovu biti i priloga o Nazorovoj opsežnoj i raznosmjernoj prevodilačkoj djelatnosti. Zastupljenosti te teme pridonijeli su svojim priložima Mirko Tomasović (»Vladimir Nazor i Lorenzo Stecchetti«), Andrea Meyer-Fratz (»Nazorov Heine«), Cvijeta Pavlović (»Nazorovi prijevodi Baudelairea«), Ljiljana Avirović (»Vladimir Nazor, sam svoj prevoditelj na talijanski«) i Renata Hace-Citra (»Nazorovi Lirici croati«).

Radovi o Nazorovoj fortuni onkraj hrvatskih jezičnih granica donose obilje konkretnih podataka, ali se na temelju njihovih uvida dolazi i do općenitijega zaključka o vrsti i opsegu pjesnikove prisutnosti u inozemnim sredinama. Prema onome što doznajemo iz radova Fedore Ferluga Petronio, Ade Mandić-Beier i Evgena Paščenka, Nazorova se inozemna recepcija uglavnom svodi na članke što su ih o njemu napisali strani slavisti, ljudi koji hrvatske pjesnike čitaju u originalu i po službenoj dužnosti, premda, ne nužno i bez afiniteta. Pjesnikova, dakle, sudbina u rukama strane čitateljske publike nije recipročna onoj kakvu u Hrvatskoj doživljuju bolji strani pjesnici.

Puna recepcija inozemnoga pjesnika u danoj kulturnoj sredini moguća je, naravno, samo uz posredstvo prijevoda. Nazor, koji je bio prevodilac gotovo u istoj mjeri koliko i pjesnik, pripomogao je da mnogi strani pjesnici postanu lektira hrvatskih čitatelja. Prevodio je talijanske, njemačke, francuske i engleske pjesnike, a neki od njih, prije svega Talijani Carducci i D'Annunzio, žive u svijesti hrvatske publike zahvaljujući gotovo isključivo njegovu prevodilačkom trudu. Radovi u našem zborniku koji se bave Nazorovim prevođenjem sa stranih jezika pokušavaju odgovoriti na pitanja u vezi s tehnikom i kvalitetom njegova prevodilačkoga rada, pri čemu izlaze na vidjelo dobre strane njegovih prepjeva (napor da se sačuva stihovni ustroj prevođenih pjesama), ali se upozorava i na povremene interferencije njegovih prevodilačkih zadaća i pjesničkih sklonosti.

Naslućujući valjda i sam da će ga, kao pjesnika na malom i slabo poznatu slavenskom jeziku, u inozemstvu čitati samo profesori slavistike, Nazor je njegovao i eksportnu granu književnoga prevodilaštva: nešto je svojih pjesama preveo na talijanski, a g. 1942. izdao je i antologiju vlastitih prepjeva modernoga hrvatskog pjesništva pod naslovom *Lirici croati*. O kakvoći i sudbini Nazorovih prijevoda s hrvatskoga na talijanski doznajemo mnogo važnih pojedinosti iz radova Ljiljane Avirović i Renate Hace-Citra.

U zborniku o Nazoru nalazimo i omanju skupinu tekstova donekle odmetnutih od recepcijsko-traduktološke tematike, koja se nametnula kao većinska. To su analize pojedinih tematskih, literarno-tehničkih ili svjetonazorskih komponenata Nazorova djela. Evo ih redom: Aleksandar Flaker, »U očekivanju barbara«, David Šporer, »Autor kao gost«, Andrea Zlatar, »Narativne strategije u dnevnicima Vladimira Nazora: Kristali i sjemenke«, Pavao Pavličić, »Nazorova zima«. Kod tih radova, drukčije nego kod već prokomentiranih, zajednička se nit gubi, pa je za njih teško naći opći pojam. Oni se

međusobno razlikuju i metodološki, čak i u smislu da svoju metodologiju u nejednakoj mjeri pokazuju. U Šporerovu članku dogodilo se da je vrlo vidljiva, deklarirana i šire komentirana metodologija potražila sebi podatan predmet, pronasavši ga u Nazorovoj polemici s Albertom Hallerom o arbitrarnosti jezičnih znakova. Naprotiv, rad Pavla Pavličića o zimskoj tematici u Nazorovu pjesništvu pripada tipu književnoznanstvenoga diskursa koji prividno polazi od predmeta, a svoju metodologiju ne komentira, premda, naravno, i on ima određene teoretske i svjetonazorske pretpostavke.

Ako sam, čitajući upravo spomenuta četiri teksta imao dojam da crvenu nit gubim, čitajući posljednji rad u zborniku, prilog Ante Peterlića pod naslovom »Bilješke o člancima o filmu u *Hrvatskoj enciklopediji (1941-1945)*«, imao sam jasan osjećaj da je nit pukla. Sam o sebi, međutim, taj prilog otvara zanimljiv uvid u svijest naše sredine o filmskoj umjetnosti u doba kad je živio Vladimir Nazor. Istina, Nazor u vrijeme kad su izlazili članci što ih prikazuje Peterlić više i nije bio u zemlji *Hrvatske enciklopedije*, nego na njezinim »odmetnutim« odnosno »oslobođenim« teritorijima, kako iz čije perspektive. Ali, ako je već i bio s odmetnicima/osloboditeljima, u zborniku ima i jedan rad, onaj Aleksandra Flakera, koji pjesnika prati baš po putovima onkraj rijeke Kupe, a njegove partizanske pjesme integrira u cjelinu opusa. Čini se, dakle, da Kupa, što god da je g. 1941-1945. dijelila, nije prepolovila Nazorovo pjesništvo.

GOVOR NA PREDSTAVLJANJU KNJIGE VINKA FORETIĆA
STUDIJE I RASPRAVE IZ HRVATSKE POVIJESTI
(KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, MATICA HRVATSKA DUBROVNIK, SPLIT 2001.)

Tomislav Raukar

1

Dopustite mi da na samom početku istaknem zadovoljstvo što mogu ovdje, u ovom prelijepom prostoru, kazati nekoliko riječi o netom objavljenoj knjizi Vinka Foretića *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti*, u izdanju Književnog kruga Split i Matice hrvatske Dubrovnik, koju je priredio Miljenko Foretić. Knjiga je objavljena u uglednoj seriji Književnog kruga Split »Biblioteka znanstvenih djela« kojoj je glavni urednik Ivan Mimica. Dva su glavna, uzajamno ovisna, razloga tom zadovoljstvu.

U prvom redu tek prelistavanjem ove uzorno uređene i lijepo opremljene knjige stvaralaštvo Vinka Foretića biva jasnije određeno u cjelovitom korpusu hrvatske historiografije dvadesetoga stoljeća. Jer, brojni autorovi radovi, razasuti u znanim i manje znanim časopisima i zbornicima, lakše ili teže dostupni, bili su dobro poznati samo malobrojnima koji su s njima profesionalno živjeli. Sada, okupljeni u ovoj knjizi, oni postaju lako pristupačni širem krugu čitatelja, što je činjenica važnost koje nipošto ne valja zanemariti.

Ali, predstavljanje ove knjige nije samo iskazivanje poštovanja prema jednom povjesničaru i njegovu djelu, premda je to temeljni smisao ovoga čina, to je u isti mah i svečanost hrvatske historiografije. Da bih mogao taj ponešto patetični izričaj barem najsažetije objasniti i time obrazložiti osjećaj zadovoljstva pri pogledu na knjigu Vinka Foretića, moram istaknuti da smo općenito nemarni prema našim prethodnicima, prema stvarateljima moderne hrvatske historiografije. U njezinom stoljeće i po dugom trajanju, od sredine XIX. stoljeća do danas, od Ivana Kukuljevića i Franje Račkoga, do Mihe Barade, Jaroslava Šidaka, Stipe Gunjače i Nade Klaić, odnosno do naših donedavnih

suvremenika, Josipa Lučića ili Igora Karamana, da spomenem samo neke od onih koji više nisu s nama, rijetki su hrvatski povjesničari kojima smo posvetili onu pažnju na koju bijasmo dužni. Posve su među njima rijetki oni o kojima smo napisali barem sažetu studiju, a kamoli, što je bilo nužno, iscrpnu kritičku monografiju. A nemarna šutnja o povjesničarima i njihovu djelu, o njihovim naporima i ostvarenjima, jednako kao i o istraživačkim neuspjesima, dakle, o njihovim životnim traganjima u cjelini, uvjetuje i nedovoljno poznavanje moderne hrvatske historiografije, u tom sklopu i suvremene historiografije, navlastito one u drugoj polovici protekloga stoljeća. Zato i biva da se o njoj često govori bez dovoljno kritičnosti, bez poznavanja i uvažavanja okolnosti u kojima je ona nastajala i sazrijevala, pa nije nimalo slučajno što ni u prosudbi o cjelovitom razvoju moderne hrvatske historiografije, od sredine XIX. stoljeća do našega vremena, nismo doprli dalje od posve općenitih prikaza, premda bismo se morali kritički obazreti na njezinu cjelovitost i utvrditi njezina dostignuća i slabosti, izvan krajnosti što ih opisuje nekritička apologija ili neutemeljeno osporavanje.

2

Knjiga Vinka Foretića *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti* ne uklanja, doduše, ali barem ublažava naš nemar prema historiografiji i njezinim pregaocima. Za taj čin valja zahvaliti njezinim izdavačima, prije svega Književnom krugu Split, koji je u našoj kulturnoj svakodnevnici i inače najzaslužniji za objavljivanje izabranih djela hrvatskih povjesničara i skrb o njima, te Matici hrvatskoj u Dubrovniku. U knjizi je, na oko 440 stranica (41-482), okupljeno dvadeset znanstvenih studija Vinka Foretića, prema znalačkom odabiru Joška Belamarića i Miljenka Foretića. U taj opseg, razumije se, nisu mogli ući svi radovi Vinka Foretića koji se ističu znanstvenom vrijednošću i sadržajnom zanimljivošću, o čemu svjedoči i iscrpna, veoma korisna *Bibliografija radova Vinka Foretića* (1928-2001), objavljena u knjizi (501-522), koju je sastavio Miljenko Foretić, ali su svakako odabrani oni najvažniji koji jasno ocrtavaju autorov znanstveni profil. Čitateljima izvan hrvatskoga jezičnog područja knjigu i njezin sadržaj korisno približavaju dva sažetka, na engleskom (*Studies and treatises of croatian history*) (483-490) i talijanskom jeziku (*Studi e saggi di storia croata*) (491-498), njezinu, pak, svakodnevnu stručnu upotrebu olakšavaju *Kazalo osoba* (523-538) i *Kazalo zemljopisnih naziva* (539-548), što su ih sastavili Arsen Duplančić i Božen Cvitanović. Na početku knjige objavljen je uvodni prilog Tomislava Raukara *Povjesničar Vinko Foretić* (7-37).

Studije Vinka Foretića u knjizi su tematski podijeljene u tri skupine koje se poklapaju s autorovim temeljnim istraživačkim područjima. U prvoj skupini radova, o hrvatskoj povijesti općenito, objavljeno je šest studija, u drugoj, o povijesti Dubrovnika, devet rasprava, i u trećoj, o Korčuli, pet studija. Studije Vinka Foretića, okupljene u ovoj knjizi, objavljene su između 1943. (*Dubrovačke bratovštine*) i 1990. godine (*Povijesni izvori o*

pokrštavanju Hrvata), ali je ipak njihova glavnina, ukupno 15 studija, objavljena između 1950. i 1980. godine. Od rasprava u ovoj knjizi, autor je u 50-im godinama objavio četiri studije, i u 60-im sedam, a u 70-im godinama četiri studije.

Znanstvena periodizacija Vinka Foretića može se još točnije odrediti. U 50-im godinama on objavljuje studije: *Ugovor Dubrovnik sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djevina* (1951), *Nekoliko pogleda na dubrovačku pomorsku trgovinu u srednjem vijeku* (1952), i *Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu* (1956). U 60-im godinama pojavljuju se rasprave: *Godina 1358. u povijesti Dubrovnik* (1960), *Poliptih Blaža Jurjeva u korčulanskoj crkvi Svih Svetih* (1962), *Hrvat Dobramir i još neki naši ljudi kao pomorski privrednici u Mlecima u 12. i 13. stoljeću* (1963), *Prva faza hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji (do sredine 19. stoljeća)* (1966), *Dubrovnik u doba Marina Držića* (1969) i *Dalmacija prema Hrvatskoj do godine 1107.* (1969). Premda je autor i u 70-im godinama objavio vrijedne studije, primjerice, *Hektorovićevo doba na relaciji Hvar-Korčula-Dubrovnik* (1970), *Korčula, Dubrovnik, Boka kotorska i Lepantska bitka* (1974) i *Borbe između pučana i plemića na Korčuli u 15. i 16. stoljeću* (1977), a, uostalom, i njegova fundamentalna *Povijest Dubrovnik do 1808.* tiskana je tek 1980. godine, ipak bi se smjelo zaključiti da su 50-e i 60-e godine, dakle, razdoblje životne zrelosti Vinka Foretića, bile i razdobljem vrhunca u njegovoj znanstvenoj djelatnosti, jer je on upravo tada objavio svoje najvažnije studije.

3

Studije i rasprave, objavljene u ovoj knjizi, pokazuju da je kronološki raspon istraživačkih zanimanja Vinka Foretića bio veoma širok, od srednjega vijeka do XIX. stoljeća, što, uostalom, najljepše potvrđuje i njegova opsežna, dvosveščana *Povijest Dubrovnik do 1808.* objavljena pod kraj njegova života, 1980. godine. Uza sve to, smjeli bismo zaključiti da mu je istraživački bilo najbliže srednjovjekovno razdoblje, kojemu je posvetio svoje najvažnije studije, ali i to da ga je njegova znanstvena znatiželja posve prirodno vodila i prema razvojnoj složenosti ranoga novog vijeka, navlastito u proučavanju povijesti Dubrovnik.

Kronološka širina u studijama Vinka Foretića u skladu je sa širokom lepezom njegovih istraživačkih obzora. Premda su njegove studije u ovoj knjizi, prema tematskoj srodnosti, s pravom okupljene u tri prije navedene skupine, ipak je važno istaknuti da nijedna od tih istraživačkih razina nije bila strogo odijeljena od drugih znanstvenih područja, dapače, da su one, uzete zajedno, činile gotovo jedinstvenu cjelinu. Proučavajući, na primjer, prošlost zavičajne Korčule, Foretić se obazirao i na Dubrovnik; razmatrajući, pak, povijest Dubrovnik gledao je prema cjelini hrvatske povijesti, a u isti je mah sve te razine, od istraživanja o Korčuli i Dubrovniku do cjeline hrvatske povijesti,

postavljao na širi jadranski prostor. Smjeli bismo, dakle, reći da je jadranska Hrvatska, uključena u sustav jadranskih veza, od kontinentalnog zaleđa do talijanske obale Jadrana, bila u istraživačkom središtu Vinka Foretića.

Istraživačkom osnovicom njegovih studija bio je izvorni, arhivski podatak, bez obzira na to jesu li njihove tekstove pratile znanstvene bilješke ili su one objavljene bez njih, kao, na primjer, *Nekoliko pogleda na dubrovačku pomorsku trgovinu u srednjem vijeku* (255-300). Premda je taj rad Foretić objavio bez bilježaka, ipak je iz njegova teksta posve jasno da je bio strogo oslonjen na autorova arhivska istraživanja. Upravo to dosljedno oslanjanje na vrela temeljna je metodička značajka Vinka Foretića koja svjedoči o autorovoj istraživačkoj pouzdanosti i znanstvenoj savjesnosti.

* * *

Da zaključim. Knjiga Vinka Foretića *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti* istaknuto je ostvarenje hrvatske historiografije, kako zbog autorovih metodičkih vrlina, tako i zbog širine njezinih istraživačkih obzora. A mukotrпно traganje za studijama Vinka Foretića u katkad teško pristupačnim časopisima i edicijama odsad će biti zamijenjeno druženjem s ovom knjigom. U našoj svakodnevnici, u tišini naših istraživanja, pokraj nas će, uz autorovu *Povijest Dubrovnika*, sada biti i ova knjiga. Jer, studije, okupljene na njezinim stranicama, po mnogočemu su našim uzorom, prije svega po istraživačkoj pouzdanosti i postavljanju arhivskog vrela u središte proučavanja.

Vinko Foretić, ukratko, ostaje našim trajnim učiteljem i suputnikom, a knjiga *Studije i rasprave iz hrvatske povijesti* našom baštinom i znanstvenim poticajem.

**DUGA NAD MASLINAMA, PANORAMA SUVREMENOGA
ČAKAVSKOG PJESNIŠTVA ZADARSKOG KRAJA**
(UREDIO MILJENKO MANDŽO, MATICA ZADRANA, ZADAR 2001, 426 STR.)

Ivana Kusić

U proteklih deset godina dogodila su se dva zbirna ukoričenja čakavske poezije zadarskoga kruga. Božidar Finka je 1992. godine objavio knjigu *Suvremeno čakavsko pjesništvo zadarskoga kruga*, među ostalim s namjerom izražavanja posebnosti govornih stanja. Knjiga je to kojom je udario temelje za daljnji filološki, dijalektološki i književno-povijesni rad na toj temi.

Knjiga *Duga nad maslinama* pojavljuje se pred nama u izdanju Matice Zadrana. Njen urednik, zadarski pjesnik, likovni i književni kritičar Miljenko Mandžo, naslovljava je panoramom te ističe kako svaki pjesnik pojedinog mjesta zadarskog arhipelaga nosi govorne posebnosti u svojim pjesmama. Priređivač nastoji panoramski složiti mozaik pjesnika zadarskog otočja. Na gotovo identičan način kao Finka raspoređuje pjesničku građu kronološki nanizanih dvadeset i sedam čakavskih pjesnika, koju su pjesnici sami dostavljali. Panorama je opsegom veća nego li je to bila Finkina koja je predstavila dvanaest zadarskih pjesnika: *Zlatana Jakšića, Božidara Finku, Slavka Govorčina, Joju Ricova, Borisa Palčića Caskina, Tomislava Maričića Kukljičanina, Nikicu Kolumbića, Alda Vinka Gladića, Stjepana Vladimira Letinića, Vinka Hajnca, Sonju Krstanović i Milenu Rakvin Mišlov*. Mandžo uz navedene predstavlja i: *Slavka Perovića, Veljka Maštruka, Ankicu Piasevoli, Tomislava Meštrića, Antu Tonija Valčića, Davora Božina, Antu Karlića-Ravu, Antu Marka Šarunića, Antu Tičića, Vojnu Smoljan Levačić, Zvonimira Sutlovića, Zorana Perina Džoa, Antu Badurinu Rumešića, Marinu Anđelković, Roberta Bacalju i Slavka Jivoševa*.

Pjesnici su uvršteni po tome što žive na zadarskom području, bez obzira na njihovo podrijetlo i izvorni govor. Npr. Zlatan Jakšić je podrijetlom s Brača, Nikica Kolumbić s Hvara, Vinko Hajnc iz Trogira, a to su svi autori nezadarskog podrijetla.

U *Panorami* nalazimo već priznate i poznate pjesnike kao što su Zlatan Jakšić, Slavko Govorčin, Ankica Piasevoli, Milena Rakvin Mišlov, kao i autore koji su poznatiji i po svom znanstvenom radu, npr. Božidar Finka, Robert Bacalja ili Nikica Kolumbić. Kolumbićeva barokno bugarena »Pisma o Gozdu« odudara i temom i motivima od čakavskog pjesništva zadarskoga kruga.

Knjiga *Duga nad maslinama* temelji se na motu »Ako se akademik vrati u čakavicu, počne govoriti kao ribar«. Ona je zapisani bijeg iz unificiranog i globaliziranog svijeta, zabilježen trenutak umjetnosti jednoga razdoblja. Ne prikazuje govor, nego produkt toga govora — poeziju. Polazeći od toga da se čakavac najiskrenije može izraziti čakavštinom, priređivač u uvodnom eseju kaže: »U mnogim čakavskim pjesmama riječi izgledaju punije nego te riječi u književnom govoru, kao da su bliže sadržaju koji simboliziraju, kao da su stvarnije i kao da ih je teže odvojiti od onoga čemu su ime.« (str. 6-7)

Izbjegavajući stereotipne životopisne podatke o svakom pjesniku, urednik priča kratku priču o slikama pjesnikove poezije. Nakon toga donosi određen broj reprezentativnih pjesama u kojima se motivi kreću u krugu sličica iz rodnog kraja, bilo da autori žive u njemu ili mu se u mislima vraćaju: podsjećanja na mladost, masline, smokve, grožđe, nevere, bonace, gajete, ribare, ljubav i žal nad »rasutom baščinom« (bol zbog prošlog cvatućeg života i sadanje pustoši). Više od uobičajenih motiva zaokuplja nas govorena čakavska riječ, danas već pomalo na izdisaju skupa s ljudima, običajima i opustjelim ognjištima. Šteta što urednik ili tko drugi nije (o)stavio naglaske na pjesmama kako bi one uistinu mogle ostati trajno svjedočanstvo izvorne čakavske govorne riječi.

Tumači manje poznatih riječi koje autor donosi iza svakoga izbora iz pjesama pojedinoga pjesnika, osim kao pokušaji približavanja pjesama govornicima drugih narječja, svjedoci su i nestanka, gubitka prozirnosti značenja pojedinih riječi i za izvorne govornike.

Unatoč nekim autorovim činjeničnim pogreškama, npr. o Nazorovoj čakavštini, koju zove splitskom, pomalo dvojbenom sustavu izbora pjesnika, npr. nije uvršten čakavski pjesnik Ante Sikirić, kao i autorovu oslanjanju na Finku, svakako treba pozdraviti izdavanje »antologije« širem krugu čitatelja relativno nepoznatih pjesnika, kao i prinos proučavanju i čuvanju jezika kraja iz kojega potječu, bez obzira na to što on nije u svakom primjeru izvorni zadarski.

ODE LAUŠIĆ PREKO RIJEKE
IN MEMORIAM: JOZO LAUŠIĆ (1936-2002)

Josip Danolić

Umro je hrvatski književnik Jozo Laušić (Kreševo na Cetini, 16. I. 1936. Zagreb, 29. IV. 2002). Ovozemaljski se život ugasio nakon teške i opake bolesti u Institutu za tumore.

Posljednji put razgovarali smo u kapelici sv. Roka u Kreševu. Gledao je svečevu kapicu, torbu, štap, tikvicu i kužnu ranu na njegovim bedrima, koju mu je liječio vjerni pas.

Zadnji put vidjeli smo se u Sikiričinu atelijeru u Zagrebu, koji je zborište zanimljivih i glasovitih ljudi. Tamo su dolazili Ivan Raos, Jure Kaštelan, Josip Pupačić, Ranko Marinković, Jozo Laušić i dr. Svi prijatelji, i svi mrtvi. A tako živi.

Laušić je u književnost ušao prozom, nikada ne napisavši ni jednu pjesmu. Bile su to kraće pripovijesti koje nikada nisu bile novele nego uvijek fragmenti neke veće nedefinirane cjeline. Prve prozne radove objavio je još kao gimnazijalac u splitskomu časopisu *Vidik*. *Kostolome* je napisao, naslonjene na nekoliko pripadajućih odlomaka, odmah nakon mature. Nije pripadao naraštajnim piscima okupljenim oko časopisa *Krugovi* ili *Razlog*, nego je pošao jozolaušićevskim putem, koji su utrljali Dinko Šimunović, Vjekoslav Kaleb, Mirko Božić (i Ivan Aralica).

Kalebov *Gost* i Marinkovićev *Zagrljaj* njegove su dvije najdraže novele. Šimunovićev *Mrkodol* podsjeća ga na Heraklitove filozofske ulomke.

U svojim prvim proznim radovima predstavio se istodobno kao staromodni i moderni pripovjedač, a zavičajna Dalmatinska zagora služila mu je kao okvir unutar kojega istražuje povijesne hrvatske raskole, najčešće posežući za političkim vratolomijama našega doba i etičko-filozofskim pitanjima suvremenoga čovjeka.

Splitska klasična gimnazija u kojoj je učio bila je rasadnik hrvatskih rodoljuba i pisaca. U njoj su iznikli Luka Botić i Mihovil Pavlinović. Njih je slijedila čitava plejada splitskih gimnazijalaca. Ivo Vojnović je samo jedan od njih. Njega su slijedili Ante Tresić

Pavičić i Vladimir Nazor. Tamo gdje je Tresić Pavičić stao nastavio je Tin Ujević. Na Tinovu putu bili su Jure Kaštelan, Josip Pupačić i Nikola Milićević. Drago Ivanišević pripada istim korijenima. Novom »valu« pripadaju prozaisti Slobodan Novak, Ranko Marinković, Vladan Desnica; pjesnici Danijel Dragojević, Tonko Maroević, Zvonimir Mrkonjić i dr. Puni epske širine i nadahnuća bili su Ivan Raos i Jozo Laušić, te najmlađi među njima Ante Tomić.

U zasebnim knjigama Laušić je tiskao šest romana: *Kostolomi* (predložak za kasniju *Klačinu*), *Klačinu*, *Opsadu*, *Samostan*, *Bogumil* i *Jaram*. K tomu, i roman *Sutoku*. Premda se naslovno radi o šest romana, riječ je, zapravo, o petoknjižju.

Klačina je temeljna knjiga. U njezinu je središtu povijesna sudbina Stipana Plećaša i bratoubilaštvo njegovih nepomirljivih i zavađenih sinova. Oni su potomci zakrvljenih pradjedova u mitskoj Bogumiliji. Bogumilija i Kostolomija samo su dvije polovice istoga gumna na kojemu se od pamtivjeka odvijaju vršidbe zlokobne sudbine njihova naroda.

Riječju, raskolništvo je stalnost svekolike hrvatske povijesti. Sve tamo od glagoljaša i latinaša, katolika i bogumila, kršćana i muslimana, pa do ustaša i partizana i njihovih potomaka.

Laušićevi su preci došli iz Bosne iz Crnoga Luga. Odatle su ih, po svjedočenoj predaji i prema starim crkvenim knjigama, potjerali Vlasi. Iz raskoljene Bogumilije došli su u Kostolomiju, staru hrvatsku župu Radobolju ili Radobiju, davno prije njihova prispjeća, naloženu i potpaljenu klačinu.

Radabolja je dio starohrvatske župe Imota i Cetine. Danas uz Cetinu nema Kaštelanovih jablana, samo dolje u polju nekoliko ljepotana gleda se u vodi. Laušić je kao i Jurini jablani. On također ne oduzima prostor i svjetlo drugima.

Nezaboravna su i njegova druženja s piscima iz poljičkoga književnog kruga. Pupačićeva smrt davnih sedamdesetih godina strašno ga je pogodila ... Potom je slijedila Jurina, koji je svima bio uzor. Prije toga Dragina smrt, pa Nikolina ... (U DHK Milićević bi popio voćni čaj, a Jozo duplu kavu.)

Posljednji roman *Sutoka*, koji umnogome korespondira s onima iz pentalogije, prvi je dio jedne buduće višedijelne cjeline, koja nikada više neće biti napisana. U romanu se kao u klupku isprepleću starozavjetne i novozavjetne biblijske slike, povijesno-nacionalne teme i državotvorne zamisli, etičko-moralni problemi i egzistencijalna pitanja — ispunjena tjeskobom i strahom, vjerom i nevjerom, smislom i besmisлом.

Temeljno je pitanje hoće li bratići Marko i Bogumil uspjeti podignuti stećak pomirdbe? Po svemu sudeći, u novome nenapisanom romanu, dvojicu braće Plećaš Laušić bi odveo u otačinski rat u Crnom Lugu.

Jozo Laušić nije više tu pred nama, to su samo njegovi zemni ostaci, zacijelo, reći će poljički pop Vjenceslav Šupuk, njegov Poncije Pilat. Konačno je sav u svojim knjigama dovoljno kritički neistraženim gdje i dalje živi skriven u grumenjima rečenica, koje su fizički opipljive kao i gromače i krčevine u Mijatovu dolcu, koje je kao Šimun Cirenac žuljavim rukama iskrčio i sazidao.

I u ona »drugarska« i u ova »gospodska« vremena, Jozo Laušić kao bogumil hodao je uspravno i svečano i takav je otišao preko modre rijeke.

Naposljetku, na račun preranih i prekobrojnih gubitaka u hrvatskoj književnosti, parafrazirajući A. G. M., doista hrvatska smrt ima više ukusa nego hrvatsko općinstvo.

U šamatoriju Uznesenja Blažene Djevice Marije u Katunima, pokraj kristijanskog stećka, pod dubom u miru Božjem i čovječjem, počiva *čovjek* i pisac Jozo Laušić. Na 2002. madja 4. (bosančicom).